

a. Lat. 6. 444

M. TULLII
CICERONIS
DE OFFICIIS
LIBRI TRES,
DE SENECTUTE, DE AMICITIA,
PARADOXA,
Q. FRATRIS
COMMENTARIOLUM DE PETITIONE
ET FRAGMENTA,
CUM SECTIONIBUS CAPITUM,
ET SELECTIS
VARIANTIBUS LECTIONIBUS.

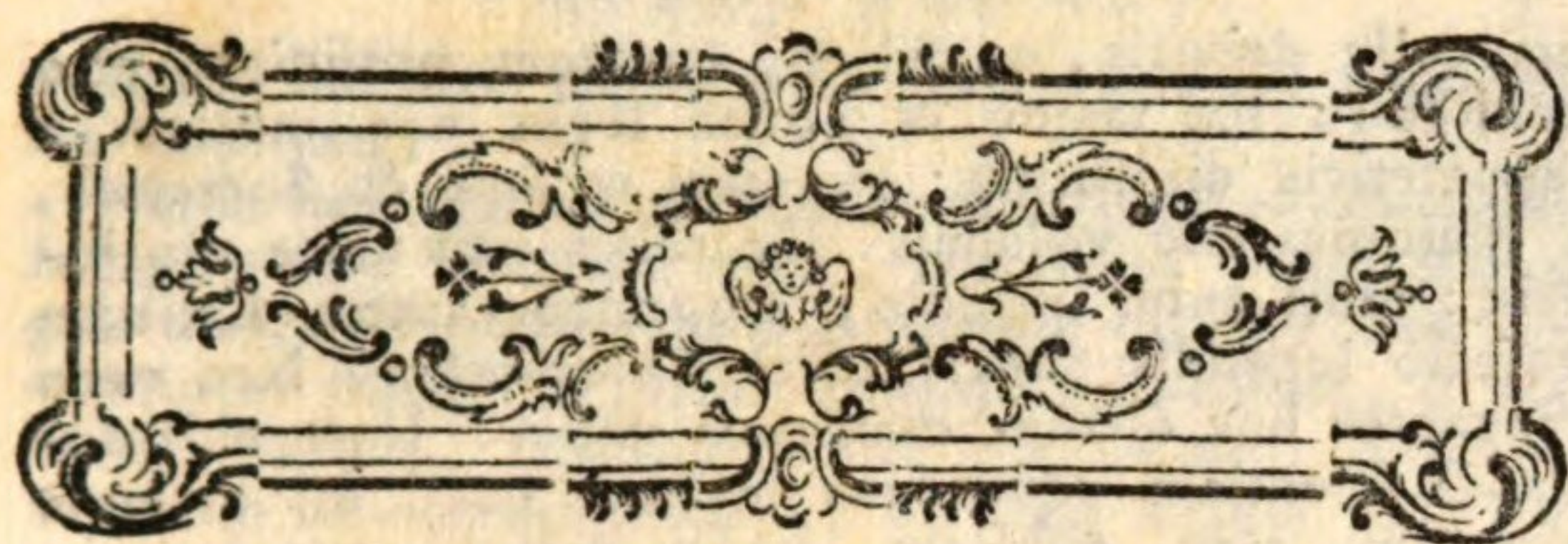

PARMÆ

EX REGIO TYPOGRAPHEO.

Bayerische
Staatsbibliothek
München

M. TULLII
CICERONIS
DE OFFICIIIS

A D

MARCUM FILIUM.

LIBER PRIMUS.

*Commendat Filio libellos hos de Officiis, & ostendit
quam viam & rationem in scribendo tenere velit.*

I. I
QUamquam te, Marce fili, annum jam au-
dientem Cratippum, idque Athenis, abun-
dare oportet præceptis institutisque philo-
sophiæ, propter summam & doctoris aucto-
ritatem & urbis; quorum alter te scientia
augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam
utilitatem semper cum Græcis Latina conjunxi, neque
id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exerci-
tatione, idem tibi faciendum censeo, ut par sis in utrius-
que orationis facultate. Quam quidem ad rem nos, ut
videmur, magnum attulimus adjumentum hominibus no-
stris, ut non modo Græcarum litterarum rudes, sed
etiam docti, aliquantum se arbitrentur adeptos & ad (a)
dicendum, & ad judicandum.

Quamobrem disces tu quidem a principe hujus ætatis 2
philosophorum; & disces, quamdiu voles: tamdiu au-

(a) *discendum* Gul. & mss.

tem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit: sed tamen & nostra leges non multum a Peripateticis dissidentia: quoniam utrique & Socratici, & Platonici esse volumus. De rebus ipsis utere tuo iudicio: nihil enim impedio; orationem autem Latinam profecto legendis nostris efficies plenior. Nec vero arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornate dicere, quoniam in eo studio ætatem consumsi, si id mihi assumo, videor id meo jure quodammodo vindicare.

- 3 Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, (a) qui jam se illis fere æquarunt, studiose legas. Vis enim dicendi major est in illis; sed hoc quoque colendum est æquabile, & temperatum orationis genus. Et quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret; sequereturque & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus. Nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis (b) tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium: utrumque certe secuti sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus (c) forense dicendi tractare voluisset, gravissime & copiosissime potuisse dicere: & Demosthenem, si illa, quæ a Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornate splendideque facere potuisse. Eodemque modo de Aristotele, & Isocrate judico: quorum uterque suo studio delectatus contempsit alterum.
- 4

II. Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maxime, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ. Nam cum multa sint in philosophia & gravia, & utilia, accurate copioseque a philosophis disputata, latissime patere videntur ea, quæ de Officiis tradita ab (d) illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare Officio potest: in eoque (e) ex-

(a) al. qui jam illos &c. al. illas.

(b) tantum ut ms. (c) id forens. al.

(d) illis præcepta vett. edd.

(e) & colendo mss. & edd.

colendo fita vitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudine.

Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim, qui nullis Officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ, propositis bonorum, & malorum finibus, Officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum, idque suis commodis, non honestate metitur; hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis vero, dolorem summum malum judicans, aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest.

Quæ quamquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de Officio nihil queant dicere. Neque ulla Officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli jampridem explosa sententia est. Qui tamen haberent jus suum disputandi de Officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad Officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, e fontibus eorum judicio arbitrioque nostro, (a) quantum, quoque modo videbitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de Officio futura est, ante definire, quid sit Officium: quod a Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim, quæ ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet a definitione proficisci; ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex Officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commode, divisione explicat.

III. Omnis de Officio duplex est quæstio: unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum; alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ (b) conformari possit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt: Omniane Officia perfecta sint?

A 2

(a) al. edd. *quantocumque modo*. (b) *confirmari* edd. al.

Numquod Officium aliud alio majus sit? & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem Officiorum præcepta traduntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur; de quibus est nobis his libris explicandum.

- 8 Atque etiam alia divisio est Officii. Nam & medium quoddam Officium dicitur, & perfectum. *Perfectum Officium rectum*, opinor, vocemus, quod Græci κατόρθωμα, hoc autem commune, quod ii κατῆχον vocant. Eaque sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum Officium esse velint; medium autem Officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Quæ sit de Officio consultandi & deliberandi ratio; quæque hujus operis partitio.

- 9 Triplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam, honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit; in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut inquirunt, aut consultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes ac potentiam, quibus & se possint juvare & suos, conducat id, necne, de quo deliberant; quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, fit, ut distrahatur deliberando animus, afferatque ancipitem curam (a) cogitandi.

- 10 Hac divisione, cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo sit, duo prætermissa sunt. Nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius; itemque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de utili: post de comparatione eorum differendum.

De Officii seminibus atque elementis a natura insitis.

- 11 IV. Principio generi animantium omnia est a natura tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur, (b) decli-

(a) cogitatio Franc. Gronov.

(b) declinet ea, quæ ei noc. Gron. & alii mss.

netque ea, quæ nocitura videantur; quæque ad vivendum sint necessaria, (a) acquirat & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia ejusdem generis. Commune item animantium omnium est conjunctionis appetitus procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest, quodque præsens est, se accommodat, paullulum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, quoniam rationis est particeps, per quam consequentia cernit, (b) causas rerum videt, earumque progressus & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras; facile totius vitæ cursum videt, ad eumque (c) regendum præparat res necessarias: (d) eademque natura vi rationis hominem 12 conciliat homini & ad orationis & ad vitæ societatem; ingeneratque in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt; impellitque, ut hominum cœtus ac celebritates esse, & a se obiri velit; ob easque causas studeat parare ea, quæ (e) suppetant ad cultum, & ad victum; nec sibi soli, sed conjugii, liberis, ceterisque, quos caros habeat, tuerique debeat. Quæ cura exsuscitat etiam animos, & majores (f) ad rem gerendam facit.

In primisque hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaque cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiscere; cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium ad (g) beate vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene a natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causa juxta & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumque rerum contentio. 13

Nec vero illa parva vis naturæ est rationisque, quod 14 unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid (h) de-

(a) al. *anquirat*.

(b) *principia & causas* mss. & quædam edd.

(c) *eamque degendam* al. (d) *Eadem* Lamb. al.

(e) al. *suppeditent*.

(f) *ad rem quærendam* aptius putat J. F. Gron. (g) *bene beateque viv.* edd. vet.

(h) Palat. 2. *quid sit quod deceat*.

ceat, in factis dictisque qui (a) fit modus. Itaque eorum ipsorum, quæ adspectu sentiuntur, nullum aliud animal (b) pulcritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulcritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat; cavetque, ne quid indecore, effeminateve faciat, tum in omnibus & opinionibus, & factis ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honestum; quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodque vere dicimus, etiam si a nullo laudetur, laudabile esse natura.

Formam quidem ipsam, Marce fili, (c) & tamquam faciem honesti vides: quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores, ut ait Plato de sapientia, (d) excitaret sui.

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant: prudentia, justitia, fortitudine, & temperantia: ac de materia singularum.

V. Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri sollertiaque versatur: aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, & rerum contractarum fide: aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore: aut in omnium, quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo; (e) in quo inest modestia & temperantia.

15 Quæ quatuor quamquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa Officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio atque inventio veri; ejusque virtutis hoc munus est proprium.

16 Ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quæquæ verissimum sit; quique acutissime & celerrime potest & videre & explicare rationem; is prudentissimus & sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic quasi materia, quam tractet & in qua versetur, subjecta est veritas.

(a) mod. tantum al.

(b) Quatuordecim seqq. v. sunt ab alia manu in G.

(c) etiam tamquam placet Guliel. ex vetusta edit.

(d) sui Faërn. pro sapientiæ. al. excitaret sapientia.

(e) Palat. i. in quo vis est modestiæ ac temperantiæ. quod placet Grut.

Reliquis autem tribus necessitates propositæ sunt ad 17
 eas res parandas tuendasque, quibus actio vitæ conti-
 netur; ut & societas hominum conjunctioque servetur;
 & animi excellentia magnitudoque tum in augendis o-
 pibus utilitatibusque & sibi & suis comparandis, tum
 multo magis in his ipsis despiciendis, eluceat. Ordo
 enim, & constantia, & moderatio, & ea, quæ sunt
 his similia, versantur in eo genere, ad quod adhiben-
 da est actio quædam, non solum mentis agitatio. His 18
 enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam
 adhibentes, & ordinem, honestatem (a) & decus con-
 servabimus.

De Prudentia, qui primus est Officii fons.

VI. Ex quatuor autem locis, in quos honesti natu-
 ram vimque divisimus, primus ille, qui in veri cogni-
 tione consistit, maxime naturam attingit humanam.
 Omnes enim trahimur & ducimur ad cognitionis &
 scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulcrum puta-
 mus; labi autem, errare, nescire, decipi, & malum
 & turpe ducimus. In hoc genere & naturali & hone-
 sto duo vitia vitanda sunt: unum, ne incognita pro
 cognitis habeamus, hisque temere (b) assentiamur; quod
 vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent)
 adhibebit ad considerandas res & tempus & diligen-
 tiam: alterum est vitium, quod quidam nimis magnum 19
 studium multamque operam in res obscuras atque diffi-
 ciles conferunt, easdemque non necessarias. Quibus
 vitiis declinatis, quod in rebus honestis & cognitione
 dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur:
 ut in (c) Astrologia C. Sulpitium audivimus; in Geo-
 metria Sex. Pompejum ipsi cognovimus; multos in
 Dialecticis, plures in Jure Civili. Quæ omnes artes
 in veri investigatione versantur, cujus studio a rebus
 (d) agendis abduci contra Officium est. Virtutis enim
 laus omnis in actione consistit: a qua tamen sæpe fit
 intermissio; multique dantur ad studia reditus. Tum
 agitatio mentis, quæ numquam quiescit, potest nos in
 studiis (e) cognitionis etiam sine opera nostra contine-
 re. Omnis autem cogitatio motusque animi aut in con- 20
 siliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad
 bene beateque vivendum; aut in studiis scientiæ co-

A 3

(a) & decus in G. est ab alia manu.

(b) assentiamus al. (c) al. astronomia.

(d) gerundis al. (e) cogitationis al.

gnitionisque versatur. Ac de primo quidem Officii fonte diximus.

De Justitia.

- 21 VII. De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum, & vitæ quasi communitas continetur: cujus partes duæ sunt; Justitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta Beneficentia, quam eandem vel Benignitatem, vel Liberalitatem appellari licet. Sed Justitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi laceffit injuria: deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis ut suis.
- 22 Sunt autem privata nulla natura, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, forte. Ex quo fit, ut Ager Arpinas, Arpinatum dicatur; Tusculanus, Tusculanorum: similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cujusque fit, eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat. (a) Eo si quis sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis.
- 23 Sed quoniam, ut præclare scriptum est a Platone, non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici; atque (b) placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari; homines autem hominum causa esse generos, ut ipsi inter se, (c) alius alii, prodesse possent; in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in medium afferre mutatione Officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, opera, facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

De Fide, quod Justitiæ fundamentum est, ac de duobus Injustitiæ generibus.

Fundamentum est autem Justitiæ Fides; id est dictorum conventorumque constantia & veritas.

VIII. Ex quo, quamquam hoc videbitur fortasse cuiuspiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sunt ducta; credamusque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem. Sed In-

(a) Vulg. o quo siqui sibi appetet.

(b) ita placet Lamb. (c) aliis alii aliæ edit.

justitiæ duo genera sunt. Unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus afferre videtur socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ, tam est in vitio, quam (a) si parentes, aut patriam, aut amicos deserat.

Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe a metu proficiscuntur: (b) cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt; in quo vitio latissime patet avaritia.

Expetuntur enim divitiæ (c) cum ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Republica princeps vellet esse, cujus fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia, & copia: quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec vero rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda: sed fugienda semper injuria est.

Maxime autem adducuntur plerique, ut eos Justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est,
id latius patet. Nam quidquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccetur.

(a) al. *aut patriam, aut socios.*

(b) *ut is alii.*

(c) *tum G.*

Injuria alia alia levior.

- 27 Sed in omni Injustitia permultum interest; utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis est, & ad tempus; an consulto & (a) cogitata fiat injuria. Leviora sunt enim, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est.

Causas recenset, unde secundum Injustitiæ genus oriatur.

- 28 IX. Prætermittendæ autem defensionis, deferendique Officii plures solent esse causæ. Nam aut inimitias, aut laborem, aut sumtus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia; aut suis studiis quibusdam, occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. (b) Atqui vivendum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum; quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. (c) Nam dum alterum Justitiæ genus assequuntur, inferenda ne cui noceant injuria; in alterum incidunt Injustitiæ. Discendi enim studio impediri, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad Rempublicam non accessuros quidam putant, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod recte fit, si est voluntarium.

- 29 Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam: (d) qui dum altero Injustitiæ genere vacant, in alterum incurunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatem. Quando igitur duobus generibus Injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis; easque res ante constituimus, quibus Justitia continetur; facile, quod cujusque temporis Officium sit, poterimus, nisi nosmetipfos valde amabimus, judicare.

- 30 Est enim difficilis cura rerum alienarum: quamquam Terentianus ille Chremes humani nihil a se alienum

(a) al. *cogitato*.

(b) *Itaque* vulgo.

(c) *Nam alterum* al.

(d) al. *qui altero*.

putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quam illa, quæ ceteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus; aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui ventant quidquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum. Æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio cogitationem significat injuriæ.

Docet, Officia pro circumstantiis variari; & quod ex Officio erat, id contra Officium fieri.

X. Sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maxime videntur digna esse justo homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur fiuntque contraria; (a) ut reddere depositum, facere promissum, quæque pertinent ad veritatem & ad fidem, ea migrare interdum, & non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ posui in principio, fundamenta Justitiæ; primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati serviatur. Cum tempora commutantur, commutatur Officium, & non semper est idem.

Potest enim accidere promissum aliquod & conventum, ut id effici sit inutile vel ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit. Nam si, ut in fabulis est. Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto suo non esset orbatus. Ex tribus enim optatis, ut dicitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sint iis, quibus promiseris, inutilia; nec si plus tibi noceant, quam illi profint, cui promiseris; contra Officium est, majus anteponi minori: ut, si constitueris te cuiquam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra Officium, non facere quod dixeris; magisque ille, cui promissum sit, ab Officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, (b) aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

(a) Quidam addunt *etiamne furioso?* sed ut glossam margini adjectam respuit Grut.

(b) quæ alii.

*In juridicialibus Officiis æquitas spectanda,
non verbis inhærendum.*

Exsistunt etiam sæpe Injuriae calumnia quadam, & nimis callida, (a) seu malitiosa juris interpretatione. Ex quo illud, *Summum jus, summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in Republica multa peccantur: ut ille, qui, cum (b) triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Ne noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus a senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim loquutum, ut ne cupide quid agerent, nec appeterent; atque ut regredi, quam progredi mallent. Id cum utrique fecissent; aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit: in medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis sollertia.

*Haëtenus de Civili Justitia, nunc de bellicis
Officiis. Facit duo belli genera, quorum
utrique communia sunt quædam,
alia cujusque propria.*

XI. Sunt autem quædam Officia etiam adversus eos servanda, a quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi, & puniendi modus. Atque haud scio, aut satis sit, eum, qui lacefferit injuriæ suæ pœnitere: ut & ipse ne quid tale posthac, & ceteri sint ad injuriam tardiores.

34. Atque in Republica maxime conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi; unum per disceptationem, alterum per vim: cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum; confugendum est ad posterius, si uti non licet superiore.
35. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur. Parta autem victoria, conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello, (c) non immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos,

(a) *sed al.*

(b) *centum triginta* ed. Ven. & G.

(c) *nec alii. non imman.* deest in G.

Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt; at Carthaginem, & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi esset obtemperatum, si non optimam, at aliquam Rempublicam, quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est; tum ii, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi. In quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more majorum.

Ac belli quidem æquitas sanctissime Feciali populi 36
Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit & indictum. (a) Popilius imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius Tiro militabat. Cum autem Popilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Popilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia, priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat.

(b) Adeo summa erat observatio in bello movendo. 37
M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium; in qua scribit, se audisse, eum missum factum esse a consule, cum in Macedonia (c) Persico bello miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste.

XII. Equidem illud etiam animadverto, quod qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei (d) mitigante. Hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant duodecim tabulæ: AUT STA-

(a) *M. Popillius* Lamb. *Pompilius* alii. Hunc volunt esse C. Popilium Lænatem.

(b) al. rectius exclamationem hanc ineptam censent.

(c) *Persæo* mavult Wolfius. i. e. bello non cum Persis, sed cum Perseo rege Macedonum gesto.

(d) *mitigatam* alii.

TUS DIES CUM HOSTE. Item, ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUCTORITAS. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quamquam id nomen durius jam effecit vetustas: a peregrino enim jam recessit, & proprie in eo, qui ferret arma contra, remansit.

- 38 Cum vero de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paullo ante iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Ut enim cum civi aliter contendimus, si est inimicus, aliter si competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis;

(a) *Nec cauponantes bellum, sed belligerantes;*

Ferro, non auro vitam cernamus utrique.

Vosne velit, an me regnare, hera quidve ferat sors,

Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum:

Quorum virtuti belli fortuna pepercit,

Eorundem me libertati parcere certum est:

Dono ducite, doque volentibus cum magnis Diis.

- 39 Regalis sane, & digna Æacidarum gente sententia. XIII. Atque etiam si quid singuli temporibus adducti hosti promiserint, est in eo ipso fides (b) conservanda: ut primo Punico bello Regulus captus a Pœnis, cum de captivis commutandis Romam missus esset, iurassetque se rediturum; (c) primum, ut venit, captivos reddendos in senatu non censuit; deinde cum retineretur a propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam fallere.

- 40 (d) *Secundo autem Punico bello post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit iurando se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui ca-*

(a) Καπηλεύειν μάχην Æschylus, unde videtur Cicero sumsisse. *Urs.*

(b) *servanda* alii. (c) *primo* alii.

(d) Quæ sequuntur dissimili caractere expressa, videntur inserta, cum in Palat. nec primis edd. appareant, eademque fere habeantur lib. 3. Gruter.

pti erant, impetrassent; eos omnes, Censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejerassent, in ærariis reliquerunt: nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam (a) inveni-
nerat. Cum enim Annibalis permissu exisset e castris, rediit paullo post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris, jurejurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper (b) autem in fide, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est Justitiæ in hostem a majoribus nostris constitutum, cum a Pyrrho perfuga Senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum. Senatus, & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem & potentis, & bellum ultro inferentis cum scelere interitum approbavit.

Ac de bellicis quidem Officiis satis dictum est. Me- 41
minerimus autem etiam adversus infimos Justitiam esse servandam. Est autem infima conditio & fortuna servorum; quibus, non male præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis: (c) opera exigenda, (d) justa præben-
da. Cum autem duobus modis, idest aut vi, aut fraude fiat injuria; fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque homine alienissimum; sed fraus odio digna majore. Totius autem Injustitiæ nulla capitalior est, quam eorum, qui, cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De Justitia satis dictum est.

De Liberalitate, secunda Justitiæ parte; in qua tria potissimum spectanda docet Cicero, ne quid demus, quod accipienti sit nociturum, neve quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, ne demus, quibus non oportet.

XIV. Deinceps, ut erat propositum, de Beneficen- 42
tia ac Liberalitate dicatur; qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit benignitas & iis ipsis, quibus benigne videbitur fieri, & ceteris: deinde, ne major benignitas sit, quam facultates: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim est Justitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales,

(a) al. inierat.

(b) enim Lambin. & alii.

(c) ad operam G. & alii operam exigendam.

(d) & justa G. i. e. cibaria, quæ debentur.

sed perniciosi (a) assentatores judicandi sunt; & qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut si in suam rem aliena convertant.

- 43 Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abest (b) ab Officio, ut nihil magis (c) Officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ profit amicis, noceat nemini. Quare L. Sullæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio a justis dominis ad alienos non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem (d) sit justum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas major esset, quam facultates.

- 44 Nam qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi & auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiae. Videre etiam licet plerumque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab ostentatione magis, quam a voluntate proficisci. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quam aut liberalitati, aut honestati.

- 45 Tertium est propositum, ut in Beneficentia delectus esset dignitatis: in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus ergas nos, & communitas ac societas vitæ, & ad nostras utilitates officia ante (e) collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est; sin minus, plures causæ majoresque ponderis plus habebunt.

*Quæ simul complexus fuerat, sigillatim explicat,
mores ejus, cui datur, benevolentiam,
& merita erga nos.*

- 46 XV. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, (f) planeque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sunt simulacra virtutis; etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negli-

(a) & assent. mss.

(b) abest offic. al.

(c) officio in multis deest.

(d) idem justum al.

(e) al. collecta.

(f) pleneque mss.

gendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat: colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua jam multa dicta sunt, justitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto, nec sapiente, ferventior plerumque est: illae virtutes virum bonum videntur propius attingere.

Atque hæc in (a) moribus. De benevolentia autem, 47
quam quisque habeat erga nos, primum illud est in Officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius & constantia judicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullum enim Officium referenda gratia magis necessarium est.

Quod si ea, quæ acceperis utenda, majore mensu- 48
ra, si modo possis, jubet reddere Hesiodus; quidnam beneficio provocati facere debemus? (b) An non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus Officia conferre; quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi; demus, necne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine injuria.

Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. 49
Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeat. In quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine judicio, (c) vel modo, in omnes, vel repentino quodam quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, considerate, constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cetera paria sint, hoc maxime Officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari. Quod contra fit a plerisque: a quo enim plurimum sperant, etiam si is non egeat, tamen ei potissimum inserviunt.

(a) moribus considerentur al.

(b) an imit. al.

(c) Vulg. vel morbo.

*In conjunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate
universali omnium mortalium.*

50 XVI. Optime autem societas hominum conjunctioque
servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in
eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ na-
tura principia sint communitalis & societatis humanæ,
repetendum altius videtur. Est autem primum, quod
cernitur, in universi generis humani societate vincu-
lum, ratio & oratio; quæ docendo, discendo, commu-
nicando, disceptando, judicando conciliat inter se ho-
mines, conjungitque naturali quadam societate. Neque
ulla re longius absumus a natura ferarum, in quibus in-
esse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leoni-
bus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus:
sunt enim rationis, & orationis expertes.

51 Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos,
omnibus inter omnes, societas hæc est; in qua omnium
rerum, quas ad communem usum hominum natura ge-
nuit, est servanda communitas: ut, quæ descripta sunt
legibus & Jure Civili, hæc ita teneantur, ut sit con-
stitutum: e quibus ipsis cetera sic observentur, ut in
Græcorum proverbio est, *Amicorum esse omnia commu-
nia*. Omnia autem communia (a) hominum videntur
ea, quæ sunt generis ejus, quod ab Ennio positum in
una re transferri per (b) multas potest:

Homo, qui erranti comiter monstrat viam,

Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:

(c) *Nihilominus ipsi lucet, cum illi accenderit.*

Una enim ex (d) re satis præcipit, ut, quidquid sine de-
trimento possit commodari, id tribuatur (e) vel ignoto.

52 Ex quo sunt illa communia, Non prohibere aqua pro-
fluente; Pati ab igne ignem capere, si quis velit; Con-
siliium fidele deliberanti dare: quæ sunt iis utilia, qui
accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum
est, & semper aliquid ad communem utilitatem affe-
rendum. Sed quoniam copię parvæ singulorum sunt,
eorum autem, qui egeant, infinita est multitudo; vul-
garis liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, *ni-
hilominus ipsi lucet*: ut facultas sit, qua in nostros simus
liberales.

(a) *omnium* ms. (b) *in multas* al.

(c) *Ut nihilom.* G.

(d) *una ex re* al.

(e) *cuique vel* edd. vett.

De gradibus societatis.

XVII. Gradus autem plures sunt societatis hominum. 53
 Ut enim ab (a) infinita illa discedatur, propior est
 ejusdem Gentis, Nationis, Linguæ, qua maxime homi-
 nes conjunguntur. (b) Interius etiam est, ejusdem (c) esse
 Civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia,
 forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suf-
 fragia; consuetudines præterea & familiaritates, (d) mul-
 tæque cum multis res rationesque contractæ. Arctior
 vero colligatio est societatis propinquorum. Ab illa
 enim immensa societate humani generis in exiguum an-
 gustumque concluditur.

Nam, cum sit hoc natura commune (e) omnium ani- 54
 mantium, ut habeant libidinem procreandi, prima so-
 cietas in ipso est conjugio; proxima in liberis, deinde
 una domus, (f) cui omnia communia. Id autem est
 principium urbis, & quasi seminarium Reipublicæ. Se-
 quuntur fratrum conjunctiones; post consobrinorum, so-
 brinorumque: qui, cum una domo jam capi non pos-
 sint, in alias domos, tamquam in colonias exeunt. Se-
 quuntur connubia, & affinitates; ex quibus etiam plu-
 res propinqui. Quæ propagatio & soboles origo est Re-
 rumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio benevolen-
 tia devincit & caritate homines.

Magnum est enim eadem habere monumenta majo- 55
 rum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed
 omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior,
 quam cum viri boni moribus similes sunt familiaritate
 conjuncti. Illud enim honestum, quod sæpe (g) dici-
 mus, etiam si in alio cernimus, tamen nos movet, at-
 que illi, in quo id inesse videtur, amicos facit.

Et quamquam omnis virtus nos (h) ad se allicit, fa- 56
 citque, ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videat-
 ur; tamen justitia & liberalitas id maxime efficit. Ni-
 hil autem est amabilius, (i) nec copulati, quam mo-
 rum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia
 sunt, (k) eadem voluntates, in his fit, ut quisque al-
 tero æque delectetur, ac seipso: efficiturque id, (l) quod

(a) *infinitate* G.(b) *al. interior.*(c) *esse* deest in aliis.(d) *multisque* al.(e) *commune anim.*(f) *cui sunt* ms.(g) *diximus* G.(h) *al. allicit, faciatque.*(i) *copulanti* legit Urfn.(k) *eadem vol.* G.(l) *quod Pythagoras vult in amicitia* al.

Pythagoras ultimum in amicitia putavit, (a) ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro (b) citroque datis, acceptisque. (c) Quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate.

57 Sed, cum omnia ratione animoque lustraveris, omnium societatum nulla est (d) gratior, nulla (e) carior, quam ea, quæ cum Republica est unicuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares; sed omnes omnium caritates patria una complexa est; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt.

58 Sed si contentio quædam & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum (f) sit Officii, principes sint patria, & parentes, quorum beneficiis maxime obligati sumus: proximi liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum communis etiam plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maxime, quos ante dixi. Vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, interdum etiam objurgationes (g) in amicitis vigent maxime. (h) Estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Liberalitatis Officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam aliunde spectari oportere.

59 XVIII. Sed in his omnibus Officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, & quid quisque nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: suntque Officia, quæ aliis magis, quam aliis debeantur: ut vicinum citius adjuveris in (i) frugibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem. At, si lis in iudicio sit, propinquum potius, & amicum, quam vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumspicienda sunt in omni Officio; & consuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinadores Offi-

(a) *unum* malit Grut. (b) *citro datis acceptis*.

(c) *quæ & mut.*

(d) *gravior* al.

(e) *est car.* al.

(f) *tribuendum offic.* edd. aliæ.

(g) *vulg. in amicis*.

(h) *Delent hanc periodum* al.

(i) *fructibus* al.

ciorum esse possimus, & addendo, deducendoque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo, quantum cuique debeat, intelligas.

Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, 60
quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic Officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut facinus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, (a) ex quo ortum est Officium, satis fere diximus.

De Fortitudine.

Intelligendum est autem, cum proposita sint genera 61
quatuor, e quibus honestas Officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno elatoque, humanasque res despiciente factum sit. Itaque in probis maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim, juvenes, animos geritis muliebres.

Illa virago viri;

& si quid est ejusmodi:

Salmaci (b) da spolia sine sudore & sanguine.

Contraque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. Hinc rethorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc Marcellus, innumerabilesque alii: maximeque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu fere militari.

*Fortitudinem, si ab honestate recedat,
nomen suum amittere.*

XIX. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis 62
& laboribus, si justitia vacat, pugnatque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vatio est. Non enim modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probe definitur a Stoicis Fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt (c) pugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui

(a) alii aptum.

(b) das legit Lambin. & Faërn.

(c) propugnantem al.

fortitudinis gloriam consecutus est, infidiis & malitia laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat.

- 63 Præclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ est remota a iustitia, calliditas potius, quam sapientia est appellanda; verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis. Itaque viros fortes (a) & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ.

- 64 Sed illud odiosum est, quod in hac elatione & magnitudine animi facillime pertinacia & nimia cupiditas principatus innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium esse, vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupiveris, servare æquitatem, quæ est iustitiæ maxime propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur: existantque in Republica plerumque largitores & factiosi, ut opes quam maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quam iustitia pares. Sed (b) quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tempus, quod iustitia vacare debeat.

- 65 Fortes igitur & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat; principemque se esse mavult, quam videri. Etenim qui ex errore imperitiæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, & gloriæ (c) cupido. Qui locus est sane lubricus, quo vix invenitur, qui, laboribus susceptis, periculisque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

Vera fortitudo duabus in rebus potissimum sita; in contemnendis tum prosperis, tum adversis, & in arduis rebus gerendis.

- 66 XX. Omnino fortis animus & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum de

(a) & delent alii. (b) quod G.

(c) al. cupiditate, al. cupidus.

spicientia ponitur, cum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere; nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere: altera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem, & maxime utiles, sed & vehementer arduas, plenasque laborum & periculorum cum vitæ, tum aliarum rerum, quæ ad vitam pertinent.

Harum rerum duarum splendor omnis & amplitudo, 67 addo etiam utilitatem, in posteriore est: causa autem & ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum judices, & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerisque & præclara videntur, parva ducere, eaque ratione stabili firmaque contemnere, fortis animi magnique ducendum est: & ea, quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunaque versantur, ita ferre, ut nihil a statu naturæ discedas, nihil a dignitate sapientis, hoc robusti animi est, magnæque constantiæ.

Non est autem consentaneum, qui metu non franga- 68 tur, eum frangi cupiditate; nec, qui invictum se a labore præstiterit, vinci a voluptate. Quamobrem & hæc (a) vitandæ sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi tamque parvi, quam amare divitias; nihil honestius magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi; eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnumquam.

Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum 69 cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia; ut tranquillitas adsit & securitas, quæ afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, a negotiis publicis se (b) removerunt, ad otiumque (c) perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi longeque principes, &

B

(a) *vitanda* al. (b) *removerint* al.
(c) *perfugerint* iidem.

quidam homines severi & graves nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris, delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur; cuius proprium est sic vivere, ut velis.

70 XXI. Quare, cum hoc commune sit potentiae cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis, alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & parvo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & faciliior & tutior, & minus aliis gravis, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinemque aptior eorum, qui se ad Rempublicam & ad res magnas gerendas accommodaverunt.

71 Quapropter & iis forsitan concedendum sit Rempublicam non capeffentibus, qui excellenti ingenio, doctrinae sese dediderunt; & iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua graviore causa impediti, a Republica recesserunt, cum ejus administrandae potestatem aliis laudemque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despiciere se dicant ea, quae plerique admittuntur, imperia & magistratus, iis non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant & pro nihilo putent, difficile factum est non probare: sed videntur (a) labores & molestias, (b) tum offensionum & repulsarum quasi quamdam ignominiam timere & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parum sibi consent, voluptatem severissime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter.

72 Sed iis, qui habent a natura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni cunctatione, adipiscendi (c) magistratus, & gerenda Respublica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capeffentibus autem Rempublicam nihilo minus, quam Philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda est rerum humanarum, quam saepe dico, & tranquillitas animi atque securitas; siquidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate constantiaque victuri.

(a) *tum labores* mss.

(b) & *repulsarum* Palatt. (c) *magist. sunt* alii.

Quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minus patent 73
 multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent: & quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda Rempublicam gerentibus, quam quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit, sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis prius, quam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Longe fortius esse civilibus in rebus quam in bellicis excellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

XXII. Sed cum plerique arbitrentur, res bellicas 74
 majores esse, quam urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis ingeniisque plerumque contingit: eoque magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si volumus judicare, multæ res exstiterunt urbanæ majores clarioresque, quam bellicæ.

Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus 75
 nomen, quam Solonis, illustrius, citeturque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Areopagitas; non minus præclarum hoc, quam illud judicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil (a) dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at ille vere ab se adjutum Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio senatus ejus, qui a Solone erat constitutus.

Licet eadem de Pausania, Lyfandroque dicere: quo- 76
 rum rebus gestis quamquam imperium Lacedæmoniis (b) partum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt. Quin etiam ob has ipsas causas (c) & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis,

(a) dixit G. (b) dilatatum alii.

(c) al. parentiores.

M. Scaurus C. Mario, neque cum versaremur in Republica, Q. Catulus Cn. Pompejo cedere videbatur. Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus singularis & vir, & imperator in (a) excidenda Numantia Reipublicæ profuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum Ti. Gracchum interemit. Quamquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione; (b) attingit & bellicam, quoniam vi manuque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu.

- 77 Illud autem optimum est, in quod invadi solere ab improbis, & invidis audio:

Cedant arma togæ, concedat laurea (c) linguæ.

Ut enim alios omittam, nobis Rempublicam gubernantibus, nonne togæ arma cessere? Neque enim in Republica periculum fuit gravius umquam, nec majus otium. Ita consiliis diligentiaque nostra celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta umquam in bello tanta? qui triumphus conferendus?

- 78 Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hereditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompejus, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Rempublicam beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus; in quibus plus etiam, quam in his, operæ studique ponendum est.

- 79 XXIII. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis, & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quæ non minorem utilitatem afferunt, qui togati Reipublicæ præsunt, quam qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnumquam etiam illata; ut M. Catonis (d) bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit auctoritas.

- 80 Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: sed cavendum, ne id bel-

(a) al. *exscindenda*. (b) *attingit enim* & al. *editt.*

(c) al. *laudi*.

(d) *consilio bellum* mss.

laudi magis fuga, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsitæ videatur. Fortis vero & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec (a) tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; sed præsentis animo uti, & consilio, nec a ratione discedere.

Quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni 81 est, præcipere cogitatione futura, & aliquanto ante constituere, quid accidere possit in utramque partem; & quid agendum sit, cum quid evenerit; nec (b) committere, ut aliquando dicendum sit, *Non putaram*. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia consilioque fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste configere, immane quiddam & belluarum simile est: sed cum tempus necessitasque postulat, decertandum manu est, & mors fervituti turpitudinique anteponenda.

*Alienam esse ab Officio viri fortis crudelitatem,
& item temeritatem.*

XXIV. De evertendis autem diripiendisque urbibus, 82 valde illud considerandum est, ne quid temere, ne quid (c) crudeliter: idque est viri magni, rebus agitatæ, punire fontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere. Ut enim sunt, quemadmodum supra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponunt; sic reperies multos, quibus periculosa & (d) calida consilia (e) quietis cogitationibus & splendidiora, & majora videantur. Numquam omnino periculi fuga committendum est, ut imbelles timidique videamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa; quo nihil potest esse stultius. Qua- 83 propter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes (f) leniter curant: gravioribus autem morbis periculosas curationes & accipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est; subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eoque magis, si plus adipiscere re explicata boni, quam addubitata mali. Periculosa autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim Reipublicæ. Itemque alii de vita, alii de gloria & benevolentia civium in discri-

B 2

(a) in tumulu animi G.

(b) comm. aliquid G.

(c) fiat al.

(d) callida alii.

(e) al. quietis & cogitatis.

(f) leviter alii.

men vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia, dimicareque paratius de honore & gloria, quam de ceteris commodis.

- 84 Inventi autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vel-
lent, ne Republica quidem postulante; ut (a) Callicratidas, qui cum Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab (b) Arginussis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse; se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris: illa pestifera, qua, cum Cleombrotus, invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Q. (c) Maximus melius! de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

De Officio ejus, qui Rempublicam administrat.

- 85 XXV. Omnino, qui Reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut quidquid agunt, ad eam referant, obli-
ti commodorum suorum; alterum, ut totum corpus Reipublicæ curent, nec, dum partem aliquam tuentur, reliquas deferant. Ut enim tutela, sic procuratio Reipublicæ ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissi, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum.
- 86 Hinc apud Athenienses magnæ (d) discordiæ: in nostra Republica non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in Republica dignus principatu fugiet atque oderit, tradetque se totum Reipublicæ, neque opes aut potentiam conse-

(a) Callicratides alii. (b) Argivis G.

(c) Fabius Max. alii. (d) disc. ortæ G. & alii.

stabitur; totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut invidiam quemquam vocabit: omninoque ita iustitiæ honestatique adhærescet, ut eam conservet, (a) quamvis graviter offendat; mortemque oppetat potius, quam deferat illa, quæ dixi.

Miserrima est omnino ambitio honorumque contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem, similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius Rempublicam administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque (b) præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri Rempublicam velint; qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Ira moderari, proprium fortitudinis.

Nec vero audiendi, qui graviter irascendum inimicis (c) putant, idque magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementia. In liberis vero populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas & (d) lenitudo animi quæ dicitur; ne, si irascamur aut intempestive accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur Reipublicæ causa severitas, sine qua administrari civitas non potest. Omnis autem & animadversio & castigatio contumelia vacare debet; neque ad ejus, qui punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reipublicæ utilitatem referri.

Cavendum est etiam, ne major pœna, quam culpa (89) sit; & ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. Numquam enim iratus, qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum; quæ placet Peripateticis, & recte placet: modo ne laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda est; optandumque, ut ii, qui præsumunt Reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur.

(a) quemvis Viçt.

(b) præcepit al.

(c) al. putent & censeant.

(d) al. lenitudo.

*Viri fortis & magnanimi est neque secundis rebus
insollescere, neque dejici adversis.*

90 XXVI. Atque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderate ferre, levitatis est. Præclaraque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eademque frons; ut de Socrate, (a) itemque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem rebus gestis & gloria superatum a filio, facilitate & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus: ut recte præcipere videantur, qui monent, ut, quanto superiores sumus, tanto nos summissius geramus. Panætius quidem Africanum auditorem, & familiarem suum solitum ait dicere, ut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus possint uti; sic homines secundis rebus effrenatos sibi præsidentes, tamquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ.

91 Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum, hisque major etiam, quam ante, tribuenda auctoritas: iisdemque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus; in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hætenus. (b)

*Officia magnanimi non in Rep. modo, sed etiam
in otio honesto.*

92 Illud enim sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui Respublicas regant, quod (c) earum administratio latissime pateat, ad plurimosque pertineat: esse autem magni animi, & fuisse multos etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seque suarum rerum finibus

(a) item deest in ms., idem G., itemque alii.

(b) Quæ sequuntur usque ad c. 27., videntur pertinere ad c. 21. ubi de Politicis, & otiosis verba facit, & fortasse inseri debent post verba illa, *vacuitas ab angoribus*. (c) eorum G.

continerent, aut interjecti inter Philosophos, & eos, qui Rempublicam administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos, potiusque & amicis (a) impartientes, & Reipublicæ, si quando usus esset: quæ primum bene (b) parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odiofo; tum quam plurimis, modo dignis, se utilem præbeat; deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia; nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati & beneficentiæ (c) pateat. Hæc præscripta servantem licet magnifice, graviter, animoseque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, (d) vitæque hominum amice.

De Temperantia.

XXVII. Sequitur, ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia quasi quidam ornatus vitæ, & temperantia, & modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc 93 loco continetur id quod dici Latine decorum potest, Græce autem *πρέπον* dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum est; & quod honestum est, decet.

Duplex decorum: generale, quod in omni Officio situm est; & speciale, quod temperantiam proxime consequitur.

Qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius 94 intelligi, quam explanari potest. Quidquid enim est, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet. Nam & ratione uti atque oratione prudenter, & agere, quod agas, considerate, omnique in re quid sit veri videre & tueri, decet: contraque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quam delirare, & mente esse captum. Et justa omnia decora sunt; injusta contra ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur; quod contra, id ut turpe, sic indecorum.

Quare pertinet ad omnem honestatem hoc, quod dico 95 decorum; & ita pertinet, ut non recondita quadam ra-

B 3

(a) *impertientes* Lamb.

(b) *parata* alii.

(c) *pareat* vett. libb. plerique.

(d) *vere* G. & alii mss.

tione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis a virtute potest, quam re separari: (a) & ut venustas & pulcritudo corporis fecerni non potest a valetudine; sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur.

- 96 Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur; & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet. Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus a reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadam liberali.

- 97 XXVIII. Hæc ita intelligi possumus existimare ex eo decoro, quod poëtæ sequuntur; de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poëtæ dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: ut si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant, aut,

(b) *Natis sepulcro* (c) *ipse est parens;*

indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. Sed poëtæ, quid quemque deceat, ex persona judicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia præstantiaque animantium (d) reliquarum.

- 98 Quocirca poëtæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cum a natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cumque eadem natura doceat, non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus; efficitur, ut & illud, quod ad omnem honestatem pertinet decorum, quam late fufum sit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulcritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, mo-

(a) & delent alii.

(b) al. *sepulcrum*.

(c) *ipse sit parens* Gron.

(d) *reliquorum* G. & alii.

vet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine & constantia, moderatione dictorum omnium atque factorum.

Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines, & optimi cujusque, & reliquorum. Nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat, in hominum ratione habenda, inter justitiam, & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines, verecundiæ non offendere: in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum secundum naturam esse, & eum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primam habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationemque naturæ; quam si sequemur ducem, numquam aberrabimus; assequemurque & id, quod acutum & perspicax natura est, & id, quod ad hominum consociationem accomodatum; & id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. (a) Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam sunt accommodati.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus rationi pareat.

Duplex est enim vis animorum atque (b) natura. Una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμη Græce; quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendumque sit. (c) Ita fit, ut ratio præsit, appetitus obtemperet.

XXIX. Omnis autem actio vacare debet temeritate, & negligentia: nec vero agere quidquam, cujus non (d) possit causam probabilem reddere. Hæc est enim fere descriptio Officii. Efficiendum autem est, ut ap-

(a) Hæc periodus orta videtur ex monito alicujus margini adscripto.

(b) naturæ al.

(c) Sententia e margine in contextum immissa, quam si una cum sequentibus usque ad *Efficiendum* deleas, omnia rectius inter se congruent.

(d) possis alii.

petitus rationi obediant; eamque neque præcurrant propter temeritatem, nec propter pigritiam, aut ignaviam deferant; sintque tranquilli, atque omni perturbatione
 102 careant. Ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio. Nam, qui appetitus longius evagantur, & tamquam exultantes, sive cupiendo, sive fugiendo, non satis a ratione retinentur, hi sine dubio finem & modum transeunt. Relinquunt enim & abjiciunt obedientiam nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ: a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur.

103 Ex quibus illud intelligitur, ut ad Officii formam revertamur, appetitus omnes contrahendos, sedandosque, excitandamque esse animadversionem & diligentiam, ut ne quid temere ac fortuito, inconsiderate negligenterque agamus. Neque enim ita generati a natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia graviora atque majora. Ludo autem & joco uti (a) illo quidem licet, sed sicut somno & quietibus ceteris, tam, cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsamque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena; sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

De scurrilitate, & facetia, & ludo.

104 Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia; sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt; multaque multorum facete dicta, ut ea, quæ a sene Catone sunt collecta, quæ vocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis joci. Alter est, si tempore fit (b) ac remisso animo, libero dignus; alter, ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscenitas. Ludendi etiam est quidam

(a) *illis alii.*

(b) Ita primæ edd. recentiores *libero dignus; alter ne homine quidem.*

modus retinendus, (a) ut ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda; corporis voluptas aut plane rejicienda, aut quam parcissime fruenda.

XXX. Sed pertinet ad omnem Officii quæstionem, 105
semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque bestiis antecedit. Illæ nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur & cogitando; semper aliquid aut (b) inquirit, aut agit; videndique & audiendi delectatione ducitur. Quin etiam si quis est paullo ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paullo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam.

Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis 106
esse dignam hominis præstantia, eamque contemni & rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vites, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura (c) excellentia, & dignitas, intelligemus, quam sit turpe diffuere luxuria, & delicate ac molliter vivere, quamque honestum, parce, continenter, severe, sobrie.

Quid deceat uniuscujusque personam vel a natura tributam, vel casu impositam, vel judicio assumtam.

Intelligendum est etiam, duabus quasi nos a natura 107
indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quod omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus, qua antecellimus bestiis; a qua omne honestum decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi Officii exquiritur; altera autem, quæ proprie singulis est attributa. Ut enim in corporibus magnæ dissimilitu-

(a) Laborat mendi suspicione. fortasse scripsit Cic. ut ne, cum nimis omnia profundamus, elatiores voluptate, in aliquam &c.

(b) anquirat G.

(c) hominis exc.

dines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itemque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem) sic in animis existunt etiam majores varietates.

108 Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos, major etiam magisque de industria in C. Cæsare L. F. At iisdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adolescente singularis severitas; in C. Lælio multa hilaritas; in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem dulcem, & facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἰρωνία Græci nominaverunt, Socratem accepimus; contra Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus; facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem, & Pheræum Jasonem ceteris anteponunt. In primisque versutum, & callidum factum Solonis, qui, quo & tutior vita ejus esset, & plus aliquanto Reipublicæ prodesset, furere se simulavit.

109 Sunt his alii multum dispares, simplices & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur; ut Sullam, & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum, & patientissimum Lacedæmonium Lyfandrum accepimus: contraque, Callicratidam, qui præfectus classi proximus post Lyfandrum fuit. Itemque in sermonibus alium, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catullo, & in patre, & in filio, idemque in Q. Mucio Mancina vidimus. Audivi ex majoribus natu, hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica. Contraque, patrem ejus, illum, qui Ti. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morumque, minime tamen vituperandorum.

110 XXXI. Admodum autem (a) tuenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus;

(a) *tenenda* aliæ editt.

ea tamen conservata, propriam naturam sequamur: ut etiam si sint alia graviora, atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quidquam sequi, quod assequi non queas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud; ideo quia nihil decet invita, ut ajunt, Minerva, id est, adversante & repugnante natura.

Omnino, si quidquam est decorum, nihil est profecto 111 magis, quam æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum; quam conservare non possis, si aliorum naturam (a) imiteris, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam, Græca verba inculcantes jure optimo irrideamur; sic in actiones, omnemque vitam nullam discrepantiam conferre debemus.

Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, 112 ut nonnumquam mortem sibi ipse consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim alia in causa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt? Atqui ceteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetua constantia roboravisset, semperque in proposito susceptoque consilio permanisset, moriendum potius, quam tyranni vultus adspiciendus fuit.

Quam multa passus est Ulysses in illo errore diuturno, 113 cum & mulieribus, si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt, inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet! Domi vero etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui: (b) eaque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maxime quemque decet, quod est cujusque suum maxime.

Suum igitur quisque noscat ingenium, acremque se & 114 bonorum & malorum suorum judicem præbeat; ne scenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui voce freti sunt, Epigonos, Medumque; qui gestu, Menalippam, Clytemnestram; semper Ru-

(a) *imitans* al. (b) *fortasse legend. idque.*

pilius, quem ego memini, Antropam; non sæpe Æsopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, non videbit vir sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruferit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decore, at quam minime indecore facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, (a) sequamur, quam ut vitia fugiamus.

115 XXXII. Ac duabus iis personis, quas supra dixi, tertia adjungitur, quam casus (b) aliquis vel tempus imponit; quarta etiam, quam nobismetipsis judicio nostro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque, quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem quam gerere personam velimus, a nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant; ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere.

116 Quorum vero patres, aut majores aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique hoc in genere laudis student excellere; ut Q. Mucius P. F. in jure civili, Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus Cononis filius, qui cum belli laude non inferior fuisset, quam pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omissa imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt obscuris orti majoribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus, quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus.

Constituendum vitæ genus & institutum.

117 In primis autem constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, (c) cum est maxima imbecillitas consilii, (d) tum id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod

(a) al. *assequamur*. (b) *aliqui alii*.

(c) *cui inest* Viet., *cum inest alii*.

(d) *tunc alii & G.*

maxime adamavit. Itaque ante implicatur aliquo certo genere cursuque vivendi, quam potuit, quod optimum esset, judicare.

(a) Nam quod Herculem Prodicus dicit, ut est apud 118 Xenophontem, cum primum pubesceret (quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi fedentem diu secum multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset; hoc Herculi (b) Jovis fatu edito potuit fortasse contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerique autem parentum præceptis imbuti ad eorum consuetudinem moremque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur, quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli tamen sive felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplina, rectam vitæ secuti sunt viam.

XXXIII. Illud autem maxime rarum genus est eo- 119 rum, qui aut excellentis ingenii magnitudine, aut præclara eruditione atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione ad suam cuiusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quem quisque est nactus, ut supra dictum est, quid deceat, exquirimus; tum in tota vita constituenda multo est (c) ei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismetipsis, nec in ullo Officio claudicare.

Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim na- 120 tura habet, fortuna proximam; utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis: multo enim & firmior est, & constantior; ut fortuna nonnumquam, tamquam ipsa mortalis, cum immortalis natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus consilium (d) vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maxime decet. Nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere vitæ: quod si acciderit (potest autem accidere)

(a) al. *Herculem Prodicium dicunt*.

(b) Edd. primæ non habent *edito*, sed aliæ *fato*, aliæ *fatu*. (c) Fortasse rei Grut. ex Palat. conjicit.

(d) *vitæ* edd. vett.

facienda morum institutorumque mutatio est. Eam mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus: sin minus, sensim erit pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere censent sapientes sensim diffuere, quam repente præcidere.

- 121 Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paullo ante dictum est, imitandos esse majores; primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda: deinde, si natura non feret, ut quædam imitari possint; ut superioris Africani filius, qui hunc Paullo natum adoptavit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat sui; si igitur non poterit sive causas defendere, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere; illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hereditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas & impium judicandum est.

- 122 XXXIV. Et quoniam Officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum, aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Adolescentiam quæ proprie deceant.

Est igitur adolescentis majores natu vereri, (a) ex hisque deligere optimos & probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis (b) inscientia, senum constituenda & regenda prudentia est. Maxime autem hæc ætas a libidinibus arcenda est, exercendaque in labore patientiaque & animi, & corporis; ut eorum & in bellicis, & in civilibus Officiis vigeat industria. atque etiam cum relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si in ejusmodi (c) quidem rebus majores natu velint interesse.

Senectutem quæ deceant maxime.

- 123 Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. danda vero opera, ut & amicos, & juventutem, & maxime rempu-

(a) aliæ edd. *exque his*.

(b) *inscitia* mss. multi. (c) *quoque* G.

blicam consilio & prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quam ne languori se desidiaeque dedat. Luxuria vero cum omni ætati turpis, tum senectuti foedissima est. si autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est, quod & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Magistratus personam quæ deceant, quæ privati, quæ peregrini.

Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, 124
de privatorum, de civium, de peregrinorum Officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratus intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, (a) jura describere, & ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque submissum & abjectum, nec se efferentem; tum in republica ea velle, quæ tranquilla & honesta sint. talem enim & sentire bonum civem, & dicere solemus.

Peregrini autem & incolæ Officium est, nihil præter 125
suum negotium agere, nihil de (b) alio inquirere, minimeque in aliena esse republica curiosum. Ita fere Officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, consilioque capiendo servare constantiam.

Decorum a cultu motuque corporis.

XXXV. Sed quoniam decorum illud in omnibus fa- 126
ctis & dictis, in corporis denique motu & statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto, (c) difficilibus ad eloquendum, sed satis erit intelligi; in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibuscum, & apud quos vivamus; his quoque de rebus pauca dicantur. Principio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam

(a) Non est hic leges ferre, sed jus suum cuique tribuere, jus dicere: explicat Græv. ex simil. exemplis apud Cicer. Verr. 5. cap. 11. & pro Quint.

(b) alieno Viâ.

(c) difficilius ad eloquendum alii.

posuit in promptu. quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, adspectum essent deformem habituræ atque turpem, eas contextit atque abdidit.

127 Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remonent ab oculis; ipsique necessitati dant operam ut quam occultissime pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modo occulte, id dicere obscenum est. itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, (a) nec oratio obscenitate.

128 Nec vero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pæne Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quod ea, quæ turpia re non sint, verbis flagitiosa ducamus: illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, (b) adulterare, re turpe est, sed dicitur non obscene: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscenum. Pleraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & omne, quod abhorret ab oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, (c) accubitus, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum.

129 Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda, nequid effeminatum, aut molle, & nequid durum, aut rusticum sit. Nec vero histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteri disciplina verecundiam, ut in scenam sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum foceris generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim natura ipsa magistra & duce.

Quæ forma virum, quæ feminam deceat, & quatenus utrique colenda: quis item gestus, qui motus decorus.

130 XXXVI. Cum autem pulcritudinis duo genera sint, quorum in altero est venustas, in altero dignitas; venustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem viri-

(a) orationis obscenitas.

(b) adulterari alii. (c) accubatio ms.

lem. Ergo & a forma removeatur omnis viro non dignus ornatus; & huic simile vitium in gestu motuque caveatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptiis non vacant, & in utroque genere, quæ sunt recta & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus; in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est.

Cavendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur; aut (a) in festinationibus suscipiamus nimias celeritates. Quæ cum fiunt, anhelitus movetur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus a natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus; & si attentos animos ad (b) decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt; alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur; appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex Orationis genus, rhetoricum, & quotidianum.

XXXVII. Et quoniam magna vis orationis est, eaque duplex, altera contentionis, altera sermonis; contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, sequatur etiam convivium. Contentionis præcepta rhetorum (c) sunt, nulla sermonis: quamquam haud scio, an possint hæc quoque esse. sed discentium studiis inveniuntur magistri; huic autem qui studeant, sunt nulli. Rhetorum turba referta omnia. Quamquam quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt.

Sed cum orationis indicem vocem habeamus, in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis; utrumque omnino a natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium, &

(a) ne in Pith. (b) decoris alii.

(c) sunt multa; nulla alii.

leniter. (a) Nihil aliud fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti litterarum. Quamquam erant litterati; sed & alii: hi autem optime uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis, litteræ neque expressæ nimis, neque oppressæ, ne aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta; sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero & facetiis Cæsar Catuli patris frater vicit omnes, ut in ipso illo forense genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re, quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quomodo moderandus.

- 134 Sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellent, lenis minimeque pertinax. Infit in eo lepos. Nec vero, tamquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudinem non iniquam putet. Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si de seriis, severitatem adhibeat; si de jocosis, leporem. in primisque provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus: quod maxime tum solet evenire, cum studiose de absentibus detrahendi causa, aut per ridiculum, aut severe, aut maledice contumelioseque dicitur.
- 135 Habentur autem plerumque sermones aut de domesticis negotiis, aut de republica, aut de artium studiis atque doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed, utcumque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus.
- 136 XXXVIII. Sed (b) quomodo in omni vita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamur, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes; sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid appareat. Maximeque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri, & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnumquam incidunt necessariae, in quibus utendum est fortasse & vocis

(a) al. *Quod in Catulis.*

(b) *quoniam* G. & edd. vett.

contentione majore, & verborum gravitate acriore. id agendum etiam, ut ne ea facere videamur irati: sed, ut ad urendum, & (a) secandum, sic & ad hoc genus castigandi raro invitique veniemus: nec umquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerate potest.

Magna autem parte clementi castigatione licet uti, 137 gravitate tamen adjuncta, ut & severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causa, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, probari. Deforme etiam est, de se ipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari Militem gloriosum.

In ædificiis extruendis qui modus.

XXXIX. Et quoniam omnia persequimur, volumus 138 quidem certe, dicendum est etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat esse; cujus finis est usus, ad quem accommodanda est ædificandi descriptio; & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius in domum multiplicatam, non repulsam solum retulit, sed ignominiam, (b) etiam calamitatem.

Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo di- 139 gnitas tota quærenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in ceteris habenda ratio non (c) sui solum, sed etiam aliorum; sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum cujusque generis multitudo,

(a) aliqui addunt: *medici veniunt, sic nos &c.*

(b) & G.

(c) *sua* edd. quæd.

adhibenda (a) est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo; & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim, cum a prætereuntibus dicitur:

(b) *O domus antiqua, heu, quam dispari dominare domino!* quod (c) quidem his temporibus in multis licet dicere.

- 140 Cavendum autem est, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumtu & magnificentia prodeas, quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiose enim plerique, præsertim in (d) hac parte, facta principum imitantur; ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt! Quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus: eademque mediocritas ad usum cultumque vitæ referenda est. Sed hæc hætenus.

Tria in omni vita servanda.

- 141 In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad Officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; ut neve major, neve minor cura & opera suscipiatur, quam causa postulet: tertium est, ut caveamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, moderata sint; modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

Decorum a loco, & tempore.

- 142 XL. Deinceps de Ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est. Hac autem scientia continetur ea, quam Græci *εὐταξίαν* nominant, (e) non hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest; sed (f) illa est *εὐταξία*, in qua intelligitur Ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur a Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut discentur, loco suo collocandarum. Ita videtur eadem vis Ordinis, & collocationis fore. Nam & Ordinem sic (g) de-

(a) cura est largitatis. G.

(b) alii *O domus Anti*. Vide Erasmus in Chiliad.

(c) idem edd. quæd. (d) ita hanc partem.

(e) non hanc legendum affirmant alii.

(f) & illa J. F. Gron. (g) Stoici G.

finiunt, compositionem rerum aptis, & accommodatis locis: locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum Græce *εὐκαιρία*, Latine appellatur *occafio*. sic fit, ut modestia hæc, quam ita interpretamur, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum.

Sed potest eadem esse prudentiæ definitio, de qua 143 principio diximus: hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt; quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid quo loco, ac tempore deceat, dedeceatque.

Talis est igitur Ordo actionum adhibendus, ut, quem- 144 admodum in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta inter se & convenientia. Turpe est enim, valdeque vitiosum, in re severa convivio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in prætura Sophoclem poëtam, hique de communi Officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles, O puerum pulcrum, Pericle! at enim prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atque hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est & loci, & temporis. Ut si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur, inscitia temporis.

Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut 145 si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parva videntur esse delicta, neque a multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paullum discrepent, tamen id a sciente animadverti solet; sic videndum est in vita, ne forte quid discrepet; vel multo etiam magis, quo major & melior actionum, quam sonorum concentus est.

XLI. Itaque, ut in fidibus musicorum aures vel mi- 146 nima sentiunt; sic nos, si acres ac diligentes esse volumus animadversores vitiorum, magna sæpe intelligemus ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum

aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex ceteris similibus facile judicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab Officio naturaque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex aliis judicare: (a) ut si quid dedeceat in aliis, vitemus & ipsi. fit enim nescio quo modo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismetipsis, si quid delinquitur. itaque facillime corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur emendandi causa magistri.

147 Nec vero alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, &, quid his de unoquoque Officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo ferre deferri solet, quo a natura ipsa deducitur. In quibus videndum est, non modo quid quisque loquatur, sed etiam quid quisque sentiat, atque etiam qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, & ii, qui figna fabricantur, & vero etiam poëtæ, suum quisque opus a vulgo considerari vult, ut si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur; hi-que & secum, & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt; sic aliorum judicio permulta nobis & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda sunt.

148 Quæ vero more aguntur & institutis civilibus, de iis nihil est præcipiendum: illa enim ipsa præcepta sunt. Nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem consuetudinemque civilem fecerint, locutive sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis illi & divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum vero ratio tota est ejicienda. est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum.

149 Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de republica sentientes, ac benemeritos, aut merentes, sicut aliquo honore, aut imperio affectos, observare & colere debemus: tribuere etiam multum senectuti: cedere iis, qui magistratum habebunt: habere delectum civis & peregrini; in ipsoque peregrino, privatimne, an publice venerit: ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem & confociationem colere, tue-ri, fervare (b) debemus.

(a) al. *alios*, al. *in illis*.

(b) *debemus* multi delent.

*Quæ artes, & qui quæstus sordidi,
qui contra liberales.*

XLII. Jam de artificiis, & quæstibus, qui liberales 150
habendi, qui sordidi sint, hæc fere accepimus. Primum
improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incur-
runt, ut portitorum, ut fœneratorum. Illiberales autem
& sordidi quæstus mercenariorum, omniumque, quo-
rum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim illis
ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam pu-
tandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim ven-
dant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur.
nec vero quidquam est turpius vanitate. Opificesque
omnes in sordida arte veriantur. nec (a) enim quid-
quam ingenuum potest habere officina. Minimeque ar-
tes (b) hæc probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum,
cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Te-
rentius. adde huc, si placet, unguentarios, saltatores,
totumque ludum talarium.

Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut 151
non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut archi-
tectura, ut doctrina rerum honestarum; hæc sunt iis,
quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem,
si tenuis est, sordida putanda est; si magna & copio-
sa, multa undique apportans, multisque sine vanitate
impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam,
si satiata quæstu, vel contenta potius, ut sæpe ex alto
in portum, ex ipso portu se in agros possessionesque
contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium
autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est
agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil
homine libero dignius. De qua, quoniam in Catone Ma-
jore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc
locum pertinebunt.

E duobus honestis utrum honestius.

XLIII. Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, 152
quemadmodum Officia ducerentur, satis expositum vi-
detur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, po-
test incidere sæpe contentio & comparatio, de duobus
honestis utrum honestius: qui locus a Panætio est præ-
termissus. Nam cum omnis honestas manet a partibus
quatuor, quarum una sit cognitionis; altera communita-

(a) vero alii & G.

(b) hæc deest in multis.

tis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hæc in deligendo Officio sæpe inter se comparentur, necesse est.

153 Placet ergo, aptiora esse naturæ ea Officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducantur. Idque hoc argumento confirmari potest, quod si contingerit ea vita sapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis (a) omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur; tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, (b) excidat e vita. Princepsque omnium virtutum illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant (prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quamdam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarumque scientia) illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia; in qua continetur deorum & hominum communitas & societas inter ipsos. Ea si maxima est, ut est certe, necesse est, quod a communitate ducatur Officium, id esse maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturæ manca quodammodo atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur; ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur.

154 Pertinet igitur ad societatem generis humani, & cognitioni anteponenda est. Atque id optimus quisque re ipsa ostendit & judicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda cognoscendaque rerum natura, ut, si ei tractanti contemplantique res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum discrimenque patriæ, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studiis Officiisque scientiæ præponenda esse Officia justitiæ, quæ pertinent ad hominum (c) utilitatem, qua nihil homini debet esse antiquius.

155 XLIV. Atque illi, quorum studia vitæque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non recesserunt. nam erudierunt multos, quo meliores cives, utilioresque rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multique multos; nosque ipsi, quidquid ad rempublicam attulimus, si modo aliquid attulimus, a doctoribus, atque a doctrina instructi ad eam & ornati accessimus.

(a) *quamvis* edd. vulgg. (b) al. *excedat*.

(c) *caritatem* mss. & Græv.

Neque solum vivi atque præsentes studiosos discendi 156
erudiunt atque docent; sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermisus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipublicæ pertineret; ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinæ studiis & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam intelligentiam prudentiamque potissimum conferunt. Ob eamque causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa vertitur; eloquentia complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus.

Atque ut apium examina non fingendorum favorum 157
causa congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt favos; sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandique solertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio, & jejuna videatur. itemque magnitudo animi, remota communitate conjunctioneque humana, feritas sit quædam & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas.

Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, propter 158
necessitatem vitæ, quod ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, ideo istam esse cum hominibus communitatem & societatem: quod si omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, (a) quasi virgula divina, ut ajunt, suppeditarentur, tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientia collocaret. Non est ita. nam (b) & solitudinem fugeret, & socium studii quæreret; tum docere, tum discere vellet; tum audire, tum dicere. Ergo omne Officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi (c) Officio, quod cognitione & scientia continetur.

C 2

(a) h. e. sine labore humano. respicit autem ad auream virgam Minervæ, qua Ulysses modo senex, modo vir robustus fit, Odyss. V. vers. 429., vel Mercurii, vel Circes. J. F. Gron.

(b) & deest in G.

(c) officio delet Gul.

Justitiane, an temperantia potior.

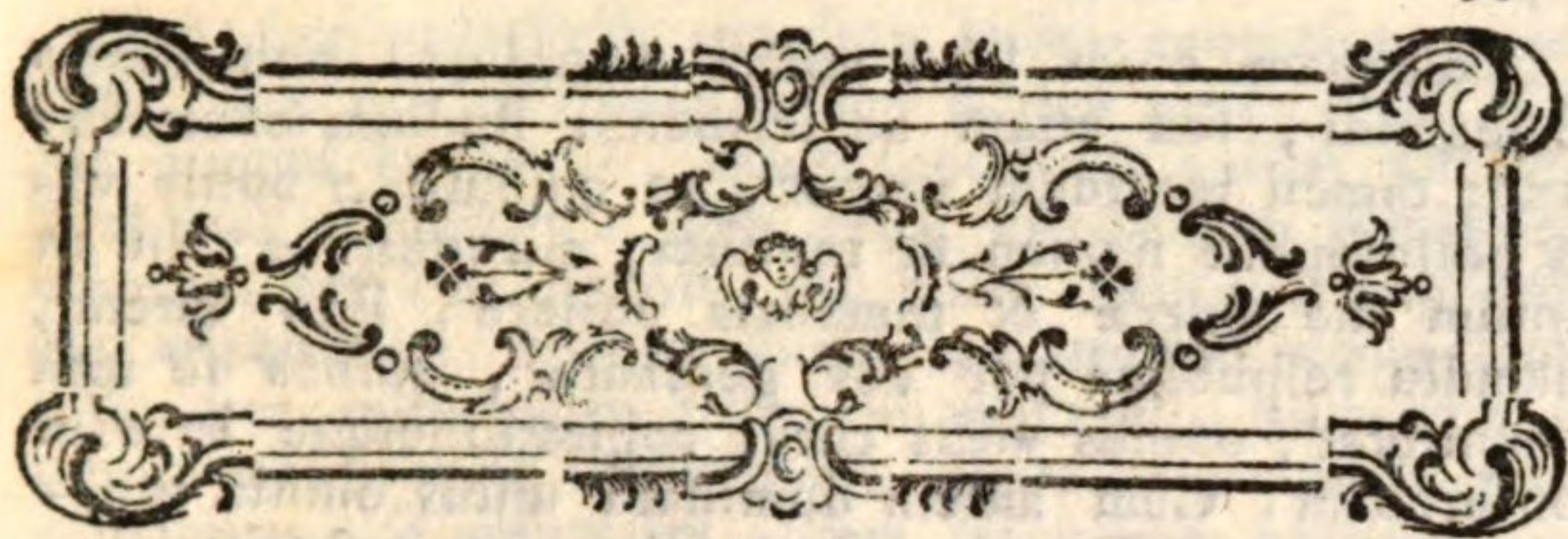
159 XLV. Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæque semper anteponenda. Non placet. sunt enim quædam ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conservandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. ea Possidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quis reipublicæ causa, ne reipublica quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit reipublicæ quicquam illorum facere sapientem.

160 Quare hoc quidem effectum sit, in Officiis deligendis id genus Officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. etenim cognitionem prudentiamque sequitur considerata actio. ita sit, ut agere considerate plus sit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hætenus, patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo Officio, quod cuique sit præponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus Officiorum, ex quibus, quod cuique præstet, intelligi possit: ut prima diis immortalibus; secunda patriæ; tertia parentibus; deinceps gradatim (a) reliquis debeantur.

Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne, an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus a Panætio est, ut supra dixi, prætermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

(a) reliqua reliquis G.

M. TULLII
CICERONIS
DE OFFICIIS

A D

MARCUM FILIUM .

LIBER SECUNDUS.

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absolvit, quid honestum, quid contra: & in honestis, utrum honestius. In hoc de aliis duabus promittit, quid utile, quid inutile: tum inter utilia, utrum utilius, aut quid utilissimum. Deinde inconstantia reprehensionem deprecatur, quod a civili vita, quam sæpe prætulit, nunc ad otium studiorum se convertat: tum cur ad philosophiam potius, quam ad aliud studiorum genus; postremo cur Academicus de Officiis præcipiat, rationem reddit.

I. Quemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc Officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile: tum ex utilibus, quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixerō.

- 2 Quamquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum; mirenturque, in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem, quamdiu respublica per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam. Cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio, aut auctoritati locus; socios denique tuendæ reipublicæ summos viros amissem; nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem; nec rursus indignis homine docto voluptatibus.
- 3 Atque utinam respublica stetisset, quo cœperat, statu; nec in homines non tam commutandarum rerum, quam evertendarum cupidos incidisset: primum enim, ut stante republica facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo, operæ poneremus; deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cum autem respublica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet litteræ conticuerunt, forenses, & senatoriæ.
- 4 Nihil autem agere cum animus non posset, in his studiis ab initio versatus ætatis, existimavi honestissime posse molestias deponi, si me ad philosophiam retulissem. Cui cum multum adolescens discendi causa temporis tribuissem; posteaquam honoribus inservire cœpi, neque totum reipublicæ tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum & reipublicæ (a) temporibus. Id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat.
- 5 II. Maximis igitur in malis hoc tamen boni affecuti videmur, ut ea litteris mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim per deos optabilius sapientia? quid præstantius? quid melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur: nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientiæ. Sapientia autem est, ut a veteribus philosophis definitum est, rerum divinarum, & humanarum, causarumque, quibus hæ res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet.

(a) temporis Gron., & multæ edd. tempori, Græv.

Nam siue oblectatio quaeritur animi requiesque cura- 6
rum, quæ conferri cum eorum studiis potest, qui sem-
per aliquid anquirunt, quod spectet & valeat ad bene
beateque vivendum? siue ratio constantiæ virtutisque
ducitur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam
eas assequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem
esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est
parum considerate loquentium, atque in maximis rebus
errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi
ea quaeretur, cum ab hoc discendi genere discesseris?
Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius
disputari solent: quod alio quodam libro fecimus. Hoc
autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur or-
bati reipublicæ muneribus, ad hoc nos studium potissi-
mum contulissemus.

Occurritur autem nobis, & quidem a doctis & eru- 7
ditis, quaerentibus, fatiscne constanter facere videamur,
qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de
rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore præce-
pta Officii persequamur. Quibus vellem satis cognita
esset nostra sententia. non enim sumus ii, quorum va-
getur animus errore, nec (a) habeat umquam, quid se-
quatur. quæ enim ista esset mens, vel quæ vita potius,
non solum disputandi, sed vivendi ratione sublata?
Nos autem, ut ceteri alia certa, alia incerta esse di-
cunt, sic ab his dissentientes, alia probabilia, contra
alia non probabilia esse dicimus.

Quid est igitur, quod me impediat, ea, quæ mihi pro- 8
babilia videantur, sequi; quæ contra, improbare; atque
affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem,
quæ a sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia
disputatur a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere
non posset, nisi ex utraque parte causarum esset facta
contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis no-
stris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Ci-
cero, quamquam in antiquissima nobilissimæque philoso-
phia Cratippo auctore versaris, iis simillimo, qui ista
præclara pepererunt; tamen hæc nostra, finitima vestris,
ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non hic eam accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecumque parta; sed eam, quæ cum honesto sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

- 9 III. Quinque igitur rationibus propositis Officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatemque pertinent, duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur; honestatis pars (a) confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur: in quo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eo deducta est, ut honestatem ab utilitate secernens & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: qua nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri.
- 10 Summa quidem auctoritate philosophi, severe, fane, atque honeste, hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt. Quidquid enim justum sit, id etiam utile esse censent; itemque quod honestum, idem esse justum; ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum perspiciunt, hi sæpe, versutos homines & callidos admirantes, malitiam, sapientiam judicant. Quorum error eripiendus est; omnisque opinio ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis justisque factis, non fraude & malitia se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

Quæ ex quaque re commoda, aut incommoda capiantur, quæ Græci εὐχρησθήματα, & δυσχρησθήματα nominant: colligitque, quidquid est fere in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

- 11 Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur e terra, ut alia ejusdem generis; partim animalia, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum opera efficitur aliquid ad hominum usum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet & sanctitas. Proxime autem, & secundum deos homines hominibus maxime utiles esse possunt.

(a) perfecta alii.

Earumque rerum, quæ noceant & obsint, eadem divi- 12
visio est: sed quia deos nocere non putant, (a) his ex-
ceptis, homines hominibus obesse plurimum arbitrantur.
Ea enim ipsa, quæ inanima diximus, pleraque sunt ho-
minum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus
& ars accessissent; nec his sine hominum administra-
tione uteremur. neque enim valetudinis curatio, ne-
que navigatio, neque agricultura, neque frugum fru-
ctuumque reliquorum perceptio & conservatio sine ope-
ra hominum ulla esse potuisset.

Jam vero & earum rerum, quibus abundaremus, ex- 13
portatio, & earum, quibus egeremus, invectio certe
nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur.
eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad
usum nostrum necessarii;

*Nec ferrum, (b) æs, aurum, argentum (c) effoderetur
penitus (d) abditum,*
sine hominum labore, & manu.

IV. Tecta vero, quibus & frigorum vis pelleretur,
& calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio gene-
ri humano dari potuissent, (e) aut postea restitui, si aut
vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidif-
sent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum
auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, deri- 14
vationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppo-
sitæ fluctibus, portus manu factos, quæ unde sine ho-
minum opera habere possemus? ex quibus, multisque
aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex
rebus iis, quæ sunt inanimæ, percipiantur, eas nos
nullo modo sine hominum manu atque opera capere po-
tuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ com-
moditas, nisi homines adjuvantur, percipi posset? Nam
& qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque
bellua usum habere possemus, homines certe fuerunt:
nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas,
aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his
capere possemus. Ab eisdemque & ea, quæ nocent,
interficiuntur; & quæ usui possunt esse, capiuntur.
Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita
omnino nulla esse potuisset? quis enim agris subveni-

(a) Hæc duo verba tollunt Langius & Lamb.

(b) aur. æs *edd. vett.*

(c) effoderentur *æd. edd.*

(d) abdita *æd. edd.*

(e) Locus non vacat mendi suspitione.

ret? quæ esset oblectatio valentium? qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarent?

- 15 Quibus rebus exulta hominum vita tantum distat a victu & cultu bestiarum. Urbes vero sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges moresque constituti, tum juris æqua descriptio, certa que vivendi disciplina. quas res & mansuetudo animorum consecuta, & verecundia est: effectumque, ut esset vita munitior, atque ut dando & accipiendo, mutandisque facultatibus & commodis nulla re egeremus.

- 16 V. Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis a Panætio commemorantur, neminem neque ducem belli, nec principem domi magnas res & salutare sine hominum studiis gerere potuisse? Commemorantur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu; sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu hominum. Peripatetici magni & copiosi; qui collectis ceteris causis, eluvionis, pestilentiae, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta, comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quam omni reliqua calamitate.

- 17 Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & profint, & obfint: primum hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum, & ad usus suos adjungere. Itaque, quæ in rebus inanimis, quæque in usu & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta & parata, virorum præstantium sapientia & virtute excitantur.

- 18 Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur: quarum una est in perspicendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cujusque rei causa sit: altera cohibere motus animi turbatos, quos Græci *πάθη* nominant, appetitionesque, quas illi *ὀρμῆς*, obediētes efficere rationi: tertia iis, quibus-

cum congregamur, uti moderate, & scienter, quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta, cumulataque habeamus; per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantaque pœna afficiamus, quantum æquitas, humanitasque patitur.

VI. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi 19 possimus, ut hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicemus, neque ita multo post; sed pauca ante de fortuna dicenda sunt. Magnam vim esse fortunæ in utramque partem, vel secundas ad res, vel adversas, quis ignorat? nam & cum prospero flatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos; & cum reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet, primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde a bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc ergo, ut dixi, rariora.

At vero interitus exercituum, ut proxime trium, sæpe 20 multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque ob eas benemeritorum sæpe civium expulsionem, calamitates, fugæ; rursusque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus, & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; ita fortassis etiam brevior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eique parere velint.

Quæcumque igitur homines homini tribuunt ad eum 21 augendum atque honestandum, aut benevolentia gratia tribuunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt; aut honoris, si cujus virtutem suspiciunt, eumque dignum fortuna quam amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cujus opes metuunt; aut contra a quo aliquid expectant, ut cum reges popularesve homines largitiones aliquas proponunt: aut postremo pretio ac mercede ducuntur; quæ fordidissima est illa quidem ratio, & inquinatissima & iis, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur.

Male enim se res habet, cum, quod virtute effici 22 debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnumquam

hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus, quæ virtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius, & potestati pluribus de causis. ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe sibi id utile futurum; aut metu ne vi parere cogantur; aut spe largitionis, promissisque capti; aut postremo, ut sæpe in nostra republica vidimus, mercede conducti.

Utilissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus amari: metui tum turpe, tum minime tutum.

23 VII. Rerum autem omnium nec aptius est quidquam ad opes tuendas ac tenendas, quam diligi; nec alienius, quam timeri. Præclare enim Ennius: *Quem metuunt, oderunt; quem quisque odit, periisse expetit.* Multorum autem odiis nullas opes posse obistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec vero hujus tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas, (a) paretque cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad pestem; sed reliquorum similes exitus tyrannorum, quorum haud fere quisquam (b) interitum similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis metus: contraque, benevolentia fidelis vel ad perpetuitatem.

24 Sed iis, qui vi oppressos imperio coercerent, sit sane adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui vero in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Aciores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur. Ita facillime quæ volumus, & privatis in rebus, & in republica consequemur. etenim qui se metui volent, a quibus metuentur, eosdem metuant ipsi, necesse est.

25 Quid enim censemus superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angitur solitum? qui cultros metuens

(a) Grævius ex suo libro legit *paret quæ cum maxime mortuo, &c.* (b) al. *quisquam effugit.*

tonforios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum, quo animo vixisse arbitramur? qui, ut scriptum legimus, cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, districto gladio jubebat anteire: præmittebatque de stipatoribus suis, qui scrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirere. O miserum, qui fideliorē & barbarum, & stigmatiam putaret, quam conjugem! Nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipsa propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta est, quæ premente metu possit esse diuturna.

Testis est Phalaris, cujus est præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic noster; sed in quem universa Agrigentinarum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injuste imperantes, nonne repente omnes fere focii deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis?

VIII. Externa libentius in tali re, quam domestica recordor. Verumtamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis, bella aut pro focis, aut de imperio gerebantur, exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii. Regum, populorum, nationum portus erat & refugium Senatus.

Nostri autem magistratus, imperatoresque ex una hac re maximam laudem capere studebant, si provincias, si focios æquitate & fide defendissent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quam imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus; post vero Sullæ victoriam penitus amisimus: desitum est enim videri quidquam in focios iniquum, cum extitisset in cives tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro venderet & bonorum virorum, & locupletum, & certe civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam fœdiore, non singulorum civium bona publicaret, sed universas provincias regionesque uno calamitatis jure comprehenderet.

Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidi-

mus, & ex ea urbe triumphari, sine qua numquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno solo quidquam vidisset indignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, numquam ad unum tanta pervenisset licentia: a quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hereditas.

29 Nec vero umquam bellorum civilium semen & causa deerit, dum homines perditam hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt: quam P. Sulla cum vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto tricesimo anno post a sceleratiore hasta non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis, numquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo stant & manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes: rem vero publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dum metui, quam cari esse & diligere maluimus. Quæ si populo Romano injuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, benevolentiae vim esse magnam, metus imbecillam; sequitur, ut differamus, quibus rebus possimus facillime eam, quam volumus, adipisci cum honore & fide caritatem.

30 Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam institutam accommodandum est, a multisne opus sit, an satis a paucis diligere. Certum igitur hoc sit, idque & primum & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. Hæc enim est una res prorsus, ut non multum differat inter summos & mediocres viros, eaque est (a) utrisque pari modo comparanda. Honore, & gloria, & benevolentia civium fortasse non æque omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas.

31 IX. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria, quamquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus administrandis adjuvat plurimum.

(a) utrisque est propemadum comparanda, honore, gloria, & benevol. civium. Fortasse &c. Ita legunt, & distinguunt alii.

Tribus maxime adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; Benevolentia, Fide, & Admirazione. Et primum quidem quomodo benevolentia concilietur.

Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore (a) nos dignos putat. Hæc autem, si est simpliciter breviterque dicendum, quibus rebus pariuntur a singulis, eisdem fere a multitudine. Sed est alius quoque aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tamquam influere possimus.

Ac primum de illis rebus, quæ ante dixi, benevo- 32
lentia præcepta videamus: quæ quidem beneficiis capi-
tur maxime; secundo autem loco benefica voluntate be-
nevolentia movetur, etiam si res forte non suppetit.
Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa
fama & opinione liberalitatis, beneficentia, justitia,
fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad
mansuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud
ipsum, quod honestum decorumque diximus, quia per
se nobis placet, animosque omnium natura & specie
sua commovet, maximeque quasi perlucet ex iis, quas
commemoravi, virtutibus: ideo illos, in quibus eas
virtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur.
Atque hæc quidem causæ diligendi gravissimæ: possunt
enim præterea non nullæ esse leviores.

Quibus rebus concilietur Fides.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest:
si existimabimur adepti conjunctam cum justitia pruden-
tiam. Nam & iis fidem habemus, quos plus intellige-
re, quam nos, arbitramur, quosque & futura prospice-
re credimus, & cum res agatur, in discrimenque ven-
tum sit, expedire rem, & consilium ex tempore cape-
re posse. Hanc enim utilem omnes existimant, veram-
que prudentiam. Justis autem & fidis hominibus, id est,
bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis in-
juriæque suspicio. Itaque his salutem nostram, his for-
tunas, his liberos rectissime committi arbitramur.

Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus 33
pollet: quippe cum ea sine prudentia satis habeat au-
thoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad facien-
dam fidem. Quo enim quis versutior & callidior est,
hoc invisior & suspectior, detracta opinione probitatis.

(a) dignos tantum G. al. m.

Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium: justitia sine prudentia multum poterit; sine justitia nihil valebit prudentia.

- 35 X. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, a meque ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse; alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum & usitatis, cum loquimur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Quæ res admirationem moveant; quæ contra contemptum.

- 36 Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum, honore ab iis digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animadverterunt; separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de his male existimant. Quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi, nec alteri, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est.

- 37 Admirationem autem afficiuntur ii, qui anteire ceteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, majores partes animi a virtute detorquent; & dolorum cum admoventur faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissime permovent: quæ qui in utramque partem excelso animo magnoque despiciunt; cumque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit

& rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis?

XI. Ergo & hæc animi despicientia admirabilitatem 38
magnam facit; & maxime iustitia (ex qua una virtute
viri boni appellantur) mirifica quædam res multitudini
videtur; nec injuria: nemo enim iustus esse potest,
qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem
timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati an-
teponit. Maximeque admirantur eum, qui pecunia non
movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc igni
spectatum arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita
sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit; & benevolen-
tiam, quod prodesse vult plurimis; & ob eandem cau-
sam fidem; & admirationem, quod eas res spernit &
negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur.

Ac, mea quidem sententia, omnis ratio & institutio 39
vitæ adjumenta hominum desiderat: in primisque, ut ha-
beas, quibuscum possis familiares conferre sermones;
quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras.
Ergo & solitario homini, atque in agro vitam agentis,
opinio iustitiæ necessaria est; eoque magis, quod si eam
non habebunt, iniusti habebuntur; & nullis præfidiis
sepi, multis afficientur injuriis.

Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, 40
locant, contrahendisque negotiis implicantur, iustitia
ad rem gerendam necessaria est; cujus tanta vis est,
ut ne illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur,
possint sine particula iustitiæ vivere. Nam qui eorum
cuiquam, qui una latrocinantur, furatur aliquid, aut
eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum:
ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter præ-
dæ dispertiat, aut occidetur a fociis, aut relinquetur.
Quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pa-
reant, quas observent. Itaque propter æquabilem præ-
dæ partitionem & Bardylis Illyrius latro, de quo est
apud Theopompum, magnas opes habuit; & multo ma-
jores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus
nostri, imperatoresque cesserunt: quem C. Lælius, is,
qui sapiens usurpatur, prætor fregit & comminuit, fe-
rocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis
traderet. Cum igitur tanta vis iustitiæ sit, ut ea etiam
latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim
inter leges & judicia in constituta republica fore putamus?

XII. Mihi quidem non apud Medos solum, ut ait 41
Herodotus, sed etiam apud majores nostros, fruendæ
iustitiæ causa videntur olim bene morati reges constituta-

ti. Nam cum premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem; qui cum prohiberet injuria tenuiores, æquitate constituenda, summos cum infimis pari jure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile.

- 42 Neque enim aliter esset jus. Id si ab uno justo, & bono viro consequerentur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda justitia est, tum ipsa propter se (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ non quærendæ solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumtus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratione est.

- 43 Quamquam præclare Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiarium dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficto non modo sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi possiderentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem; sed, brevitatis causa, familia erimus contenti una. Tib. enim Gracchus P. F. tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur a bonis, & mortui obtenant numerum jure cæcorum.

- 44 XIII. Qui igitur adipisci veram gloriam volent, justitiæ fungantur Officiis. Ea quæ essent, dictum est in libro superiore. Sed, ut facillime, quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus, tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis & nominis, aut a patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse), aut aliquo casu, atque fortuna; in hunc oculi omnium conjiciuntur, at-

que in eum, quid agat, quemadmodum vivat, inquiretur: & tamquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum.

Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem in hominum ignoratione versatur, hi simul ac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere; quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam favetur.

Adolescentes quibus rebus populo primum commendentur.

Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros exstiterunt: semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit; altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompejus alæ alteri præfecisset, magnam laudem & a summo viro, & ab exercitu consequere equitando, jaculando, omnique militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum republica cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto: quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus.

Ut igitur in reliquis rebus multo majora sunt opera animi, quam corporis: sic hæc res, quas persequimur ingenio ac ratione, gratiores sunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur a modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facillime autem & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ, contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerint ad imitandum.

P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & juris scientiam P. Mucii commendavit domus. Nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipsi peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa. Et qua ætate, qui exercentur, laudibus affici solent, ut de Demosthene accepimus, ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.

XIV. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sermo sit, in altera contentio; non est id qui-

dem dubium, quia contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam. Ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas affabilitasque sermonis. Exstant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium prudentissimorum (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque blande appellando deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat, Magna est enim admiratio copiose sapienterque dicentis; quem qui audiunt, intelligere etiam & sapere plus, quam ceteros, arbitrantur. Si vero inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis, si ea sunt in adolescente.

49 Sed cum sint plura causarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multique in nostra republica adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint, maxima admiratio est in judiciis; quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione, & defensione constat; quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulo ante de Crasso. Idem fecit adolescens M. Antonius. Etiam P. Sulpicii eloquentiam accusatio illustravit, cum seditiosum & inutilem civem C. Norbanum in iudicium vocavit.

50 Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec umquam nisi aut reipublicæ causa, (a) ut ii, quos ante dixi; aut ulciscendi, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis Julius. In accusando etiam M. Aquilio L. Fusii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certe. Sin erit, cur faciendum sit sæpius, reipublicæ tribuatur hoc munus, cuius inimicos ulcisci sæpius non est reprehendendum: modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id cum periculofum ipsi est, tum etiam fordidum ad famam, committere; ut accusator nomineretur. Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit.

51 Atque etiam hoc præceptum Officii diligenter tenendum est, ne quem umquam innocentem capitis arceffas: id enim sine scelere fieri ullo pacto potest. Nam

(a) ut duo Luculli, aut patrocinio alii.

quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad salutem hominum, & ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni, nocentem aliquando, modo ne nefarium impiumque, defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Judicis est semper in causis verum sequi: patroni nonnumquam verisimile, etiam si minus sit verum, defendere. Quod scribere (praesertim cum de philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Maxime autem & gloria paritur & gratia defensionibus: eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri urgerique videatur; ut nos & saepe alias, & adolescentes, contra L. Sullae dominantis opes pro S. Roscio Amerino fecimus; quæ, ut scis, exstat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

XV. Sed expositis adolescentium Officiis, quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia, ac liberalitate dicendum est; cujus est ratio duplex: nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia: facilior est hæc posterior, locupleti praesertim; sed illa lautior ac splendidior, & viro forti clarioque dignior. Quamquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur; largitioque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur; qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis.

At qui opera, id est, virtute & industria benefici & liberales erunt, primum quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiae paratiores erunt, & tamquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benevolentiam Macedonum confectetur. Quæ te malum, inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & præbitorem sperent fore? Bene, quod ministrum & præbitorem, quia sordidum regi; melius etiam, quod largitionem corruptelam dixit esse: fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior.

- 54 Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnumquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quam quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum benevolentia comparandæ causa benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita referanda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod a nostris hominibus sapissime usurpatum, jam in proverbii consuetudinem venit, *largitionem fundum non habere*. Etenim quis potest esse modus, cum & idem qui consuerunt, & illud idem alii desiderent?
- 55 XVI. Omnino duo sunt genera largorum; quorum alteri prodigi, alteri liberales. Prodigii, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatoriiis muneribus, ludorum ventionumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino.
- 56 Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos a prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur in re quærenda, vel augenda, Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, (a) quem *de divitiis* scripsit; in quo multa præclare, illud absurde. Est enim multus in laudanda magnificentia & apparatione popularium munerum; taliumque sumtuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca posui, multo & major videtur, & certior. Quanto Aristoteles gravius & verius, qui has effusiones pecuniarum non admiretur, quæ sunt ad multitudinem deliniendam! At ii, qui ab hoste obsidentur, si emere

(a) in quo vere de G.

aqua sextarium mina cogantur, hoc primo auditu incredibile nobis videri, omnesque mirari; sed, cum (a) attenderint, veniam necessitati dare: in his immanibus jacturis, infinitisque sumtibus nihil nos magnopere mirari, cum praesertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur; ipsaque illa delinitio multitudinis fit ad breve exiguumque tempus; eaque a levissimo quoque: in quo tamen ipso una cum satietate memoria quoque moriatur voluptatis.

Bene etiam colligit, hæc pueris, & mulierculis, & 57
servis, & servorum simillimis liberis esse grata: gravi vero homini, & ea, quæ fiunt, judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quamquam intelligo, in nostra civitate inveterasse jam a bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cum cognomine dives, tum copiis, functus est ædilitio maximo munere. Et paullo post L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mucio, magnificentissima ædilitate functus est: deinde C. Claudius Appii filius: multi post, Luculli, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus me consule vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima vero nostri Pompeji munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ.

XVII. Nam Mamercus homini ditissimo prætermisso 58
ædilitatis consulatus repulsam attulit. Quare & si postulatur a populo, bonis viris si non desiderantibus, at tamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus, ut nos ipsi fecimus; & si quando aliqua res major atque utilior populari largitione acquiritur: ut Orestis nuper prandia in semitis decumæ nomine magno honori fuerunt. Ne M. quidem Sejo vitio datum est, quod in caritate annonæ æsse modium populo dedit. Magna enim se & inveterata invidia, nec turpi jactura, quando erat ædilis, nec maxima liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emtis reipublicæ causa, quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodii conatus furoresque comprefit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile.

In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. 59
L. quidem Philippus Q. F. magno vir ingenio, in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere

D

(a) attenderimus quæd. edd.

adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem C. Curio. Nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, sane exiguus sumtus ædilitatis fuit.

- 60 Atque etiam illæ impensæ meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad usum rei publicæ pertinent. Quamquam enim, quod præsens tamquam in manum datur, jucundius est; tamen hæc in posterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa, verecundius reprehendo propter Pompejum: sed doctissimi non probant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus; & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecerit. Sed de hoc genere toto in iis libris, quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & tum ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

- 61 XVIII. In illo autem altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus.
- 62 Alia causa est ejus, qui calamitate premitur, & ejus, qui res meliores quærit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In eos tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti animo esse nullo modo debemus; sed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:
- Benefacta male locata, malefacta arbitror.*
- 63 Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas; eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut iis beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum liberis posterisque prodatur memoria, ut iis ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamque injuriam in (a) deterrenda libe-

(a) al. *deterenda*.

ralitate sibi etiam fieri; eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reipublicæ utilis est, redimi e servitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Hæc est gravium hominum atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium.

Convenit autem tum in dando munificum esse, tum 64
in exigendo non acerbum; in omni re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus & confiniis æquum & facilem; multa multis de jure suo concedentem; a litibus vero, quantum liceat, & nescio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paullum nonnumquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi finire flagitiosum est: sed ita, ut illiberalitatis avaritiæque absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum (a) illustrium illustribus hospitibus; idque etiam reipublicæ est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam vehementer utile iis, qui honeste posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitem fuisse: ita enim instituisse, & villicis imperavisse, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in villam suam divertisset.

In altero beneficentiæ genere, quod operis constat, multum valere juris prudentiam, longe plurimum eloquentiam.

XIX. Quæ autem opera, non largitione, beneficia 65
dantur, hæc (b) tum in universam rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara majorum, tum quod optime constituti juris civilis summo

(a) *inlustr.* ms.

(b) *cum* Lamb.

semper in honore fuit cognitio atque interpretatio: quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt. Nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contingit, (a) cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis obstringendos homines accommodata.

66 Atque huic arti finitima est dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim eloquentia præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic ergo a majoribus nostris est in toga dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, & facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas & non gravate & gratuito defendentis, beneficia & patrocinia late patent.

67 Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissione eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem; ni vereretur, ne de meipso aliquid videretur queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut jurisperiti esse, aut disertis; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, (b) commendantem iudicibus & magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimeque eorum manat industria.

68 Jam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut animadvertant, cum alios juvare velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, negligentia est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos invitus offendas, quacumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: ceterisque operis & officiis erit, quod violatum est, compensandum.

(a) Servium Sulpicium intelligit *Lamb. & Corradus*.

(b) al. *petere, commendare, vigilare, rogare*.

Operam apud tenues & bonos rectius, quam apud locupletes collocari; nulli tamen, nisi iusta in re præstandam esse.

XX. Sed cum in hominibus juvandis aut mores spe- 69
ctari, aut fortuna soleat, dictu quidem est proclive,
itaque vulgo loquuntur, (a) se in beneficiis collocan-
dis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta ora-
tio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi vi-
ri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortu-
nati & potentis? A quo enim expeditior & celerior
remuneratio fore videtur, in (b) eum fere est voluntas
nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius,
quæ natura rerum sit: nimirum enim inops ille, si bo-
nus est vir, etiam si referre gratiam non potest, ha-
bere certe potest. Commode autem, quicumque dixit,
*pecuniam qui habeat, non reddidisse; qui reddiderit, non
habere: gratiam autem & qui retulerit, habere; & qui
habeat, retulisse.*

At qui se locupletes, honoratos, beatos putant, hi 70
ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam bene-
ficiu se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamvis magnum
aliquid acceperint. Æque enim a se aut postulari, aut
expectari aliquid suspicantur. Patrocinio vero se usos,
& clientes appellari mortis instar putant. At vero ille
tenuis, cum quidquid factum sit, se spectatum, non
fortunam putet, non modo illi, qui est meritis, sed
etiam illis, a quibus expectat (eget enim multis) gra-
tum se videri studet. Neque verbis auget suum munus,
si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndum
& illud est, quod si opulentum fortunatumque defen-
deris, in illo uno, aut forte in liberis ejus manet gra-
tia: sin autem inopem, probum tamen & modestum,
omnes non improbi humiles, quæ magna in populo
multitudo est, præsidium sibi paratum vident. Quamob-
rem melius apud bonos, quam apud fortunatos benefi-
cium collocari puto.

Danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere 71
possimus. Sed si res in contentionem veniet, nimirum
Themistocles est auctor adhibendus, qui cum consule-
retur, utrum bono viro pauperi, an minus probato di-
viti filiam collocaret, *Ego vero, inquit, malo virum,
qui pecunia egeat, quam pecuniam, quæ viro.* Sed cor-
rupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum:

D 2

(a) sese in G.

(b) eo Pith.

quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet: ne id quidem semper: sed fac juvare; (a) potentior sane sit; honestior vero quomodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediunt divitiæ, quominus juvetur, modo ne adjuvent; sitque omne iudicium, non quam locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Liberalitas in universam multitudinem modice exercenda, exactiones nonnisi iusta necessitudine.

- 72 XXI. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant, deinceps de iis, quæ ad universos, quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant; partim singulos ut attingant; quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino, si possit, (b) ut universis, nec minus ut etiam singulis consulatur; sed ita, ut ea res aut profit, aut certe non obfit reipublicæ. C. Gracchi frumentaria magna (c) largitio; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii & reipublicæ tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & civibus, & reipublicæ salutaris.
- 73 In primis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publice deminutio fiat. Perniciose enim Philippus in (d) Tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est; & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male, *non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent*. Capitalis oratio, & ad æquationem bonorum pertinens; qua peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maxime, ut sua tuerentur, reipublicæ civitatesque constitutæ sunt. Nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant.
- 74 Danda etiam opera est, ne, quod apud majores nostros sæpe fiebat propter ærarii tenuitatem assiduitatem-

(a) *utentior* alii.

(b) *ut utrisque* Lamb.

(c) *largitio fuit* edd. vett.

(d) *tribunali* G.

que bellorum, tributum sit conferendum: idque ne eveniat, multo ante erit providendum. Sin qua necessitas hujus muneris alicui reipublicæ obvenit (malo enim (a) alteri, quam nostræ ominari; (b) neque tantum de nostra, sed de omni republica disputo) danda erit opera, ut omnes intelligat, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rempublicam gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariae. Quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu; tantum locus attingendus fuit.

*Ad gratiam multitudinis comparandam maxime
valere abstinentiam, contraque ex invasione
alieni summam existere perniciem.*

Caput autem est in omni procuratione negotii & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me (c) reservasset, & tunc essem natus, (d) si quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare. Næ illi multa sæcula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc rempublicam invasit. Itaque facile patior, tunc potius Pontium fuisse; siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At vero postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum; tanta, sublatis legibus & judiciis, expilatio direptioque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus.

XXII. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abstinentis. Quidni laudet? Sed in illo alia majora. Laus abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paullus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil domum suam, præter memoriam nominis sempiternam detulit. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine everfa. Quid? qui ejus collega in censura fuit L. Mummius, numquid co-

(a) al. *alii quam nostræ*.

(b) *neque tam placet Urfino ex ms.*

(c) *servavisset mss. & alii.*

(d) *si deest in G.*

piofior, cum copiofiffimam urbem funditus fuftuliffet? Italiam ornare, quam domum fuam, maluit: quamquam Italia ornata, domus ipfa mihi videtur ornatior.

77 Nullum igitur vitium tetrius (ut eo, unde digreffa eft, referat fe oratio) quam avaritia, præfertim in principibus rempublicam gubernantibus. Habere enim quæftui rempublicam non modo turpe eft, fed fceleratum etiam & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, nifi avaritia perituram; id videtur non folum Lacedæmoniis, fed & omnibus opulentis populis prædixiffe. Nulla autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis poffunt ii, qui reipublicæ præfunt, quam abftinentia & continentia.

78 Qui vero populares effe volunt, ob eamque caufam aut agrariam rem tentant, ut poffeffores fuis fedibus pellantur; aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; (a) ii labefactant fundamenta reipublicæ: concordiam primum, quæ effe non poteft, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, fi habere fuum cuique non licet. Id enim eft proprium, ut fupra dixi, civitatis atque urbis, ut fit libera, & non follicita fuæ rei cuique custodia.

79 Atque in hac pernicie reipublicæ ne illam quidem confequuntur, quam putant, gratiam. Nam cui res erepta eft, eft inimicus; cui data, etiam diffimulat fe accipere voluiffe; & maxime in pecuniis creditis occultat fuum gaudium, ne videatur non fuiiffe folvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præfert dolorem fuum: nec fi plures funt ii, quibus improbe datum eft, quam illi, quibus iniufte ademptum eft, iccirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judicantur, fed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam fæculis ante poffeffum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat?

80 XXIII. Ac propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lyfandrum Ephorum expulerunt; Agin regem, quod numquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex eoque tempore tantæ difcordiæ fecutæ funt, ut & tyranni exfifterent, & optimates exterminarentur, & præclariffime conftituta refpublica dilaberetur. Nec vero folum ipfa cecidit, fed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ a Lacedæmoniis pro-

(a) ii deeft in G.

fectæ manarunt latius. Quid? nostros Gracchos, Ti. Gracchi summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt?

At vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui cum 81
ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus: cumque tyrannum Nicoclem improvise oppressisset, sexcentos exsules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit; remque publicam adventu suo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones moveri non nimis æquum putabat; propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emtionibus, multa dotibus tenebantur sine injuria; judicavit neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere.

Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem consti- 82
tuendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse. Isque celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: (a) cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset, a rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecunia adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena tenebant, & eorum, qui sua amiserant: perfecitque æstimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent numerari sibi, quod tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes constituta concordia sine querela discederent.

O virum magnum, dignumque, qui in nostra repu- 83
blica natus esset! Sic par est agere cum civibus, non, ut bis jam vidimus, hastam in foro ponere, & bona civium voci subicere præconis. At ille Græcus, id quod fuit sapientis & præstantis viri, omnibus consulendum putavit. Eaque est summa ratio & sapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitant gratis in alieno. Quid ita? Ut cum ego emerim, ædificarim, tuear, impendam, tu me invito frui meo? Quid est aliud,

D 3

(a) qui alii,

aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulae vero novae quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum; eum tu habeas, ego non habeam pecuniam?

- 84 XXIV. Quamobrem ne sit as alienum, quod reipublicae noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest: non, si fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius rempublicam continet, quam fides: quae esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Numquam vehementius actum est, quam, me consule, ne solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum & ordine: quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de republica tolleretur. Numquam nec majus as alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. At vero (a) hic nunc victor, tum quidem victus, quae cogitavit, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret peccare etiam si causa non esset.

- 85 Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rempublicam tuebuntur. In primisque operam dabunt, ut juris & judiciorum aequitate suum quisque teneat: & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur, neque locupletibus ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit invidia. Praeterea quibuscumque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempublicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Haec magnorum hominum sunt: haec apud majores nostros factitata. Haec genera Officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipublicae magnam sibi adipiscuntur & gratiam, & gloriam.

- 86 In his autem utilitatum praeceptis Antipater Tyrius Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo praeterita censet esse a Panætio, valetudinis curationem, & pecuniae: quas res a summo philosopho praeteritas arbitror, quod essent faciles; sunt certe utiles.

*Quibus rationibus Valetudo, & Res familiaris
tum paranda, tum tuenda.*

Sed valetudo sustentatur notitia sui corporis, & observatione earum rerum, quae res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentia in victu omni atque cultu, corporis tuendi causa; & praetermittendis voluptatibus;

(a) Notat Caesarem.

postremo arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent.

Res autem familiaris quæri debet iis rebus, a quibus 87
abest turpido: conservari autem diligentia & parsimonia; iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui *Œconomicus* inscribitur: quem nos, ista fere ætate cum effemus, qua es tu nunc, e Græco in Latinum convertimus.

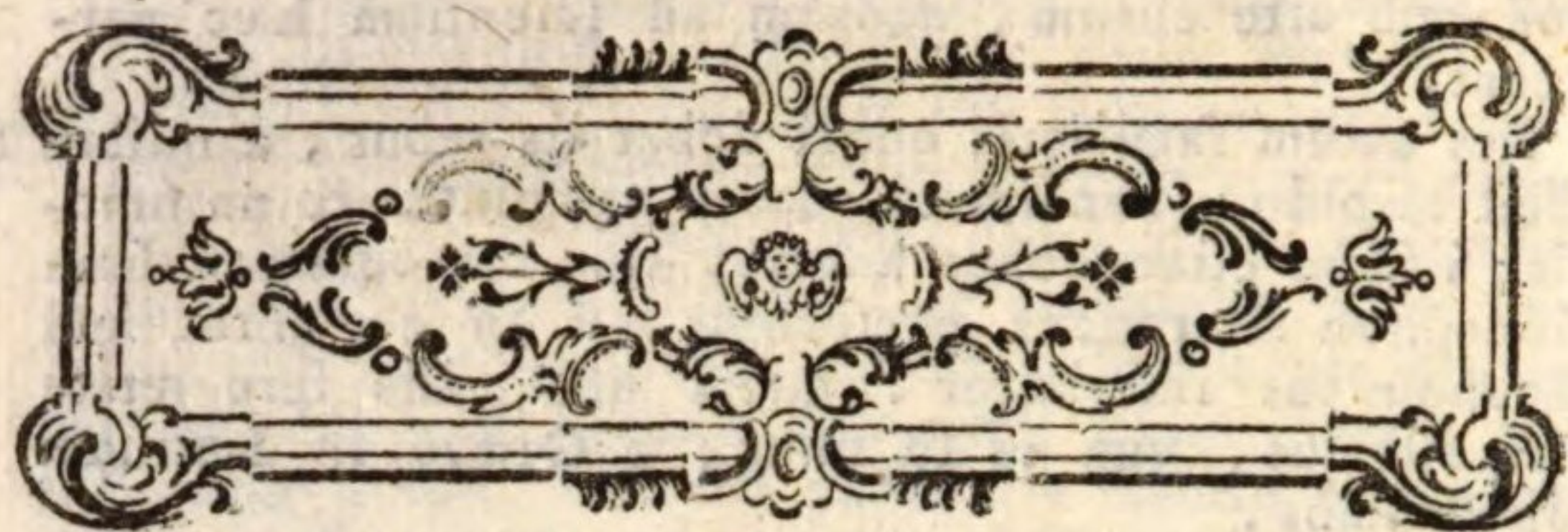
*Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum
utilius, aut quid utilissimum.*

XXV. Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus 88
erat quartus a Panætio prætermisus) sæpe est necessaria: nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis hoc modo comparantur: valere ut malis, quam dives esse. Cum corporis, externa hoc modo: dives esse potius, quam maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: ut bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis; vectigalia urbana rusticis.

Ex quo genere comparisonis illud est Catonis se- 89
nis: a quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, *Bene pascere*. Quid secundum? *Satis bene pascere*. Quid tertium? *Male pascere*. Quid quartum? *Arare*. Et, cum ille, qui quæsierat, dixisset: *Quid fœnerari?* tum Cato, *Quid hominem*, inquit, *occidere?* Ex quo, & multis aliis intelligi debet, utilitatum comparationes fieri solere, recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum Officiorum genus.

Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, vellem etiam de utenda, commodius a quibusdam optimis viris ad (a) medium Janum sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

(a) Vicus Romæ, ubi erant Fœneratores: prima vicini pars summus Janus, media medius, ultima imus; de qua Horat. lib. 1. ep. 1. *Hæc Janus summus ab imo perdocet.*

M. TULLII
CICERONIS
DE OFFICIIS

A D

MARCUM FILIUM.

LIBER TERTIUS.

I. **P**ublium Scipionem, Marce fili, eum, quē primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, numquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus; nec minus solum, quam cum solus esset. Magnifica vero vox, & magno viro ac sapiente digna: quæ declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum: ut neque cessaret umquam, & interdum colloquio alterius non egeret. (a) Ita duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium, & solitudo. Vellem (b) & nobis hoc idem vere dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus. Nam & a republica forensibusque negotiis armis impiis vique prohibiti, otium persequimur: & ob eam causam urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus.

(a) itaque alii.

(b) G. & alii quidem nob.

Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens a reipublicæ pulcherrimis muneribus otium sibi fumebat aliquando; & a cœtu hominum frequentiaque interdum, tamquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopia, non requiescendi studio constitutum est. Exstincto enim senatu, deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus?

Ita qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus; nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus, nos, quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi adfert necessitas, non voluntas.

Quamquam Africanus majorem laudem vel meo iudicio assequeretur. Nulla enim ejus ingenii monumenta mandata litteris, nullum opus otii, nullum solitudinis munus exstat: ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum, quas cogitando consequeretur, nec otiosum, nec solum umquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore everfa, quam multis annis stante republica scripsimus.

II. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera & fructuosa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit; tum nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de Officiis, a quibus constanter honesteque vivendi præcepta ducuntur. Quare quamquam a Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assidue audire atque accipere confido; tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire.

Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi; ad quos cum, tamquam ad mercaturam bonarum artium, sis profectus,

inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magistri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, si discendi labor est potius, quam voluptas; tantum fac ut efficias: neve committas, ut cum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hætenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus tertium non exsolverit; ab aliis item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas, atque a Cicerone defensus.

- 7 Panætius igitur, qui sine controversia de Officiis accuratissime disputavit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de Officio solerent; uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilene, an inutile; tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exsolvit, quod promiserat.
- 8 Quod eo magis miror, quia scriptum a discipulo ejus Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium posteaquam eos libros edidisset. Quem locum miror a Posidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis; præsertim cum scribat, nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium.
- 9 Minime vero assentior iis, qui negant, eum locum a Panætio prætermisum, sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin a Panætio susceptum sit, sed relictum. Nam qui e divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum.
- 10 Accidit eodem testis locuples Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiverat, ut nemo pictor esset inventus, qui Coæ Veneris eam partem, quam Apel-

les inchoatam reliquisset, absolveret (oris enim pulcritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum.

III. Quamobrem de iudicio Panætii dubitari non potest; rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum Officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse disputari potest. Nam siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; siue quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum Peripateticis vestris videtur, ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar habeant; dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum hæc natura coherentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut, quidquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quidquam, quod non honestum.

Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur, liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honestate pugnare. Sed cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem, non videtur ejusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, comparetur.

Etenim quod summum bonum a Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc, ut opinor, sententiam, cum virtute congruere semper; cetera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam, hanc comparisonem non recte introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod proprie verè dicitur, id in sapientibus est solis, neque a virtute divelli umquam potest. In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo, similitudines honesti esse possunt.

Hæc igitur omnia Officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant: ea communia sunt, & late patent; quæ & ingenii bonitate multi assequun-

tur, & progressionem discendi. Illud autem Officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est, & ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec, præter sapientem, cadere in quemquam potest.

15 Cum autem aliquid actum est, in quo media Officia compareant, id cumulate videtur esse perfectum; propterea quod vulgus, quid absit a perfecto, non fere intelligit, quatenus autem intelligit, nihil putat prætermisum. Quod item in poematis, & picturis usu evenit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint; ob eam, credo, causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui iidem, quid in unaquaque re vitii sit, nequeant judicare. Itaque cum sunt docti a peritis, facile desistunt a sententia.

16 IV. Hæc igitur Officia, de quibus his libris differimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec vero cum duo Decii, aut duo Scipiones fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, (a) Aristidesve iusti nominantur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tamquam a sapientibus, peritur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi volumus: nec ii, qui sapientes habiti sunt & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt; ne illi quidem septem: sed ex mediocri Officiorum frequentia similitudinem quamdam gerebant speciemque sapientum.

17 Quocirca nec id, quod vere honestum est, fas est cum utilitatis (b) repugnantia comparari; nec id, quod communiter appellamus honestum, quodque colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis umquam est comparandum. Tamque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandumque est nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque est honestum, sapientibus. Aliter enim tene-ri non potest, si qua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de iis, (c) qui conservatione Officiorum existimantur boni.

18 Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile

(a) *justus nominatur alii.* (b) *al. ratione.*

(c) *Fortasse melius coacervatione Gul. & Grut.*

putant, comparare; boni viri non solent. Itaque existimo, Panætium, cum dixerit, homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare, quod utile videatur, quam quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergo, quod nunquam dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur.

Sæpe enim tempore fit, ut, quod plerumque turpe 19 haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse majus scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem hominem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem? Immo vero honestatem utilitas consecuta est.

Formula præscripta, nequando nos falsa utilitatis species ab honestate abducatur, ut justitiam vel solum, vel maximum bonum statuamus, injustitiam malorum maximum: nihilque ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

Itaque ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formula quædam constituenda est; quam si sequemur in comparatione rerum, ab Officio nunquam recedemus.

Erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæ- 20 que maxime consentanea: quam quidem in his libris propterea sequimur, quod, quamquam & a veteribus Academicis, & a Peripateticis vestris (qui quondam iidem erant) quæ honesta sunt, anteponuntur iis, quæ videntur utilia; tamen splendidius hæc ab eis differuntur, quibus, quidquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quidquam, quod non honestum; quam ab iis, quibus est honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcumque maxime probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam.

V. Detrahare igitur aliquid alteri, & hominem ho- 21 minis incommodo suum augere commodum, magis est

contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet, aut violet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maxime est secundum naturam, humani generis societatem.

- 22 Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari & interire totum corpus necesse esset: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque quod cuique possit, emolumentum sui gratia, societas hominum communitasque evertatur necesse est. Nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quam alteri acquirere, concessum est, non repugnante natura: illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus.

- 23 Neque vero hoc solum natura, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus respublicæ continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui commodi causa nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt; incolumem esse civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina, & humana, cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat.

- 24 Etenim multo magis est secundum naturam excelsitas animi & magnitudo, itemque comitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ: quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est. Detrahere autem alteri, sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejusdem.

- 25 Itemque magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis, aut juvandis maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama beneficiorum memor in concilio cælestium collocavit, quam vivere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulcritudine, & viribus. Quocirca

optimo quisque splendidissimoque ingenio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obediens homini nocere non posse.

Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi 26 consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuiuspiam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis, quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed & multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem; errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium animi vitiis gravius existimat.

VI. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut 27 eadem sit utilitas uniuscujusque, & universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana (a) consortio. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit, necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur omnes & eadem lege naturæ: idque ipsum si ita est, certe violare alterum lege naturæ prohibemur: verum autem primum, verum igitur & extremum.

Nam illud quidem absurdum est, quod quidam di- 28 cunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causa; aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam societatem communis utilitatis causa statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem; qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt. Cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causa, quam omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitia.

Hæc enim una virtus omnium est domina & regina 29 virtutum. Forsitan quispiam dixerit; nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri

(a) *consociatio* aliis.

homini ad nullam rem utili? Minime vero. Non enim mihi est vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum, & immanem vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat?

30. Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis causa, detraxeris, inhumane feceris, contraque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reipublicæ atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quam detractio, aut appetitio alieni.

31. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit profecto, ut ab homine inertis atque inutilis ad sapientem, bonum, fortemque virum transferantur res ad vivendum necessariae; qui, si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Ita semper Officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati.

32. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est. Nulla enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio est; neque est contra naturam, spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim ut membra quædam amputantur, si & ipsa languere, & tamquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas & immanitas belluæ (a) a communi tamquam humanitatis corpore segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore Officium exquiritur.

33. VII. Ejusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium ejus (b) peremisset. Ad quas ipsas consultationes ex super-

(a) vulgo legitur *humanitate corporis*.

(b) *prævenisset* quædd. edd.

rioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspicui possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod iccirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato & prope jam absoluto, tamquam fastigium imponimus; ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ velint, explicent; sic ego a te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum: sin hoc non licet per Cratippum, at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est; & cum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile.

Ac primum Panætius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ videantur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honestum; nihil honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque, non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro. Neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

Nequa nos commoditas quantavis cum summa etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

VIII. Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, commoveare necesse est: sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit, tunc non utilitas relinquenda est, sed intelligendum, ubi turpitudine sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudine (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturque contraria) nihilque tam secundum naturam, quam utilitas; certe in eadem re utilitas, & turpitudine esse non potest. Itemque, si ad honestatem nati sumus; eaque aut sola expetenda est, ut Zenoni est visum, aut certe omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia, quod Aristoteli placet;

neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum: quod autem bonum, id certe utile: ita quidquid honeſtum, id utile.

36 Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile viſum eſt, arripuit, id continuo ſecernit ab honeſto. Hinc ficæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur; hinc furta, peculatus, expilationes, direptioneſque ſociorum, & civium; hinc opum nimiarum potentia non ferenda; poſtremo etiam in liberis civitatibus regnandi exiſtunt cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec ſœdus excogitari poteſt. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam, non dico legum, quas ſæpe perrumpunt; ſed ipſius turpitudinis, quæ acerbiffima eſt, non vident.

37 Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio (eſt enim totum ſcleratum & impium) qui deliberant, utrum id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. In ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiamſi ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atque etiam ex omni deliberatione celandi, & occultandi ſpes opinioque removenda eſt. Satis enim nobis, ſi modo in philoſophia aliquid profecimus, perſuaſum eſſe debet, ſi omnes deos homineſque celare poſſimus, nihil tamen avare, nihil injuſte, nihil libidinoſe, nihil incontinen-ter eſſe faciendum.

38 IX. Hinc ille Gyges inducitur a Platone; qui, cum terra diſceſſiſſet magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneumque equum, ut ferunt fabulæ, animadvertit, cujus in lateribus fores eſſent, quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inuſitata, annulumque aureum in digito: quem ut detraxit, ipſe induit (erat autem regius paſtor) tum in concilium paſtorum ſe recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, a nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat: idem ruruſus videbatur, cum in (a) locum annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli uſus, regina ſtuprum intulit; eaque adjutrice regem dominum interemit; ſuſtulit quos obſtare arbitrabatur: nec in hiſ quibuſquam eum facinoribus potuit videre. Sic repente annuli beneficio rex exortus eſt Lydiæ. Hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, (b) nihi-

(a) al. lucem.

(b) nihil plus alii.

lo plus sibi licere putet, quam si non haberet. Hone-
sta enim bonis viris, non occulta quærentur.

Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi 39
quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam
fabulam dicunt prolatam a Platone: quasi vero ille aut
factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis
hujus annuli, & hujus exempli, si nemo sciturus, ne-
mo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum,
potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris, si id
Diis hominibusque futurum sit semper ignotum, si ne
facturus. Negant id fieri posse. Nequaquam potest id
quidem. Sed quæro, quod negant posse, id si posset,
quidnam facerent? Urgent rustice sane: negant enim
posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non
vident. Cum enim quærimus, si possint celare, quid
facturi sint; non quærimus, possintne celare; sed tam-
quam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint,
se, impunitate proposita, facturos quod expediat, faci-
norosos se esse fateantur; si negent, omnia turpia per
seipsum fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum
revertamur.

X. Incidunt sæpe causæ, quæ conturbent animos uti- 40
litatis specie, non cum hoc deliberetur; relinquendane
sit honestas propter utilitatis magnitudinem (nam id
quidem improbum est) sed illud; possitne id, quod
utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino col-
legæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere
id injuste: fuerat enim in regibus expellendis socius
Bruti, consiliorum etiam adjutor: cum autem consilium
hoc principes cepissent, cognationem Superbi, no-
menque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollen-
dam; quod erat utile, patriæ consulere, id erat ita
honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Ita-
que utilitas valuit propter honestatem, sine qua ne uti-
litas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem
condidit, non ita.

Species enim utilitatis animum pepulit ejus; cui cum 41
visum esset utilius, solum, quam cum altero regnare,
fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humani-
tatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, asse-
qui posset: & tamen muri causam opposuit, speciem
honestatis nec probabilem, nec satis idoneam. Pecca-
vit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Propriis commodis quatenus cuique inservire permiffum.

- 42 Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitari, quod sine alterius injuria fiat, ferviendum est. Scite Chrysippus, ut multa: Qui stadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quam maxime possit, ut vincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere, nullo modo debet. Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri deripere, jus non est.

Tantum amicis tribuatur, quantum religio, fides, & honesti ratio patitur: ceterum ne qua res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

- 43 Maxime autem perturbantur Officia in amicitiiis; quibus & non tribuere, quod recte possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra Officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cetera generis ejusdem, hæc amicitia numquam anteponenda sunt. At neque contra rempublicam, neque contra jusjurandum ac fidem, amici causa, vir bonus faciet; ne si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit judicis. Tantum dabit amicitia, ut veram amici causam esse malit; ut orandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet.

- 44 Cum vero jurato dicenda sententia sit, meminerit Deum se adhibere testem, id est, ut arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit Deus ipse divinius. Itaque præclarum a majoribus accepimus morem rogandi judicis, si eum teneremus, *Quæ salva fide facere possit.* Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paullo ante dixi, honesta amico a judice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint; non amicitia tales, sed conjurationes putandæ sunt.

- 45 Loquor autem de communibus amicitiiis: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & (a) Phintiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies (b) commendandorum suorum causa postulavisset, vas factus sit alter ejus sisten-

(a) alii *Pythiam*.

(b) Sunt qui malint *commonendorum*.

di: ut, si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus petivit, ut se ad amicitiam tertium adscriberent.

Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum 46 eo, quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio & fides anteponantur amicitiae. Sic habebitur is, quem exquirimus, delectus Officii.

In publicis consultationibus semper honestum falsa utilitate potius habendum, neque consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnet.

XI. Sed utilitatis specie in republica sapissime peccatur, ut in Corinthi disturbance nostris: durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis, qui classe valebant, pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo: sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas.

Male etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, 47 eosque exterminant, ut Pennus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere; quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola: usu vero urbis prohibere peregrinos, fane inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra respublica cum sæpe alias, tum maxime bello Punico secundo; quæ, Cannensi calamitate accepta, majores animos habuit, quam umquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret.

Athenienses cum Persarum impetum nullo modo pos- 48 sent sustinere; statuerentque, ut, urbe relicta, conjugibus & liberis Træzene depositis, naves conscenderent, libertatemque Græciæ classe defenderent; Cyrillum quemdam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat repugnante honestate.

Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Per- 49 sis fuit, dixit in concione, se habere consilium reipublicæ salutare, sed id sciri opus non esse: postulavit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Da-

E

tus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audisset, in concionem magna expectatione venit, dixitque, perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt: totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus.

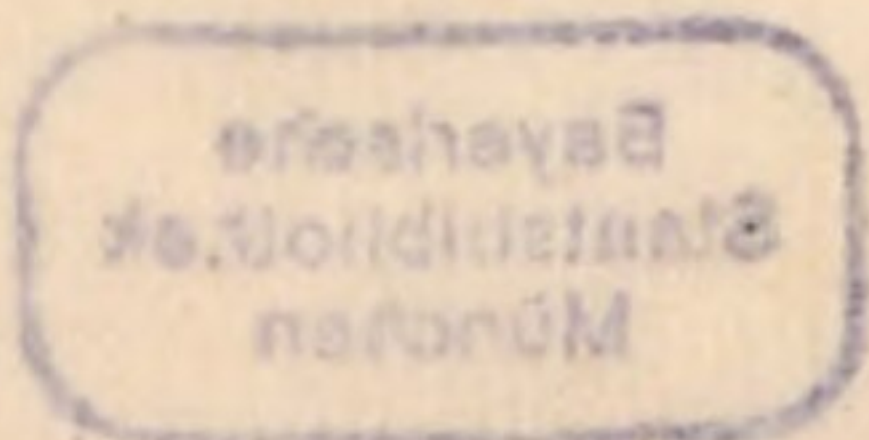
XII. Maneat ergo, quod turpe sit, id numquam esse utile; ne tum quidem, cum id, quod utile esse putes, adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

In contractibus omnibus quæ formula honesti, & utilis. Fingit autem speciem quamdam jureconsultorum more: deque ea duos Stoicos diversa sentientes: quorum alter ad Stoicam rationem omnia refert; alter & hominum consuetudine, & jure civili moderatur.

50 Sed incidunt, ut supra dixi, sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videatur, ut animadvertendum sit, repugnetne plane, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: si, exempli gratia, vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia & fame, summaque annonæ caritate; si idem sciat, complures mercatores Alexandria solvisse, navesque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit; dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimo venditurus. Sapientem & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit.

51 In hujusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro discipulo ejus, homini acutissimo: Antipatro omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emtor ignoret: Diogeni venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cetera sine infidiis agere; & quoniam vendat, velle quam optime vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quam ceteri, fortasse etiam minoris, cum major est copia: cui fit injuria?

52 Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid ais? Tu, cum hominibus consulere debeas, & servire hu-

manæ societati; eaque lege natus sis, & ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ sequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas sit, vicissimque communis utilitas tua sit; celabis homines, quid iis adfit commoditatis & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic: aliud est celare, aliud tacere; neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum: quæ tibi plus prodesse cognita, quam tritici utilitas. Sed non quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo vero (inquiet ille) necesse est, si quidem meministi, esse inter homines naturam conjunctam societatem. Memini, inquiet ille: sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusque sit? quod si ita est, ne vendendum quidem quidquam est, sed donandum.

XIII. Vides in hac tota disceptatione non illud dici: quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam; sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, ceteri ignorent; pestilentes sint, & habeantur salubres; ignoretur in omnibus cubiculis apparere serpentes; male materiata, ruinosæ; sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emtoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit; num id injuste, atque improbe fecerit?

Ille vero, inquit Antipater. Quid enim est aliud, erranti viam non monstrare, quod Athenis execrationibus publicis sanctum est, si hoc non est, emtorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quam viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscripsit; tu, quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt villam bonam, beneque ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multo minus qui domum non laudarunt. Ubi enim iudicium emtoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est, quod dictum non est, id præstandum putas? Quid vero est stultius, quam venditorem ejus rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quam si domini jussu ita præco prædicet? *Domum pestilentem vendo.*

Sic ergo in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas; ex altera ita de utilitate dicitur,

ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum fit, sed etiam, non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe dissensio.

Superiori altercationi philosophorum suam interponit sententiam, omnino viro bono neque simulandum esse quidquam, neque dissimulandum sui commodi causa, etiamsi mos, legesque civiles quædam reticere non vetent.

Quæ dijudicanda sunt. Non enim ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus.

57 Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic ædium venditor celare emtores debuisse. Neque enim id est celare, quicquid reticeas; sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumentum tui causa velis eos, quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Certe non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni; versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot & alia plura non utile est vitiorum subire nomina.

58 XIV. Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt, quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius eques Romanus, nec infacetus, & satis litteratus, cum se Syracusas otandi causa, non negotiandi, ut ipse dicere solebat, contulisset, dictitabat, se hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisse, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: & simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cum ille promississet, tum Pythius, ut argentarius, apud omnes ordines graciosus, piscatores ad se convocavit, & ab iis petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur; dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Canius: opipare a Pythio paratum convivium. Cymbarum ante (a) hortulos multitudo; pro se quisque, quod ceperat, afferebat; ante pedes Pythii pisces abiciebantur.

59 Tum Canius, Quæso, inquit, quid est hoc, Pythi? Tantumne piscium? tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium; hic aquatio; hac villa isti carere non possunt. Incensus Canius cupiditate, contendit a Pythio, ut venderet. Gravate ille primo. Quid multa? impetrat.

(a) oculos alii.

Emit homo cupidus & locuples tanti, quanti Pythius voluit; & emit instructos: nomina facit, negotium conficit. Invitat Canius postridie familiares suos. Venit ipse mature: scalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ, quod sciam, inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Canius: sed quid faceret?

Nondum enim Aquilius, collega, & familiaris meus, 60 protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipsis cum ex eo quæreretur, *quid esset dolus malus*; respondebat, *cum esset aliud simulatum, aliud actum*. Hoc quidem sane luculente, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot vitiis inquinatum.

XV. Quod si Aquiliana definitio vera est, ex omni 61 vita simulatio, dissimulatioque tollenda est. Ita nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quidquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela XII. tabulis, & circumscriptio adolescentium lege Lætoria; & sine lege judiciis, in quibus EX FIDE BONA AGITUR. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maxime excellunt, in arbitrio rei uxoriæ, MELIUS, ÆQUIUS; in fiducia, UT INTER BONOS BENE AGIER. Quid ergo? aut in eo, quod *melius æquius*, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, *inter bonos bene agier*, quidquam agi dolose, aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione, ut ait Aquilius, continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium: non licitorem venditor, nec qui contra se liceatur, emtor apponet. Uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel eloquetur.

Q. quidem Scævola P. F. cum postulasset, ut sibi 62 fundus, cujus emtor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset; dixit, se pluris æstimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc boni viri fuisse neget; sapientis, negant; ut, si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius, *nequidquam sapere sapientem, qui ipse sibi prodesse non quiret*. Vere id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de Officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere.

- 63 Sapiientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reipublicæ. Singulorum enim facultates & copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paullo ante dixi, placere nullo modo potest. Etenim omnino tantum se negat facturum compendii sui causa, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia.
- 64 Sed siue simulatio & dissimulatio dolus malus est; perpaucae res sunt, in quibus dolus iste malus non verfetur: siue vir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini; certe istum virum bonum non facile reperiemus. Numquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile.
- 65 XVI. Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam cum ex XII. tabulis satis esset ea præstari, quæ essent lingua nuncupata; quæ qui inficiatus esset, dupli poenam subiret: a jureconsultis etiam reticentiæ poena est constituta. Quidquid enim esset in prædio vitii, id, statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere.
- 66 Ut cum in arce augurium augures acturi essent, jussissentque Claudium Centumalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspiciis, Claudius proscripsit insulam; vendidit; emit P. Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognossetque Claudium ædes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, arbitrum illum adegit, quidquid sibi dare, facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ita pronuntiavit, cum in venundando rem eam scisset, & non pronuntiasset, emtori damnum præstari oportere.
- 67 Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emtori vitium, quod nosset venditor. Quod si recte judicavit: non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium venditor tacuit. Sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidia-

nus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Hæ Sergio serviebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat, quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, tene- ret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos.

XVII. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astu- 68
tias. Leges quatenus manu tenere possunt; philosophi, quatenus ratione & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, nequid insidiosè, nequid simulate, nequid fallaciter. Suntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus? Ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidunt. Sic tu ædes proscribas, tabulam tamquam plagam ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens.

Hoc quamquam video propter depravationem consue- 69
tudinis neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili; tamen naturæ lege sancitum est. Societas est enim (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines: interior eorum, qui ejusdem gentis sunt: propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus civile esse voluerunt. Quod civile, non idem continuo Gentium; quod autem Gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germanæque justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus, umbra & imaginibus utimur. Eas ipsas utinam sequeremur: feruntur enim ex optimis naturæ & veritatis exemplis.

Nam quanti verba illa! UTI NE PROPTER TE, FI- 70
DEMVE TUAM CAPTUS, FRAUDATUSVE SIEM. Quam illa aurea! UT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAUDATIONE. Sed qui sint BONI, & quid sit BENE AGIER, magna quæstio est. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA: fideique bonæ nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur: in his magni esse ju-

- dicis statuere (præsertim cum in plerisque essent judicia contraria) quid quemque cuique præstare oporteret.
- 71 Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum & malorum: malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. Nec vero in prædiis solum jus civile ductum a natura malitiam fraudemque vindicat; sed etiam in Mancipiorum venditione venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit, de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto ædilium. Heredum alia causa est.
- 72 Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit injuria?
- 73 XVIII. Periclitemur, si placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est: qui non verbis sunt & disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere (a) fatigandi. Sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minucii Basili locupletis hominis falsum testamentum quidam e Græcia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines ejusdem (b) ætatis potentissimos: qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quamquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum.
- 74 Sed, cum Basilius M. Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset heredem, hunc dico patronum agri Piceni & Sabini (o turpem notam temporum illorum!) num erat æquum, principes cives rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim si is, qui non defendit injuriam, neque propulsat a suis, cum potest, injuste facit, ut in primo

(a) castigandi G.

(b) civitatis G. & alii.

libro differui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione quæsitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. Falso: nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hoc non (a) perviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: *Est istud quidem honestum, verum hoc expedit*; res a natura copulatas audebit errore divellere: (b) qui fons est (c) fraudum, maleficiorum, scelerum omnium.

XIX. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam suspicaturum. At dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui re vera non esset heres; in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, quid sit vir bonus, nescire fateatur.

At vero, si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui profit, quibus possit; noceat nemini, nisi laceratus injuria. Quid ergo? hic non nocet, qui quodam quasi veneno perficit, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixit quis) quod utile sit, quodque expediat? immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonis vir esse non poterit.

Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio (d) Pinthiæ fuisse equiti Romano sane honesto, cum is sponfionem fecisset, *ni bonus vir esset*: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem numquam judicaturum; ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra judicasset; aut statuisset videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates, noverat, nullo modo videri potest quidquam esse utile, quod

E 3

(a) præviderit G. & alii.

(b) quod G.

(c) fraudium alii.

(d) Pythiæ alii, Phyntiæ G. al. m.

non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne est turpe dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod jam contritum est vetustate, proverbium: cum enim fidem alicujus bonitatemque laudant, *dignum esse* dicunt, *qui cum in tenebris mices*. Hoc quam habet vim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere?

78 Videſne igitur, hoc proverbio neque Gygi illi poſſe veniam dari, neque huic, quem paullo ante finge-
bam digitorum percuffione hereditates omnium poſſe convertere? Ut enim quod turpe eſt, id, quamvis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt; ſic, quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit, effici non poteſt, adverſante & repugnante natura.

79 XX. At enim, cum permagna præmia ſunt, eſt cauſa peccandi. C. Marius, cum a ſpe conſulatus longe abeſſet, & jam ſeptimum annum poſt præturam jaceret, neque petiturus umquam conſulatum videretur, Q. Metellum, cujus legatus erat, ſummum virum & civem, cum ab eo imperatore ſuo Romam miſſus eſſet, apud populum Romanum criminatus eſt, bellum ducere: ſi ſe conſulem feciſſent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Jugurtham ſe in poteſtatem populi Romani redacturum. Itaque factus eſt ille quidem conſul; ſed a fide juſtitiaque diſceſſit, qui optimum & graviffimum civem, cujus legatus, & a quo miſſus eſſet, in invdiam falſo crimine adduxerit.

80 Ne noſter quidem Gratidianus officio boni viri functus eſt tum, cum prætor eſſet, collegiumque prætorum tribuni plebis adhibuiſſent, ut res nummaria de communi ſententia conſtitueretur. Jaſtabatur enim temporibus illis nummus, ſic ut nemo poſſet ſcire, quid haberet. Conſcripſerunt communiter edictum cum pœna atque judicio: conſtitueruntque, ut omnes ſimul in Roſtra poſt meridiem deſcenderent: & ceteri quidem alius alio; Marius a ſubſelliis in Roſtra recta; idque, quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit: & ea res, ſi quæris, ei magno honori fuit. Omnibus vicis ſtatuæ; ad eas thus, & cerei. Quid multa? Nemo umquam multitudini fuit carior.

81 Hæc ſunt, quæ conturbant in deliberatione nonnumquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario, præripere collegis & tribunis ple-

bis popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit; aut si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumentum sui causa, criminari, præripere, fallere? Nihil profecto minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum 82 ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem, & nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas ista quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem justitiamque detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se quis (a) conferat in belluam; an in hominis figura immanitatem gerat belluæ?

XXI. Quid? qui omnia recta & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam focerum habere voluit eum, cujus ipse audacia potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidia: id quam injustum in patriam, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem focer in ore semper Græcos versus de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero; incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratia

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit.

Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominusque omnium gentium esse concupierit, idque perfecit. Hanc cupiditatem (b) si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum; earumque oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare; sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua hunc objurgatione, aut quo potius convicio a tanto errore coner avertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile foedissimum & teterimum

(a) al. *convertat*.

(b) al. *si honestam quis*.

parricidium patriæ: quamvis, eo qui se obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo verbo inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur.

- 84 Non habeo ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam regnandi esse possit: nihil contra inutilius ei, qui id injuste consecutus sit, invenio, cum ad veritatem cœpi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, vita infidiarum periculorumque plenissima?

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni, inquit Accius. At cui regno? quod a Tantalo & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coëgisset?

- 85 Hunc tu quas conscientiae labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit & gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit.

- 86 XXII. Quamquam id quidem, cum sæpe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio consule iterum, & a senatu nostro judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intulisset, cumque de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente; perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium sibi proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque ejus factum a senatu laudatum est. Atqui si speciem utilitatis opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum.

- 87 Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, qui numquam utilitatem a dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt utiles esse cum infamia. Non igitur uti-

lis illa L. Philippi, Q. F. sententia: quas civitates L. Sulla, pecunia accepta, ex senatusconsulto liberavisset, ut hæc rursus vectigales essent; neque iis pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Est ei senatus assensus: turpe imperio. Piratarum enim melior fides. At aucta vectigalia: utile igitur. Quousque audebunt dicere quidquam utile, quod non honestum?

Potest autem ulli imperio, quod gloria debet esse 88
fultum, & benevolentia sociorum, utile esse odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe disseni: nimis enim mihi videbatur præfracte ærarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cum in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eoque, magis, quod illa ordinum conjunctio ad salutem reipublicæ pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat; semper autem addebat, Vincat utilitas. Potius diceret, non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ, quam, cum utilem non esse diceret, esse æquam fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamænas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

XXIII. Plenus est sextus liber de Officiis Hecatonis 89
talium quæstionum. Sitne boni viri in maxima caritate annonæ familiam non alere. In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum, utilitate putat Officium dirigi magis, quam humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, Equine pretiosi potius jacturam faciat, an servuli vilis. Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia fit injurium. Quid dominus navis? eripietne suum? minime, non plus, quam si navigantem in alto ejicere de navi vellet, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eo, quo sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium.

Quid si una tabula sit, duo naufragi, hique sapientes? sibine uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat vero, sed ei, cujus magis interfit vel sua, vel reipublicæ causa vivere. Quid si hæc paria in utroque? Nulum erit certamen, sed quasi sorte, aut micando victus, alteri cedat alter. Quid si pater fana expilet, cuniculos agat (a) in ærarium, indicetne id magistratibus filius? 90

(a) al. ad ærarium.

nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstabit omnibus officiis? immo vero: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? filebitne filius? immo vero obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit; minabitur etiam; ad extremum si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris.

91 Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis? Diogenes ait: Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere? Non necesse putat Diogenes; Antipater viri boni existimat. Hæc sunt quasi controversa jura Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia? Non ea, quæ nisi dixeris redhibeatur mancipium jure civili; sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum. Alteri dicenda videntur, alteri non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum se putet vendere; indicetne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium? Perspicuum est jam, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia.

92 XXIV. Pacta & promissa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo, ut prætores solent, facta sint? Si quis medicamentum cuiquam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento umquam postea uteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum; nec ab eo quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum sit? Cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quidquam fiat injuriæ, vitæ & salutis consulendum.

93 Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut, antequam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non esset; faciat, quod promiserit, necne? Promisisse nollem; & id arbitror fuisse gravitatis: sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit: nisi forte eam pecuniam in rei publicæ magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit.

94 XXV. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus promiseris. Sol

Phaëtoni filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quidquid optasset: optavit, ut in currum patris tolleretur; sublatus est, atque insanus, antequam constitit, ictu fulminis deflagavit. Quanto melius fuerat, in hoc promissum patris non esse servatum? Quid, quod Theseus exegit promissum a Neptuno? Cui cum tres optationes Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti filii sui, cum his patri suspectus esset de no-verca: quo impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus.

Quid Agamemnon? cum devovisset Dianæ, quod in 95 suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulcrius. Promissum potius non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda nonnumquam; neque semper deposita reddenda. Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat insaniens; reddere, peccatum sit; non reddere, Officium. Quid si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddasne depositum? Non, credo: facias enim contra rempublicam, quæ debet esse carissima. Sic multa, quæ natura honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum.

Sed quoniam a quatuor fontibus honestatis primo li- 96 bro Officiæ duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus, ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia; itemque de justitia, quæ semper est utilis, disputatum est.

De Fortitudine.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur, altera in conformatione & moderatione continentiae & temperantiæ.

XXVI. Utile videbatur Ulyssi (ut quidem poëta tra- 97 gici prodiderunt; nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulysse nulla suspicio est) sed infimulant eum tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile, ut aliquis fortasse dixerit, regnare, & Ithacæ vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tran-

quillitate hac conferendum putas? Ego vero istam contemnendam & abjiciendam: quoniam quæ honesta non fit, ne utilem quidem esse arbitror.

98 Quid enim auditurum putas fuisse Ulysses, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc (a) audiat ab Ajace:

(b) *Cuju' ipse princeps jurisjurandi fuit,*

Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.

Furere assimulavit; ne coiret, institit.

Quod ni Palamedis perspicax prudentia

Istiu' percepset malitiosam audaciam;

(c) *Fide sacratum jus perpetuo falleret.*

99 Illi vero non modo cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deferere consentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa; ad rem factam, nostraque veniamus. M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam, ut res declarat, falsam judicavit. (d) Manere in patria; esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum; quis hæc neget esse utilia? quem censes? magnitudo animi & fortitudo negat.

100 XXVII. Num locupletiores quæris auctores? Harum enim est virtutum proprium nil extimescere, omnia humana despicere, nihil quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit, mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusavit; quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse

101 se senatorem. Atque illud etiam (o stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse; se jam confectum senectute. Cujus cum valuisset auctoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum caritas patriæ retinuit, nec suorum. Neque vero tum ignorabat, se ad crude-

(a) *audivit alii.*

(b) Ex Pacuvio in judicio de armis Achillis.

(c) al. *Fide sacratæ pro Fidei.*

(d) alii *judicavit: quæ talis erat.*

lissimum hostem & ad exquisita supplicia proficisci: sed jusjurandum conservandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliore causa, quam si domi senex captivus, perjurus consularis remansisset. At stulte, qui non modo non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo stulte? etiamne si reipublicæ conducebat? Potest autem, quod inutile reipublicæ sit, id cuiquam civi utile esse?

XXVIII. Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa prima & summa habemus; utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus.

Quid est igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num 102 iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt; numquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem perverteret. Anne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium.

Fregisti fidem. Neque dedi, neque do infideli cuiquam. Quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur.

Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, videri 103 quædam utilia, quæ non sint; sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi jurisjurandi causa ad cruciatum revertisse; sed fit non honestum; quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quidquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc fere contra Regulum. Sed prima videamus.

XXIX. Non fuit Jupiter metuendus, ne iratus no- 104 ceret; qui neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim jus-

jurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmate, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est. Jam enim non ad iram Deorum, quæ nulla est, sed ad justitiam & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius:

O fides alma, (a) apta pinnis, & jusjurandum Jovis.
Qui igitur jusjurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, majores nostri esse voluerunt.

- 105 At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certe; si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modo non summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. Quem enim locupletiores quærimus, quam principem populi Romani, qui retinendi Officii causa cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod ajunt, Minima de malis, idest ut turpiter potius, quam calamitose; an est ullum majus malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa depravatio & fœditas turpificati animi debet videri?

- 106 Itaque nervosius qui ista differunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit; qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam
idcirco recte a poëta, quia cum tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si hinc sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit; videant, ne quærat latebra perjurio.

- 107 Est autem jus etiam bellicum, fidesque jurisjurandi sæpe hosti servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est; quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium est. Ut si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc ne fides esse debet, nec jusjurandum commune.

- 108 Non enim falsum jurare, pejerare est; sed quod ex animi tui sententia juraris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, perjurium est. Scite enim Euripides:

Juravi lingua, mentem injuratam gero.

(a) Explicat hæc Muretus lib. XIV. Variar. Lect. c. 3.

Regulus vero non debuit conditiones pactionesque bellicas & hostiles perturbare perjurio: cum justo enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum jus Feciale, & multa sunt jura communia. Quod ni ita esset, numquam claros viros senatus vinctos hostibus dedidisset.

XXX. At vero T. Veturius, & Sp. Postumius, cum iterum consules essent, quia, cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: injussum enim populi senatusque fecerant. Eodemque tempore Ti. Numicius, Q. Mælius, qui (a) tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque hujus deditio ipse Postumius, qui dedebatur, suasor & auctor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius, & S. Atilius ex senatus consulto ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. Honestius hic, quam Q. Pompejus; quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est.

At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim: quasi vero forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit, sed suscepit causam, ut esset judicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto Pœnis redditi essent; ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non utile putavit, iccirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam quod ajunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: immo vero esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec quia utile, honestum est; sed quia honestum, utile.

XXXI. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. Nam quod rediit, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim

(a) cum G.

vinculum ad adstringendam fidem jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in XII. tabulis, indicant sacratæ, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides; indicant notationes, animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quam de jurejurando judicabant.

112 L. Manlio A. F. cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare jussisset. Quod cum audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & prima luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum, quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, juravitque, se illum statim interfectorum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius; rem ad populum detulit; docuit, cur sibi a causa desistere necesse esset; Manlium missum fecit; tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Veferim fusi & fugati. Magnus vir in primis, & qui perindulgens in patrem, idem acerbè severus in filium.

113 XXXII. Sed ut laudandus Regulus in conservando jurejurando; sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Hannibal, in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent; si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus auctor in primis, scribit ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, a senatu re non impetrata; unum ex decem, qui paullo postquam egressus erat e castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse jurejurando interpretabatur. Non recte: fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas, perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator & callidus victus ad Hannibalem duceretur.

114 Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Hannibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo

mortis diffugissent, sed qui relictī in castris fuissent a Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cum id parva pecunia fieri posset: ut esset infitum militibus nostris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis scripsit idem, quod senatus populusque Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione ea, quæ videntur utilia, vincuntur.

Acilius autem, qui Græce scripsit historiam, plures 115 ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut jurejurando liberarentur, eosque a censoribus omnibus ignominiis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractoque fiant (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipublicæ censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sint flagitiosa, fœda, turpia.

De Temperantia.

XXXIII. Restat quarta pars, quæ decore, modera- 116 tione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quidquam utile esse, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt, virtutemque censuerunt ob rem eam esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem fere adjutor auctorque sententiæ. Cum his, viris equisque, ut dicitur, si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum.

Nam si non modo utilitas, sed vita omnis beata, cor- 117 poris firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata, ut a Metrodoro scriptum est, continetur; certe hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus servientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam qui dolorem summum malum judicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus, sicut hic dicit, satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut si illum audiam de

continentia & temperantia, dicit ille quidem multa multis locis; sed aqua hæret, ut ajunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? Est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem confectatrices voluptatis.

118 Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim voluptatis magnitudinem doloris detractatione finiri. Justitia vacillat, vel jacet potius, omnesque cæ virtutes, quæ in communitate cernuntur & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quam amicitia; si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem utilitatemve referantur.

119 XXXIV. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria, sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judico; qui se diremturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, (a) repellit. Nec vero finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus.

120 Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, judicanda res sit, satis est supra disputatum: si autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Peroratio operis.

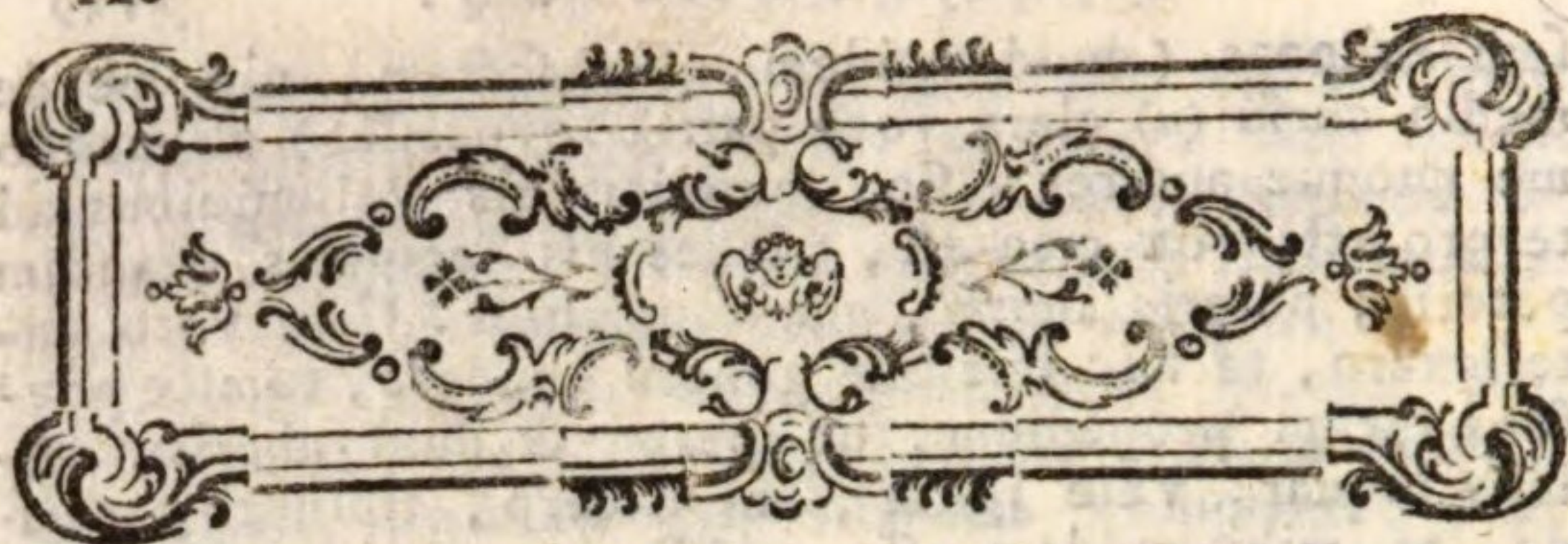
121 Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia magnum; sed perinde erit, ut acceperis. Quamquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios tamquam hospites erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venis-

(a) & repell. G.

fem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me de medio cursu (a) clara voce patria revocasset) aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his temporis quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere, tum & præfens tecum propediem, ut spero, & dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibi que persuade, te mihi quidem esse carissimum; sed multo fore cariorem, si talibus monumentis præceptisque lætabere.

(a) Revocatus est ab amicis, qui cœperant de rep. bene sperare.

M. TULLII
CICERONIS
CATO MAJOR

SEU

DE SENECTUTE

AD T. POMPONIUM ATTICUM.

I. *TITE, si quid ego (a) adjuro, curamve levasso,
Quæ nunc te coquit, & versat in pectore fixa,
Ecquid erit (b) præmii?*

*Licet enim versibus iisdem mihi affari te,
Attice, quibus affatur Flamininum*

*Ille vir haud magna cum re, sed plenus fidei:
quamquam certo scio, non ut Flamininum,*

Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

Novi enim moderationem animi tui & æquitatem; te-
que non cognomen solum Athenis deportasse, sed hu-
manitatem & prudentiam intelligo. Et tamen suspicor
iisdem rebus te, quibus meipsum interdum, gravius
commoveri; quarum consolatio & major est, & in
aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est
de Senectute aliquid ad te scribere.

2 Hoc enim onere, quod mihi tecum commune est,
aut jam urgentis, aut certe adventantis senectutis &
te, & meipsum levare volo: etsi te quidem id modice

(a) pro adjuvero, & pro levavero.

(b) pretii alii.

ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse certo scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterferit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem. Numquam igitur satis laudari digne poterit Philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere.

Sed de ceteris & diximus alias multa, & sæpe dicemus. Hunc librum de Senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristochius, ne parum esset auctoritatis tamquam in fabula; sed M. Catoni seni, quo majorem auctoritatem haberet oratio. Apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

II. SCIPIO. Sæpenumero mirari soleo cum hoc C. Lælio, tum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime quod numquam senectutem tibi gravem esse senserim: quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Ætna gravius dicant sustinere. CATO. Rem haud sane difficilem, Scipio & Læli, admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis est ætas: qui autem omnia bona a seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus, quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant (a) adepti: (b) tanta est inconstantia, stultitia, atque perversitas. Obrepere ajunt eam citius, quam putassent. Primum, quis coëgit eos falsum putare? Qui enim citius adolescentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentia obrepit? Deinde, qui minus gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam octogesimum? Præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem.

F

(a) adeptam alii.

(b) tanta inest stultitia, inconstantia, atque perversitas. Langius ex suis codd.

- 5 Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis, quæ utinam digna esset opinione vestra, (a) nostroque cognomine, in hoc sumus sapientes, quod naturam, optimam ducem, tamquam Deum, sequimur, eique paremus. A qua non verisimile est, cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tamquam ab inertii poëta esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum, & tamquam in arborum baccis terræque frugibus maturitate tempestiva, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum modo bellare cum Diis, nisi naturæ repugnare?
- 6 LÆLIUS. Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniam speramus, volumus quidem certe, senes fieri, ante multo a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. CAT. Faciam vero, Læli, præfertim, si utrique vestrum gratum, ut dicis, futurum est. LÆL. Volumus sane, nisi molestum est, Cato, tamquam aliquam viam longam confeceris, (b) qua nobis quoque ingrediendum sit, istuc, quo pervenisti, videre, quale sit.
- 7 III. CAT. Faciam, ut potero, Læli. Sæpe enim interfui querelis meorum æqualium (pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillime congregantur) (c) quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant; tum quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent, tum quod spernerentur ab iis, a quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus maioribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela: qui se & libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec a suis despicerentur: sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani tolerabilem agunt senectutem. Importunitas autem & inhumanitas omni ætati molesta est.
- 8 LÆL. Est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem

(a) vestroque cognomine vetus liber Ursini.

(b) al. quam nobis &c.

(c) Relativum quæ refertur non ad voces, sed ad sententiam.

tuam, tolerabiliorem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. CATO. Est istuc quidem, Læli, aliquid; sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem affecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec si tu Atheniensis esses, clarus umquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest, ne sapienti quidem; nec insipienti etiam in summa copia non gravis.

Aptissima omnino sunt, Scipio & Læli, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos (a) afferunt fructus, non solum, quia numquam deferunt, ne in extremo quidem tempore ætatis (quamquam id (b) maximum est) verum etiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio jucundissima est.

IV. Ego quidem (c) Q. Maximum eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem. Erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec senectus mores mutaverat. Quamquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provectum. Anno enim post primum Consul fuerat, quam ego natus sum: cumque eo quartum consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam; (d) post ad Tarentum; Quæstor deinde quadriennio post factus sum: quem magistratum gessi, Coss. Tuditano, & Cethego; cum quidem ille admodum senex suafor legis Cinciae de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat ut adolescens, cum plane grandis esset; & Hannibalem juveniliter exultantem patientia sua mollebat: de quo præclare familiaris noster Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti:

(a) efferunt alii.

(b) quidem max. alii.

(c) Ego Q. Maximum alii.

(d) Alii legunt quintoque anno post ad Tarentum quæstor: deinde ædilis, quadriennio post factus sum prætor; quæ lectio pugnat cum ratione & chronologia.

Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti: Certe, inquit ridens: nam, nisi tu amisisses, ego numquam recepissem. Nec vero in armis præstantior, quam in toga: qui consul iterum, Sp. Carvilio collega quiescente, Cl. Flamini tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum (a) Picenum, & Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividenti: augurque cum esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipublicæ salute gererentur: quæ contra rempublicam fierent, contra auspicia fieri.

12 Multa in eo viro præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem M. filii tulit clari viri, & consularis. Est in manibus laudatio: quam cum legimus, quem Philosophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modo atque in oculis civium magnus, sed intus domique præstantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurii? Multæ etiam, ut in homine Romano, literæ; omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cujus sermone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, (b) unde discerem, fore neminem.

13 V. Quorsum igitur tam multa de Maximo? Quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesve pugnas, ut belia a se gesta triumphosque recorderentur. Est etiam quiete, & pure, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus; qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est; qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontinus Gorgias centum & septem complevit annos; neque umquam in suo studio atque opere cessavit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita; Nihil habeo, inquit, quod incusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum.

14 Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius,

*Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit:*

(a) *Picentem* alii.

(b) *fore nem. unde disc. ms. fore unde disc. nem. alii.*

Equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules T. Flamininus, & M. Acilius facti sunt: ille autem, Cœpione, & Philippo iterum Consule, mortuus est; cum ego (a) quidem V & LX annos natus, legem Voconiam voce magna, & bonis lateribus suavissem. Annos LXX natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem, & senectutem, ut eis pæne delectari videretur. Etenim, cum complector ani-¹⁵mo, quatuor reperio causas, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet a rebus gerendis: alteram, quod corpus faciat infirmum: tertiam quod privet omnibus fere voluptatibus: quartam, quod haud procul absit a morte. Earum, si placet, causarum quanta, quamque sit justa unaquæque, videamus.

VI. A rebus gerendis senectus abstrahit? Quibus? an iis, quæ juventute geruntur & viribus? Nullæne igitur res sunt (b) seniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? Ceteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempublicam consilio & auctoritate defendebant, nihil agebant?

Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam, ut ¹⁶cæcus esset: tamen is, cum sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius:

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant

Antehac, dementes sese flexere via?

Ceteraque gravissime. Notum enim vobis carmen. Tum ipsius Appii exstat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum Consulatum, cum inter duos Consulatus anni X interfuissent, Censorque ante Consulatum (c) superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse: & tamen sic a patribus accepimus.

Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant: similesque sunt iis, qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scan-¹⁷dant, alii per foros cursent, alii sentinam exhaustiant; ille autem clavum tenens sedeat in puppi quietus. Non facit ea, quæ juvenes: at vero multo majora & melio-

F 2

(a) quidem deest in omn. mss.

(b) similes alii.

(c) i. e. proximum.

ra facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate (a) corporum res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententia: quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet.

18 Nisi forte ego vobis (qui & miles, & Tribunus, & Legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum) cessare nunc videor, cum bella non gero: at Senatui, quæ sunt gerenda, præscribo, & quomodo: Carthagini male jamdiu cogitanti bellum multo ante denuntio; de qua vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero.

19 Quam palmam utinam Dii immortales tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare: cujus a morte hic tertius & tricesimus est annus; sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me Censorem mortuus est, (b) novem annis post meum Consulatum, cum Consul iterum, me Consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ poeniteret? Nec enim excursionem, nec saltum, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententia. Quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent Senatum.

20 Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quod si legere, aut audire voletis externa, maximas Respublicas (c) per adolescentulos labefactas, a senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Cedo, qui vestram Rempublicam tantam amisistis tam cito?

Sic enim percontantur, ut est in Nævii ludo. Respondentur & alia, & hæc in primis:

(d) *Proveniebant oratores novi, stulti adolescentuli.*

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senescitis.

21 VII. At memoria minuitur. Credo, nisi eam exerceas, aut si sis natura tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lyfimachum salutare solitum? Equidem non modo eos novi, qui sunt,

(a) corporis alii.

(b) decem alii.

(c) al. ab adolescentibus.

(d) al. proventabant.

sed eorum patres etiam, & avos. Nec sepulcra legens vereor, quod ajunt, ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec vero quemquam senum audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset. Omnia, quæ curant, meminerunt: vadamonia constituta qui sibi, quibus ipsi debeant.

Quid jurisconsulti? quid pontifices? quid augures? 22
quid philosophi senes? quam multa meminerunt! Manent ingenia senibus, modo permaneat studium & industria. Nec ea solum in claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studium cum rem familiarem negligere videretur, a filiis in judicium vocatus est: ut quemadmodum nostro more, male rem gerentibus (a) bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, a re familiari removerent judices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserat, Œdipum Coloneum recitasse iudicibus, quæsisseque, num illud carmen desipientis videretur. Quo recitato sententiis iudicum est liberatus.

Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, 23
num Simonidem, num Stesicorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum, coëgit in suis studiis obmutescere senectus? An non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit?

Age, ut ista divina studia omittamus, possum nomi- 24
nare ex agro Sabino rusticos Romanos vicinos & familiares meos, quibus absentibus, numquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non ferendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quamquam in his hoc minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere; sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere.

Serit arbores, quæ alteri sæculo profint: ut ait Statius noster in Synephebis.

Nec vero dubitet agricola, quamvis senex, quæren- 25
ti, cui ferat, respondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc a majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere.

VIII. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quam illud, idem:

(a) patriis mss., patribus alii.

Ædepol senectus, si nihil quidquam aliud vitii

(a) *Apportet secum, cum (b) advenit; unum id sat est,*
Quod diu vivendo multa, quæ non vult, videt.

Et multa fortasse, quæ vult. Atque in ea quidem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitiosius:

Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

Jucundum potius, quam odiosum. Ut enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur, 26 leviorque fit eorum senectus, qui a juventute coluntur & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo, me vobis, quam vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? (c) ut in Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe elaboravi.

27 IX. Ne nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plus, quam adolescens tauri, aut elephantis desiderabam. Quod est, eo uti decet; &, quidquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemtior, quam Milonis Crotoniatæ? qui, cum jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse: At hi quidem jam mortui sunt. Non vero tam isti, quam tu ipse, nugator: neque enim ex te umquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil S. Ælius tale, nihil multis annis ante Ti. Coruncanius, nihil modo P. Crassus: a quibus jura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia.

28 Orator, metuo, ne languescat senectute: est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, &

(a) *Apportet tecum al.* (b) *advenerit; unum id est satis al.*

(c) *Solonis versus, Γηράσχω δ' αἰεὶ καὶ νῦν διδάσκόμενος.*

virium. Omnino canorum illud in voce splendet etiam, nescio quo pacto, in senectute: quod equidem adhuc non amisi; & videtis annos. Sed tamen decorus est sermo senis, quietus, & remissus; facitque persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis comita & mitis oratio. Quod si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est jucundius senectute stipata studiis juventutis?

An ne eas quidem vires senectuti relinquamus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur: nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires atque defecerint. Etsi ista ipsa defectio virium adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quam senectutis. Libidinosa etenim & intemperans adolescentia effetum corpus tradit senectuti.

Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat, se umquam sensisse senectutem suam imbecilliolem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis esse viribus extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere; quamquam est id quidem senile, ætatique nostræ conceditur.

X. Videtisne, ut apud Homerum sæpiissime Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim jam ætatem hominum vivebat; nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim, ut ait Homerus, ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio, quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen (a) ille dux Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris. Quod si acciderit, non dubitat, quin brevi Troja sit peritura.

Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesium; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor in eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi

F 3

(a) Agamemnon.

apud Thermopylas, M. Acilio Glabrione Consule: sed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit, nec affixit senectus; non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim umquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, *mature fieri senem, si diu velis esse senex*. Ego vero me minus diu senem esse mallet, quam esse senem, ante (a) quam essem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus.

33 At minus habeo virium, quam vestrum utervis. Ne vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis. Num iccirco ille est praestantior? Moderatio modo virium adfit, & tantum, quantum potest quisque, nitatur, nã ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem vivum: utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adfit; cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pueritiam, paullulum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eaque simplex: suaque cuique parti tempestivitas est data; ut & infirmitas puerorum, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis, & senectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat.

34 Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus avitus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cum equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis ficcitatem; itaque exsequi omnia regis officia & munera. Potest igitur exercitatio & temperantia etiam senectuti conservare aliquid pristini roboris.

XI. Non sunt in senectute vires. Ne postulantur quidem vires a senectute. Ergo & legibus & institutis vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modo quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur.

35 At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exsequi possint. Id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune (b) valetudinis. Quam fuit imbecillus P. Africani filius is, qui

(a) h. e. cui me excusaverim propter occupationes.

(b) invaletudinis Lang.

te adoptavit? quam tenui, aut nulla potius valetudine? Quod ni ita fuisset, alterum ille exstitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberius accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum id ne adolescentes quidem effugere possint? Resistendum, Læli, & Scipio, senectuti est, ejusque vitia diligentia compensanda sunt. Pugnandum tamquam contra morbum, sic contra senectutem.

Habenda ratio valetudinis; utendum exercitationibus 36 modicis; tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori soli subveniendum est, sed menti atque animo multo magis: nam hæc quoque, nisi tamquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem exercitatione ingravescent; animi autem exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius *comicos stultos senes*, hos significat credulos, obliviosos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentium, quam senum; nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum; sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium.

Quatuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, 37 tantas clientelas Appius regebat & senex & cæcus. Intentum enim animum tamquam arcum habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigeat in illa domo patrius mos & disciplina.

Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si 38 jus suum retinet, si nemini emancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo est aliquid adolescentis, probo: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo numquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus; omnia antiquitatis monumenta colligo; causarum illustrium, quasque defendi, (a) nunc quam maxime conficio (b) orationes; Jus augurum, pontificum, civile tracto; multum etiam Græcis litteris utor, Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audie-

(a) *nunc cum maxime legit* Gron. ex locis similibus apud Cicer.

(b) *rationes* Pith. & alii prss.

rim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt excitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum frequens, ultroque affero res multum & diu cogitatas; easque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exsequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in his studiis laboribusque viventi, non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensum sine sensu ætas senescit; nec subito frangitur, sed diuturnitate exstinguitur.

39 XII. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere, dicunt, voluptatibus. O præclarum munus ætatis, siquidem id aufert nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum! Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis & præclari viri; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem hominibus dicebat a natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines temere & effrænate ad potiundum incitarentur.

40 Hinc patriæ proditiones, hinc Rerumpublicarum everfiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra vero, & adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptatis. Cumque homini sive natura, sive quis Deus nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quam voluptatem.

41 Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse, neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo jubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem. Siquidem ea, cum major esset atque longior, omne animi lumen exstingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, a quo Caudino prælio Sp. Postumius, T. Veturius Consules superati sunt, locutum Archytam Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanerat, se a majoribus natu accepisse dicebat: cum quidem ei sermoni-

interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse, L. Camillo, Appio Claudio consulibus, reperio.

Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientia non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas, rationi inimica est, ac mentis, ut dicam, præstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum e senatu ejicerem, septem annis postquam Consul fuisset: sed putavi notandam libidinem. Ille enim cum esset Consul in Gallia, exoratus in convivio a scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito fratre suo cenfore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est: mihi vero & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus.

XIII. Sæpe audiivi a majoribus natu, qui se porro pueros a senibus audivisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset a Theffalo Cineas Athenis esse quemdam, qui se sapientem profiteretur; eumque dicere, omnia quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes M. Curium & Ti. Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrho persuaderetur, quo facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro Republica quarto consulatu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanius; qui cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto judicabant, esse profecto aliquid natura pulcrum atque præclarum, quod sua sponte peteretur; quodque, sprete & contemta voluptate, optimus quisque sequeretur.

Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, exstructisque mensis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentia, cruditate, & insomniis. Sed, si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obfirmamus (divine enim Plato escam malorum voluptatem appellat, quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quamquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen conviviiis potest delectari. C. Duillium M. Filium, qui Pœnos

classe primus devicerat, redeuntem a cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur (a) cereo funali, & tibicine, quæ sibi nullo exemplo privatus sumserat: tantum licentiæ dabat gloria.

45 Sed quid ego alios? Ad meipsum jam revertar. Primum habui semper sodales. (b) Sodalitates autem, me quæstore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ Matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modice, sed erat quidam fervor ætatis; qua progrediente, omnia (c) fiunt in dies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. Bene enim majores nostri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, Convivium nominarunt melius, quam Græci; qui hoc idem tum Compositionem, tum Concoenationem vocant, ut quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur.

46 XIV. Ego vero propter sermonis delectationem tempestivis quoque conviviiis delector; nec cum æqualibus solum, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant (ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est fortasse quidam (d) naturalis modus) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. (e) Me vero & magisteria delectant a majoribus instituta; & is sermo, qui more majorum (f) a summo adhibetur in poculis; & pocula, sicut in Symposio Xenophontis, minuta atque rorantia; & refrigeratio æstate, & vicissim aut Sol, aut ignis hibernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo, convi-

(a) al. *crebro funali*. Hac de re vide Valer. Max. l. 3. c. 6. & Florum l. 2. c. 2.

(b) De sodalitiis & sodalitariis epulis multa Aristoteles in Politicis. (c) *fient alii*.

(d) al. *motus*. (e) Unde convivii *magister, dux, rex, arbiter* Horatio, Plauto *dictator*, Græcis *συμποσιάρχης, βασιλεύς, στρατηγός*, qua voce utitur Plautus in Stichos. *Strategum te facio huic convivio*.

(f) h. e. ab eo, qui summus accumbit; a quo usque ad imum ducebantur invitationes, quas urbane hoc loco Cic. sermonem vocat. *A summo bibere* Græcis est *ἐν κώχλῳ πίνειν*: scil. ab eo conviva, qui summus accumbit, usque ad imum. Plautus in Persa, & Asinaria.

viumque vicinorum quotidie compleo; quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimur.

At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo; sed ne desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto ætate quæreret, utereturne rebus Venereis; Dii meliora, inquit: libenter vero istinc, tamquam a domino agresti ac furioso profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere; satiatis vero & expletis jucundius est carere, quam frui. Quamquam non caret is, qui non desiderat. Ergo non desiderare dico esse jucundius, quam frui.

Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius, primum parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat, delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia voluptates prope intuens magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus procul eas spectans tantum, quantum sat est.

At illa quanti sunt, animum, tamquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque, ut dicitur, vivere! Si vero habet aliquod tamquam pabulum studii atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori pæne videbamus in studio dimentendi cæli atque terræ C. Gallum familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum; quoties nox oppressit, cum manu cœpisset? Quam delectabat eum defectiones Solis, & Lunæ multo nobis ante prædicere?

Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis? quam gaudebat bello suo Punico Nævius? quam Truculento Plautus? quam Pseudolo? Vidi etiam senem Livium, qui cum sex annis ante, quam ego natus sum, fabulam docuisset, Centhone, Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi & pontificii & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut

scortorum voluptates cum his voluptatibus comparanda? Atque hæc quidem (a) studia sunt doctrinæ, quæ prudentibus & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, senescere se multa in dies addiscentem; qua voluptate animi nulla certe potest esse major.

51 XV. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec umquam sine usura reddit, quod accepit, sed alias minore, plerumque maiore cum fenore. Quamquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ vis ac natura delectat: quæ cum gremio mollito ac subacto semen sparsum accepit, primum id occæcatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore & compressu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, (b) culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur. E quibus cum emerferit, fundit frugem spici, ordine structam, & contra avium minorum morsus manitur vallo aristarum.

52 Quid ego vitium fatus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requietem, oblectamentumque noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur e terra; quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex ceterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat: malleoli, plantæ, farmentata, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis non sine admiratione delectent? Vitis quidem, quæ natura caduca est, &, nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat farmentis, & in omnes partes nimia fundatur.

53 Itaque ineunte vere in iis, quæ relictæ sunt, existit tamquam ad articulos farmentorum ea, quæ gemma dicitur; a qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo terræ, & caloris solis augescens primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit; vestitaque pampinis

(a) sunt studia alii.

(b) al. calamoque.

nec modico tepore : caret , & nimios Solis defendit ardores . Qua quid potest esse cum fructu latius , tum aspectu pulcrius ? cuius quidem non utilitas me solum , ut ante dixi , sed etiam cultura , & ipsa natura delectat ; adminiculorum ordines , capitum jugatio , religatio , propagatio vitium , sarmentorumque ea , quam dixi , aliorum amputatio , & aliorum immissio . Quid ego irrigationes , quid fossiones agri , repastinationesque proferam , quibus fit multo terra fecundior ?

Quid de utilitate loquar stercoreandi ? dixi in eo libro , quem de rebus rusticis scripsi : de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit , cum de cultura agri scriberet . At Homerus , qui multis , ut mihi videtur , ante sæculis fuit , Laërtem lenientem desiderium , quod capiebat e filio , colentem agrum , & eum stercoreantem facit . Nec vero segetibus solum , & pratis , & vineis , & arbuſtis res rusticæ latæ sunt , sed pomariis etiam , & hortis , tum pecudum pastu , apum examini- bus , florum omnium varietate . Nec consitiones modo delectant , sed etiam insitiones ; quibus nihil invenit agricultura sollertius .

XVI. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum ; sed ea ipsa , quæ dixi , sentio fuisse longiora . Ignoscetis autem , nam & studio rerum rusticarum provectus sum , & senectus est natura loquacior ; ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare . Ergo in hac vita M. Curius , cum de Samnitibus , de Sabinis , de Pyrrho triumphasset , consumsit extremum tempus ætatis : cuius quidem villam ego contemplans (abest enim non longe a me) admirari satis non possum vel hominis ipsius continentiam , vel temporum disciplinam . Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent , repudiati ab eo sunt . Non enim aurum habere præclarum sibi videri dixit ; sed iis , qui haberent aurum , imperare .

Poteratne tantus animus non jucundam efficere senectutem ? Sed venio ad agricolas ; ne a meipso recedam . In agris erant tum senatores , id est , senes . Siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est , eum dictatorem esse factum : cuius dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium regnum appetentem , occupatum interemit . A villa in senatum arcessebantur & Curius , & ceteri senes : ex quo , qui eos arcessebant , Viatores nominati sunt . Num igitur eorum senectus miserabilis fuit , qui se agricultione oblectabant ? Mea quidem sententia haud scio , an ulla

beatior esse possit; neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris; sed & delectatione, quam dixi, & saturitate copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam Deorum pertinent: ut quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assidue domini referta cella vinaria, olearia, & penaria est, villaque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. Tum conditiora facit hæc supervacanei operis aucupium atque venatio.

57 Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Præcidam: agro bene culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatus; ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat senectus. Ubi enim potest illa ætas aut calefcere vel apricatione melius, vel igni? aut vicissim umbris, aquisque refrigerari salubrius?

58 Sibi igitur habeant arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, sibi pilam, sibi (a) natationes & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras: idipsum (b) utrum lubebit; quoniam sine his beata esse senectus potest.

59 XVII. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiose, ut facitis. Quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, (c) qui est de tuenda re familiari, qui *Æconomicus* inscribitur! Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Persarum, præstantem ingenio atque imperii gloria, cum Lyfander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona a sociis attulisset, & ceteris in rebus comem erga Lyfandrum atque humanum fuisse, & ei quemdam conseptum agrum diligenter confitum ostendisse. Cum autem admiraretur Lyfander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam atque puram, & suavitatem odorum, qui efflarentur e floribus, tum dixisse: mirari se non modo diligentiam, sed etiam sollertiam ejus, a quo essent illa

(a) *narrationes alii, venationes ms.*

(b) *tamen ut lib. alii.*

(c) Hæc verba addita ab aliquo interprete putat Grut.

dimensa atque descripta; & ei Cyrum respondisse: At-
qui ego omnia ista sum dimensus; mei sunt ordines,
mea descriptio; multæ etiam istarum arborum mea ma-
nu sunt satæ. Tum Lyfandrum intuentem ejus purpuram,
& nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro
multisque gemmis, dixisse: (a) Recte vero te, Cyre,
beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est.

Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impe- 60
dit, quominus & ceterarum rerum, & in primis agri
colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus se-
nectutis. (b) M. quidem Valerium Corvum accepimus
(c) ad centesimum annum perduxisse, cum esset exacta
jam ætate in agris, eosque coleret: cujus inter pri-
mum, & sextum Consulatum, sex & quadraginta anni
interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores
nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi
cursus honorum fuit: atque ejus extrema ætas hoc bea-
tior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, la-
boris vero minus. Apex autem senectutis est auctoritas.

Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Atilio 61
Calatino? in quem illud elogium: *uno ore plurimæ con-
sentiunt gentes, populi primarium fuisse virum*. Notum est
carmen incisum in sepulcro. Jure igitur gravis, cujus
de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem vi-
rum P. Crassum nuper Pontificem maximum; quem po-
stea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum vidimus?
Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam an-
te, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed
etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, ho-
norata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit,
quam omnes adolescentiæ voluptates.

XVIII. Sed in omni oratione mementote, eam me 62
laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ con-
stituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quon-
dam cum assensu omnium dixi; miseram esse senectu-
tem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non ru-
gæ repente auctoritatem (d) afferre possunt: sed hone-
ste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos.

Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia 63
atque communia, salutaris, appeti, decedi, assurgere, de-
duci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in aliis

(a) Rite alii.

(b) al. Corvinum.

(c) al. addunt vitam.

(d) alii arripere.

civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime observantur. Lyfandrum Lacedæmonium, cujus modo mentionem feci, dicere ajunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno confessu locum ei a suis civibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui legati cum essent, in loco certo confederant, consurrexisse omnes, & senem illum sessum recepisse.

64 Quibus cum a cuncto confessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quemdam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara; sed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quisque ætate antecessit, ita sententiæ principatum tenet: neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec, tamquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse.

65 At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes: nisi quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, despici, illudi; præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est: quæ tamen omnia dulciora (n) fiunt & bonis moribus, & artibus: idque tum in vita; tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt. Quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet. Ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit. Severitatem in senectute probo, sed eam, sicut alia, modicam; acerbitem nullo modo. Avaritia vero senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quidquam esse absurdius, quam, quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

66 XIX. Quarta restat causa, quæ maxime angere, atque sollicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis; quæ certe a senectute non potest longe abesse. O miserum senem, qui mortem contemnen-

(a) al. sunt.

dam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inveniri potest.

Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, 67
aut beatus etiam futurus sum? Quamquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quin etiam ætas illa multo plures, quam nostra, mortis (a) casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, gravius ægrotant, tristius curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem: quod ni ita accideret, melius & prudentius viveretur. Mens enim, & ratio, & consilium in senibus est: qui, si nulli fuissent, nullæ omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune?

Sensi ego tum in optimo filio meo, tum in exspe- 68
ctatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens diu se victurum; quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod speret quidem habet. At est eo meliore conditione, quam adolescens; (b) cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere; hic diu vixit. Quamquam, o Dii boni! quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus.

Exspectemus Tartessiorum regis ætatem. Fuit enim, 69
ut scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id advenerit, tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute & recte satis consecutus sis. Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus umquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus.

Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fa- 70
bula, modo in quocumque fuerit actu, probetur: nec sapienti usque ad *Plaudite* veniendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honesteque vivendum. Sin processeris longius, non magis dolendum

(a) *causas* edd. quædd.

(b) *al. quod id.*

est, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis suavitate, æstatem, autumnumque venisse. Ver enim tamquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata sunt.

71 Fructus autem senectutis est, ut sæpe dixi, ante partorum bonorum memoria & copia. Omnia vero, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumtus ignis exstinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quo propius ad mortem accedam, quasi terram videar videre, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus.

72 XX. Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus; recteque in ea vivitur, quoad munus officii exsequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno a Solone responsum est: cum illi quærenti, Qua tandem spe fretus, sibi tam audacter obfisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum integra mente ceterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit; ut navem, ut ædificium idem destruit facillime, qui construxit (a). Jam omnis conglutinatio recens, ægre; inveterata, facile divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avide appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit:

73 Vetatque Pythagoras injussu imperatoris, id est Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum lamentisque vacare. Vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio, an melius Ennius:

Nemo me lacrumeis coret, nec funera fletu

Faxit: (b) cur? volito vivu' per ora virum.

(a) Alii hic sequentia adsuunt sic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura dissolvit.

(b) cur? volito vivas per ora virum hæc alii demant.

Non censet, lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Jam sensus moriendi si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certe est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo consistere? De qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder, non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paullum, qui morte luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones nostras (quod scripsi in Originibus) in eum sæpe locum profectas alacri animo & erecto, unde se numquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent?

Omnino, ut mihi quidem videtur, rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis: ne ea quidem quærentur a senectute. Sunt extrema quædam studia senectutis: ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert.

XXI. Equidem non video, cur quid ipse sentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque C. Læli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi (a) opere perfungimur. Est enim animus cælestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ æternitatisque

(a) al. opera.

- contrarium. Sed credo, Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique caelestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque constantia. Nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & auctoritas.
- 78 Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas pæne nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, numquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum differuisset, is, qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? Sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tot scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia se ipse moveat, ne finem quidem habiturum esse motus, quia numquam se ipse sit relicturus. Et cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admistum dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire. Magnoque esse argumento, homines scire pleraque ante, quam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis fere. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit:
- 79 XXII. Nolite arbitrari, o mihi carissimi filii, me, cum a vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed eum esse in hoc corpore ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiam si nullum videbitis.
- 80 Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui tuerentur. Mihi quidem numquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cum exissent ex iis, emori: nec vero tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset; sed, cum omni admixtione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur, ceterarum rerum perspicuum est quo quæque discedat; abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt:

animus autem solus nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Jam vero videtis, nihil morti esse tam simile, quam somnum.

Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem suam: multa enim, cum remissi & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se plane corporis vinculis relaxaverint. Quare si hæc ita sunt, sic me colitote ut Deum: fin una interiturus est animus cum corpore, vos Deos verentes, qui hanc omnem pulcritudinem tuentur & regunt, memoriam nostri pie inviolateque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos, si placet, nostra videamus.

XXIII. Nemo umquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos avos Paullum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patrum, aut multos præstantes viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere. An censes (ut de meipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosque domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multo fuisset, otiosam ætatem & quietam sine ullo labore & contentione traducere? Sed, nescio quomodo, animus erigens se posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset e vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maxime ad immortalem gloriam niteretur.

Quid, quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius, videre se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque vero eos solum convenire aveo, quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus audiivi, & legi, & ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit, (a) neque tamquam Peliam recoxerit. Et si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusam. Nec vero velim, quasi decurso spatio, ad carceres a calce revocari.

Quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? Sed habeat sane: habet certe tamen aut satieta-

G

(a) al. tamquam pilam retorserit.

tem, aut modum. Non lubet enim mihi deplorare vitam; quod multi & ii docti, sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem; & ex vita discedo, tamquam ex hospitio, non tamquam ex domo: commorandi enim natura diverforium nobis, non habitandi dedit.

85 O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiscar; & cum ex hac turba & colluvione discedam! Proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi, sed etiam ad Catonem meum; quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus a me corpus crematum est, quod contra decuit ab illo meum; animus vero non me deferens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum, non quod æquo animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans, non longinquum inter nos digressum & discessum fore.

86 His mihi rebus, Scipio (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, lubenter erro; nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: si mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam, non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extinguì homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tamquam fabulæ; cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate. Hæc habui de Senectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis, ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. TULLII
CICERONIS
LÆLIUS

SIVE

DE AMICITIA DIALOGUS

AD T. POMPONIUM ATTICUM.

I. **Q**uintus Mucius augur multa narrare de C. Lælio focero suo memoriter & jucunde solebat; nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem a patre ita eram deductus ad Scævola, sumpta virili toga, ut, quoad possem & liceret, a senis latere (a) numquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commode dicta, memoriæ mandabam, fierique studebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævola contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio, & (b) justitia præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad augurem.

(c) Cum sæpe multa narraret, tum memini (d) domi in hemicyclio sedentem, ut solebat, cum & ego essem

(a) *nusquam* Gul.

(b) *industria*.

(c) Aliqui interponunt *narraret*: abest tamen hæc vox in optimæ notæ Codicibus; in aliis variat.

(d) Pars domus, ubi sedes in semicirculi figuram posita ad excipiendos amicos & colloquendum.

una, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum (a) incidere, qui tum fere multis erat in ore. Meministi enim profecto, Attice, & eo magis, quod P. Sulpitio utebare multum, cum is tribunus plebis capitali odio a Q. Pompejo, qui tum erat Consul, dissideret, quicum conjunctissime & amantissime vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela.

3 Itaque tum Scævola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de Amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genere C. Fannio M. F. paucis diebus post mortem Africani. Ejus disputationis sententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbitrato. Quasi enim ipsos introduxi loquentes; ne Inquam, & Inquit, sæpius interpone-retur. Atque id eo feci, ut tamquam a præsentibus coram haberi sermo videretur.

4 Cum enim sæpe mecum ageres, Attice, ut de Amicitia scriberem aliquid; digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostra familiaritate visa est: itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone Majore, qui est scriptus ad te de Senectute, Catonem induxi senem disputantem; quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ ceteris floruisse: sic cum accepissemus a patribus, maxime memorabilem C. Lælii, & P. Scipionis familiaritatem fuisse, C. Lælii persona visa est idonea mihi, quæ de Amicitia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo meminisset (b) meus Scævola. Genus autem hoc sermonum positum in hominum veterum auctoritate, & eorum illustrium, plus nescio quo pacto videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem.

5 Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic (c) in hoc libro ad amicum amicissimus de Amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiae gloria excellens, de Amicitia loquitur. Tu velim a me animum parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mucius ad focerum veniunt post mortem Africani: ab his sermo oritur: respondet Lælius, cujus tota disputatio est de Amicitia; quam legens tu te ipse cognosces.

(a) incidisse Pith.

(b) Scævola magister meus alii.

(c) hoc alii.

II. FANNIUS. (a) Sunt ista, Læli: nec enim melior 6
 vir fuit Africano quisquam, nec clarior: sed existimare
 debes, omnium oculos in te esse coniectos; unum te
 sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc
 modo M. Catoni; scimus L. Atilium apud patres no-
 stros appellatum esse sapientem: sed uterque alio quo-
 dam modo; Atilius, quia prudens esse in jure civili
 putabatur; Cato, quia multarum rerum usum habebat,
 multaque ejus & in senatu & in foro vel provisa pru-
 denter, vel acta constanter, vel responsa acute fere-
 bantur; propterea quasi cognomen jam habebat in se-
 nectute sapientis. Te autem non solum natura & mo-
 ribus, verum etiam studio & doctrina (b) sapientem (c);
 nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapien-
 tem, qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui se-
 ptem appellantur, eos, qui ista subtilius quærent, in
 numero sapientum non habent. Athenis unum accepi- 7
 mus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientif-
 simum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant,
 ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque ca-
 sus virtute inferiores esse putes. Itaque ex me quærent,
 credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Afri-
 cani feras, eoque magis, quod his proximis nonis, cum
 in hortos D. Bruti auguris commentandi causa, ut asso-
 let, venissemus, tu non affuisti; qui diligentissime sem-
 per illum diem, & illud munus solitus esses obire.

SCÆVOLA. Quærent quidem, C. Læli, multi, ut est 8
 a Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animad-
 verti, te dolorem, quem acceperis tum summi viri,
 tum amantissimi morte, ferre moderate; nec potuisse
 non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quod
 autem his nonis in nostro collegio non affuisses, (d) in-
 valetudinem causæ, non mœstitiam fuisse. LÆLIUS.
 Recte tu quidem, Scævola, & vere. Nec enim ab isto
 officio, quod semper usurpavi, cum valerem, abduci
 incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc
 constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio
 fiat officii.

Tu autem, Fanni, quod mihi tantum tribui dicis, 9
 quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amice:
 sed, ut mihi videris, non recte judicas de Catone:

G 2

(a) al. sunt ista, ut dicis.

(b) esse alii addunt.

(c) sap. existimant ms., sap. judico al. ms.

(d) al. valetudinem.

aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim, ut alia omit-
tam, mortem filii tulit? Memineram Paullum, vide-
ram Gallum; sed hi in pueris, Cato in perfecto &
spectato viro. Quamobrem cave, Catoni anteponas ne
istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissi-
mum judicavit. Hujus enim facta, illius dicta laudan-
tur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic
habetote.

- 10 III. Ego, si Scipionis desiderio me moveri negem,
quam id recte faciam, viderint sapientes; sed certe
mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut
arbitror, nemo umquam erit; &, ut confirmare possum,
nemo certe fuit. Sed non egeo medicina: me ipse
consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore ca-
reo, quo amicorum decessu plerique angere solent. Nihil
enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid
accidit. Suis autem incommodis graviter angere, non
amicum, sed seipsum amantis est.

- 11 Cum illo vero quis neget actum esse præclare? Nisi
enim, quod ille minime putabat, immortalitatem opta-
re vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset
optare? qui summam spem civium, quam de eo jam
puero habuerant, continuo adolescens incredibili vir-
tute superavit: qui Consulatum petiit numquam, factus
est Consul bis; (a) primum ante tempus, iterum sibi
suo tempore, Reipublicæ pæne fero: qui, duabus urbi-
bus everfis inimicissimis huic imperio, non modo præ-
sentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam
de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberali-
tate (b) in sorores? bonitate in suos? justitia in omnes?
(c) Hæc nota sunt vobis. Quam autem civitati carus
fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc
paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus
enim, quamvis non sit gravis (ut memini Catonem an-
no ante, quam mortuus est, mecum & cum Scipione
differere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam
tunc erat Scipio.

- 12 Quamobrem vita quidem talis fuit vel fortuna, vel
gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sen-
tum celeritas abstulit: quo de genere mortis difficile
dictu est; quid homines suspicentur, videtis. Hoc ta-

(a) Anno 36. cum ceteroquin requireretur annus 42.

(b) Papiriam dimissam a patre juvit ex bonis suis.

(c) delent hæc alii.

men vere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos latissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum, senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est a Patribus Conscriptis, a populi Romani Sociis, & Latinis, pridie quam excessit e vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad Superos videatur potius, quam ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper differere cœperunt, cum corporibus simul animas interire, atque omnia morte deleri.

IV. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel 13
nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt; quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tum florebat) institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cum e corpore excessissent, reditum in cælum patere, optimo & justissimo cuique expeditissimum.

Quod item Scipioni videbatur; qui quidem quasi præ- 14
sagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius adessent, & alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum venisses, triduum differuit de Republica: cujus disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum; quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillime evolet, tamquam e custodia vinculisque corporis, cui censemus cursum ad Deos faciliorem fuisse, quam Scipioni? Quocirca mœrere hoc ejus (a) eventu, vereor ne invidi magis, quam amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat; ut nihil boni est in morte, sic certe nihil est mali. Sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino; quem tamen esse natum & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur.

Quamobrem cum illo quidem, ut supra dixi, actum 15
optime est, mecum autem incommodius; quem fuerat æquius, ut prius introieram, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiae sic fruor, ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quod

(a) *eventum* Lamb.

cum mihi conjuncta cura de re publica, & de privata fuit; quocum fuit domus & militia communis; &, id in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiae, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa praesertim, quam quod amicitiae nostrae memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus saeculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum; quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam, & Lælii notam posteritati fore.

16 FANN. Istud quidem, Læli, ita necesse est. Sed, quoniam Amicitiae mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles de ceteris rebus, cum ex te quaeruntur, sic de Amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ praecepta des. SCÆV. Mihi vero erit gratum; atque idipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit: quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris.

17 V. LÆL. Ego vero non gravarer, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur, de quo disputent, quamvis subito. Magnum opus est, egerque exercitatione non parva. Quamobrem quæ disputari de Amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut Amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas, vel adversas.

18 Sed hoc primum sentio, nisi in bonis Amicitiam esse non posse. Neque id ad vivum refeco, ut illi, qui hæc subtilius differunt, fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim, quemquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sane: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu vitæque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, spectare debemus. Numquam ego dicam, C. Fabricium, M. Curium, Ti. Coruncanium, quos sapientes nostri Majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiae nomen & invidiosum, & obscurum; concedantque, ut hi boni viri fuerint. (a) Ne

(a) Nec alii.

id quidem facient: negabunt, id, nisi sapienti, posse concedi.

Agamus igitur pingui Minerva, ut ajunt. Qui ita se 19
gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, (a) æqualitas, liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; (b) sintque magna constantia, ut ii fuerunt, quos modo nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; quia sequantur, quantum homines possunt, naturam optimam recte vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam; major autem, ut quisque proxime accideret. Itaque cives potiores, quam peregrini; & propinqui, quam alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit; sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat Amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex Amicitia autem non potest. Sublata enim benevolentia, Amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis Amicitia sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur.

VI. Est autem Amicitia nihil aliud, nisi omnium di- 20
vinarum humanarumque rerum cum benevolentia & caritate summa consensio. Qua quidem haud scio, an, excepta sapientia, quidquam melius homini sit a Diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem; sed hæc ipsa Virtus Amicitiam gignit, & continet: nec sine Virtute Amicitia esse ullo pacto potest.

Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri 21
interpretemur; nec metiamur eam, (c) ut quidam docti, verborum magnificentia; virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est.

G. 3

(a) æquitas Lamb.

(b) sitque Phith.

(c) Stoici, qui excelsam quandam virtutis formam sibi fingunt.

Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros Amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere.

- 22 Principio, (a) *quæ potest esse vita vitalis*, ut ait Ennius, quæ non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, gauderet? Adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. Denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportuna sunt singulæ rebus fere singulis; divitiæ, ut utare; opes, ut colare: honores, ut laudare; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis: Amicitia plurimas res continet; quoquo te verteris, præsto est; nullo loco excluditur; numquam in tempestiva, numquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, ut ajunt, pluribus locis utimur, quam Amicitia. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa & delectat, & prodest) sed de vera & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiore facit Amicitia; & adversas, partiens communicansque, leviores.

- 23 VII. Cumque plurimas & maximas commoditates Amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod bona spe præluceat in posterum; nec debilitari animos, aut cadere patitur. (b) Verum enim amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt; & egentes abundant; & imbecilles valent; & quod difficilis dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium persequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum benevolentia (c) conjunctionem, nec domus ulla, nec urbs stare poterit, ne agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur, quanta vis Amicitia concordiaque sit, ex dissensionibus atque ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in Amicitia, judicari potest.

(a) al. *cui potest* &c.

(b) *Verum etenim* ms. Urfini: al. *etiam*.

(c) edit. *quædam vinctionem; junctionem* al.

Agrigentinum (a) quidem, doctum quendam virum, 24
 carminibus Græcis vaticinatum ferunt, quæ in rerum
 natura totoque mundo constarent, quæque moverentur,
 ea contrahere Amicitiam, dissipare discordiam. Atque
 hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re pro-
 bant. Itaque, si quando aliquod officium existit ami-
 ci in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis
 est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamo-
 res tota cavea nuper in hospitis & amici mei M. Pa-
 cuvii fuerunt nova fabula: cum, ignorante rege, uter
 eorum esset Orestes, Pylades Oreitem se esse diceret,
 ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, O-
 restem se esse perseveraret! Stantes plaudebant in re
 ficta. Quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facile
 indicabat ipsa natura vim suam, cum homines, quod
 facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judica-
 rent. Haftenus mihi videor de Amicitia, quid sentirem
 potissime, dixisse: siqua præterea sunt (credo autem
 esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant,
 quæritore.

FANN. Nos autem a te potius: quamquam etiam ab 25
 istis sæpe quæsi, & audiui non invitus equidem; sed
 aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. SCÆV.
 (b) Tu magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Sci-
 pionis, cum est de Republica disputatum, affuisses:
 qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam ora-
 tionem Philii! FANN. Facile id quidem fuit justitiam
 justissimo viro defendere. SCÆV. Quid Amicitiam? non-
 ne facile ei erit, qui ob eam summa fide, constantia,
 justitiaque servatam, maximam ceperit gloriam?

VIII. LÆL. Vim hoc quidem est afferre. Quid enim 26
 refert, qua me ratione cogatis? Cogitis certe: studiis
 enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile
 est, tum ne æquum quidem obistere. Sæpiissime igitur
 mihi de Amicitia cogitanti, maxime illud consideran-
 dum videri solet, num propter imbecillitatem atque ino-
 piam (c) desiderata sit Amicitia; ut quod quisque mi-
 nus per se posset, id acciperet ab alio, vicissimque red-
 deret: an esset hoc quidem proprium Amicitiae, sed
 antiquior, & pulchrior, & magis a natura ipsa profecta
 alia causa esset. Amor enim (ex quo Amicitia est no-

(a) Empedoclem, qui duo principia rerum posuit, li-
 tem, & Amicitiam.

(b) al. Tum.

(c) desideranda sit alii.

minata) princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione Amicitiae coluntur & observantur causa temporis. In Amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quidquid in ea est, id & verum, & voluntarium est.

27 Quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia orta Amicitia; & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat sensus. Quod in homine multo est evidentius: primum ex ea caritate, quæ est inter natos & parentes; quæ dirimi, nisi detestabili scelere non potest: deinde, cum similis sensus existit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur.

28 Nihil est enim amabilius virtute, nihil quod magis alligat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem & probitatem eos etiam, quos numquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii cum caritate aliqua & benevolentia memoriam non usurpet, quos numquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Mælium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho, & Hannibale: ab altero propter probitatem ejus non nimis alienos animos habemus; alterum propter crudelitatem semper hæc civitas oderit.

29 IX. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel quod majus est, in hoste etiam diligamus; quid mirum, si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum usu conjuncti esse possint, virtutem & bonitatem perspicere videntur? Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiae magnitudo: quam si quis putant ab imbecillitate proficisci, ut sit, per quem quisque assequatur, quod desideret; humilem sana relinquunt, & minime generosum, ut ita dicam, ortum Amicitiae, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad Amicitiam esset aptissimus: quod longe secus est.

Ut enim quisque sibi plurimum confidit; & ut quisque maxime virtute & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaeque omnia in se ipso posita iudicet: ita in Amicitiiis expetendis colendisque maxime excellit. Quid enim? erat Africanus (a) indigens mei? Minime hercle. Ac ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit; auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multae & magnae consecutae sunt, non sunt tamen ab earum spe causae diligendi profectae.

Ut enim benefici liberalesque sumus; non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium feneramur, sed natura propensi ad liberalitatem sumus) sic Amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putamus.

(b) At ii, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentiunt. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, a natura gigni sensum diligendi & benevolentiae caritatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiverunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere coeperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore & aequales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque haec inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex Amicitia maximae capientur; & erit ejus ortus a natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas Amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, ideo verae Amicitiae sempiternae sunt. Ortum quidem Amicitiae videtis, nisi quid adhuc forte vultis. FANN. Tu vero perge, Laeli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. SCÆV. Recte tu quidem: quamobrem audiamus.

X. LÆL. Audite ergo, optimi viri, ea, quae sapissime inter me, & Scipionem de Amicitia diserebantur: quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam Amicitiam usque ad extremum vitae diem permanere. Nam vel, ut non idem expediret utrique, incidere sa-

(a) erat ind. alii.

(b) Ab iis al. sed, ut nos, duo mss. Florentini in Biblioth. S. Mariae Monach. Benedict.

- pe; vel, ut de Republica non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quod summi puerorum amores sæpe una cum prætexta ponerentur.
- 34 Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione vel uxoriæ conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longius in Amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent. Pestem enim majorem esse nullam in Amicitiiis, quam in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos exstitisse.
- 35 Magna etiam dissidia, & plerumque iusta nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur, ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, ius tamen Amicitiae deferere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos. Eorum querela inveteratas non modo familiaritates extinguere solere, sed etiam odia gigni maxima atque sempiterna. Hæc ita multa quasi fata impendere Amicitiiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.
- 36 XI. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in Amicitia progredi debeat. Num si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num (a) Viscelinum amici regnum appetentem, num Sp. Mælium juvare debuerunt?
- 37 Ti. quidem Gracchum Rempublicam vexantem a Q. Tuberone æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cum ad me, qui aderam Lenati & Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset; hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Ti. Gracchum fecisset, ut quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego: Etiamne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Numquam, inquit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem. Videtis, quam

(a) *Becellinum* alii, aut *Becillinum*.

nefaria vox: & hercle ita fecit, vel plus etiam, quam dixit. Non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentia, quæstione nova perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas Reipublicæ graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaveris. Nam cum conciliatrix Amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est Amicitiam manere, si a virtute defeceris.

Quod si rectum statuerimus vel concedere amicis quid- 38
quid velint, vel impetrare ab iis quidquid velimus, perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt.

(a) Vidimus Papum Æmilium C. Lusino familiarem 39
fuisse (sic a patribus accepimus) bis una consules, & collegas in censura: tum & cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse, M. Curium, & Ti. Coruncanium, memoriae traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quidpiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra Rempublicam esset. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse, cum illi sanctissimi viri fuerint. Æque autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At vero Ti. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, (b) & minime tunc quidem Cajus frater, (c) nunc idem acerrimus.

XII. Hæc igitur lex in Amicitia sancitur, ut neque 40
rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minime accipienda, cum in ceteris peccatis, tum si quis contra Rempublicam se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus Reipublicæ. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo majorum. Ti. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses.

Num quid simile populus Romanus audierat, aut vi- 41
derat? Hunc etiam post mortem secuti amici & propin-

(a) *Videmus* al.

(b) al. & *minimus* tum quidem.

(c) *nunc acerrimus hostis* edd. vett.

qui. Quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem, quoquo modo potuimus, propter recentem pœnam Ti. Gracchi, sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu, quid exspectem, non libet augurari. Serpit enim (a) deinde res, quæ (b) proclivis ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam ante quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem post, Cassia. Videre jam videor populum a senatu disjunctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur.

42 Quorsum hæc? quia sine fociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna aliqua re peccantibus non discedant. Improbis autem pœna statuenda est; nec minor vero iis qui sequuti erunt alterum, quam iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cum imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, propterque invidiam in exilium pulsus esset, ingratae patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem, quod xx. annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo. Itaque mortem sibi uterque conscivit.

43 Quare talis improborum consensio non modo excusatione Amicitiae tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut ne quis sibi concessum putet, amicum vel bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis Respublica post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.

44 XIII. Hæc igitur prima lex Amicitiae sancitur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: nec expectemus quidem, dum rogemur; studium semper adsit, cunctatio absit: consilium (c) verum dare gaudeamus libere: plurimum in Amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas; eaque adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit; & adhibitæ pareatur.

(a) *serpit deinde res alii.*

(b) *proclivius alii.*

(c) *vero alii.*

Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam: sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis: partim, fugiendas esse nimias Amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus: satis superque esse sibi suarum cuique (a) rerum, alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum esse quam laxissimas habenas habere Amicitia; quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beate vivendum securitatem; qua frui non possit animus, si tamquam parturiat unus pro pluribus.

Alios autem dicere ajunt etiam multo inhumanius (quem locum breviter perstrinxi paullo ante) præsidii adjumentique causa, non benevolentia, neque caritatis, Amicitias esse expetendas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita Amicitias appetere maxime. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis Amicitiarum præsidia quærant, quam viri; & inopes, quam opulenti; & calamitosi, quam ii, qui putantur beati.

O præclaram sapientiam! Solem enim e mundo tollere videntur, qui Amicitiam e vita tollunt: qua a Diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas, specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda? Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, virtus fugienda est; quæ necesse est ut cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maxime dolere, imbecilibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti & lætari bonis rebus, & dolere contrariis.

Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex ejus animo extirpatam humanitatem arbitremur; quæ causa est, cur Amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas propter eam suscipiemus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram & quasi ferream esse (b) volunt: quæ quidem est

(a) rerum curam.

(b) quandam addunt alii.

cum multis in rebus, tum in Amicitia tenera atque tractabilis; ut & bonis amici quasi (a) diffundatur, & incommodis (b) contrahatur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet, ut tollat e vita Amicitiam; non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias afferunt, repudientur.

49 XIV. Cum autem contrahat virtus Amicitiam, ut supra dixi, si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet & adjungat, id cum contingit, amor exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut vestitu cultuque corporis; animo autem virtute prædito, eo qui vel amare, vel, ut ita dicam, (c) redamare possit, non admodum delectari? Nihil est remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum officiorumque jucundius.

50 Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam (d) alliciat (e) atque attrahat, quam ad Amicitiam similitudo; concedatur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantque sibi quasi propinquitate conjunctos atque natura. Nihil est enim appetentius similium sui, (f) nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scævola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est Amicitiae fons a natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immunis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, eisque optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si a caritate vulgi abhorreret.

51 Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fingunt Amicitias, amabilissimum nodum Amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat; tumque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum studio est profectum: tantumque abest, ut Amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximeque virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minime alterius indigeant, liberalissimi sint & beneficentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil

(a) *diffundantur* Viët.

(b) *contrahantur* Id. *contrahat virtus* edd. vett.

(c) *redamari* ms.

(d) *illiciat* alii.

(e) & *tam attr.* vulgg. editt.

(f) *nec* Pith.

umquam deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguissent, si numquam consilio, numquam opera nostra, nec domi nec militiæ, Scipio eguisset? Non igitur utilitatem Amicitia, sed utilitas Amicitiam consecuta est.

XV. Non ergo erunt homines deliciis diffuentes audiendi, si quando de Amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, pro Deum fidem atque hominum, qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita; nullus locus Amicitiae.

Quis enim aut eum diligat, quem metuit? aut eum, a quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione dumtaxat ad tempus: quod si forte, ut fit plerumque ceciderint; tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinius dixisse ferunt, (a) tum cum exul esset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, (b) quosque infidos; cum jam neutris gratiam referre posset.

Quamquam miror, (c) in illa superbia & importunitate si quemquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt Amicitias fideles. Non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa est: itaque illi efferuntur fastidio fere & contumacia: neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres Amicitias, indulgeri novis.

Quid autem stultius, quam, cum plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cetera parare, quæ (d) parantur pecunia, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam & pulcherriam vitæ, ut ita dicam, supellectilem? Etenim cetera cum parant, cui parent nesciunt, nec cujus causa laborent. Ejus enim est istorum quidque, qui vincit viribus; amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa

(a) tum exulantem se &c. alii.

(b) quos alii.

(c) illa alii.

(d) parantur, pecuniam nris.

possessio: ut, etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ; tamen vita inculta & deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed hæc hæcenus.

- 56 XVI. Constituendi autem sunt, qui sint in Amicitia fines & quasi termini diligendi: de quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo; unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos; alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentia pariter æqualiterque respondeat; tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus.
- 57 Quam multa enim, quæ nostra causa numquam faceremus, facimus causa amicorum! precari aliquid ab indigno, supplicare; tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius: quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipsi fruantur.
- 58 Altera sententia est, quæ definit Amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue & exiliter ad calculos vocare Amicitiam, ut par sit ratio acceptorum & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur esse vera Amicitia; nec observare restrictè, ne plus reddat, quam acceperit. Neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in Amicitiam congeratur.
- 59 Tertius vero ille finis (a) deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed potius eniti & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque in spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ Amicitia constitutus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem Amicitia potuisse reperiri, quam ejus, qui dixisset, ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus. Nec vero se adduci posse, ut hoc, quemadmodum putaretur, a (b) Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus e septem: sed impuri

(a) *teterrim.* mss. Lamb.

(b) Gellius l. i. c. 3. id tribuit Chiloni.

cujusdam & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis, esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere & optare, ut quam sæpiissime peccet amicus; quo plures det sibi tamquam anfas ad reprehendendum. Rursum autem recte factis commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere.

Quare hoc quidem præceptum, cujuscumque est, ad tollendam Amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in Amicitiiis comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minus felices in deligendo fuisset, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum putabat.

XVII. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum, sine ulla exceptione, communitas: ut etiam si qua fortuna acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum sit de via, modo ne summa turpitudine sequatur. Est enim quatenus Amicitia dari venia possit. Nec vero negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & assentionibus colligere turpe est: virtus, quam sequitur caritas, minime repudianda est.

Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de Amicitia) querebatur, quod in omnibus rebus homines diligentiores essent; ut capras & oves quot quisque haberet, dicere posset; amicos quot haberet, non posset dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere, in amicis eligendis negligentes esse: nec habere quasi signa quædam, & notas, quibus eos, qui ad Amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi, cujus generis est magna penuria: & judicare difficile est sane, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa Amicitia: ita præcurrit Amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem.

Est igitur prudentis (a) sustinere, ut currum, sic impetum benevolentia: quo utamur, quasi equis tentatis, sic aliqua parte (b) probatis moribus amicorum. Quidam

(a) al. *cursum*: & infra *aquis*, ut sit metaph. sumpta a navigatione.

(b) alii *periclitatis*.

sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quam sint leves: quidam autem, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre Amicitiae, sordidum existiment; ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes Amicitiae non anteponant? ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera (a) vis Amicitiae, non multo illa malint? Imbecilla enim humana natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si neglecta Amicitia consecuti sunt, (b) excusatum iri se arbitramur, quia non sine magna causa sit neglecta.

- 64 Itaque veræ Amicitiae difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus reque publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? hæc ut omittam, quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas, non est facile (c) inventus, qui descendat. Quare Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo levitatis & infirmitatis plerisque convincunt; aut si in bonis rebus contemnunt, aut si in malis deferunt.

- 65 XVII. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in Amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, & pæne divino. Firmamentum autem stabilitatis constantiaeque ejus, quam in Amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, qui rebus iisdem moveatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium & tortuosum: neque vero, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur, (d) aut credat (e) illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ita sit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos, esse non posse. Est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in Amicitia: primum, nequid fictum sit, neve simulatum; aperte enim vel odisse, magis ingenuum

(a) *jus alii.*

(b) *obscuratum iri Victor.*

(c) *inventu.*

(d) *delectetur amicus alii, sed perperam.*

(e) *oblatis alii.*

est, quam fronte occultare sententiam: deinde, non solum ab aliquo oblatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum.

Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitia. Tristitia autem, & in omni re severitas, habet illa quidem gravitatem; sed Amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatemque proclivior.

XIX. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: numquando amici novi, digni Amicitia, veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis teneros antepondere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim Amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque, ut ea vina quæ vetustatem ferunt, esse debent suavissimæ: verumque illud est, quod vulgo dicitur, Multos modios salis simul edendos esse, ut Amicitia munus expletum sit.

Novitates autem, si spem afferunt, ut tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ, vetustas tamen suo loco conservanda est. Maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Atque (a) in ipso equo, cuius modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, (b) qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam intractato & novo. Nec modo in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montosis delectemur, & silvestribus, in quibus diutius commorati sumus.

Sed maximum est in Amicitia, superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt, qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Numquam se ille Philo, numquam Rupilio, numquam Mumio anteposuit, numquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tamquam superiorem colebat; suosque omnes per se esse ampliores volebat.

Quod faciendum imitandumque est omnibus: ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant (c) eam suis, communicentque cum

(a) ut in ipso ms.

(b) al. quin.

(c) ea al.

proximis: ut, si parentibus nati sunt humilibus, si propinquos habent imbecilliores vel animo, vel fortuna; eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquamdiu propter ignorationem stirpis & generis in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut Deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres (a) suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii & virtutis omnisque præstantiæ tum maximus (b) capitur, cum in proximum quemque confertur.

71 XX. Ut igitur ii, qui sunt in Amicitia conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores non dolere, se a (c) suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant; eoque magis, si habere se putant, quod officiose, aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum officia exprobrantium: (d) quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit.

72 Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in Amicitia; sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas Amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non fere contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur; qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere levandi sunt.

73 Tantum autem cuique tribuendum est primum, quantum ipse efficere possis; deinde etiam quantum ille, quem diligas atque adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis, quantumvis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere.

74 Omnino Amicitia, corroboratis jam confirmatisque & ingeniis & ætatibus, judicanda sunt. Nec, si qui ineunte ætate, venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præ-

(a) suos diu esse crediderunt alii. al. patres dixerunt.

(b) carpitur alii.

(c) amicis alii.

(d) Græcum Proverb. χάριν λαβὼν μέμνησο, καὶ δοὺς ἐπιλάδου.

ditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices & pædago-
gi jure vetustatis plurimum benevolentia postulabunt:
qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam mo-
do colendi. Aliter enim Amicitia stabiles permanere
non possunt. Dispares enim mores disparia studia se-
quuntur; quorum dissimilitudo dissociat Amicitias. Nec
ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis
amici esse non possunt; nisi quod tanta est inter eos,
quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia.

Recte etiam præcipi potest in Amicitiiis, ne intempe- 75
rata quædam benevolentia (quod sæpe fit) impediat
magnas utilitates amicorum. Nec enim, ut ad fabulas
redeam, (a) Trojam Neoptolemus capere potuisset, si
Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum la-
crymis iter suum impredientem audire voluisset. Et sæ-
pe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis:
quas qui impedire vult, quod desiderium non facile fe-
rat, is & infirmus est mollisque natura, & ob eam
ipsam causam in Amicitia parum justus. Atque in omni
re considerandum est, & quid postules ab amico, &
quid patiari a te impetrari.

XXI. Est etiam quasi quædam calamitas in Amicitiiis 76
dimittendis nonnumquam necessaria. Jam enim a sa-
pientum familiaritatibus ad vulgares Amicitias oratio
nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in
ipsum amicum, tum in alienos; quorum tamen ad ami-
cos redundet infamia. Tales igitur Amicitia sunt (b) re-
missione usus eluendæ; &, ut Catonem dicere audivi,
dissuendæ magis, quam discindendæ: nisi quædam ad-
modum intolerabilis injuria exarserit; ut neque rectum,
neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim
alienatio disjunctioque facienda sit.

Sin autem morum, aut studiorum commutatio quæ- 77
dam, ut fieri solet, facta erit, aut in Reipublicæ par-
tibus dissensio intercesserit (loquor enim, ut paullo an-
te dixi, non de sapientum, sed de communibus Ami-
citiis) cavendum erit, ne non solum Amicitia deposi-
ta, sed inimicitia etiam suscepta videantur. Nihil enim
turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familia-
riter vixeris. Ab Amicitia Q. Pompeji meo nomine se
removerat, ut scitis, Scipio; propter dissensionem au-
tem, quæ erat in Republica, alienatus est a collega

H

(a) Id omn. de Achille narrant, qui abductus est a
Lycom. Ulyssis artibus.

(b) al. *elevandæ*, al. *deluendæ*.

nostro Metello : utrumque egit graviter, auctoritate & offensione animi non acerba.

78 Quamobrem primum danda opera est, nequa amicorum dissidia fiant : sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius Amicitia, quam oppressæ videantur. Cavendum vero est, ne etiam in graves inimicitias convertant se Amicitia ; e quibus jurgia, maledicta, contumelia gignuntur : quæ tamen si tolerabilia erunt, ferenda sunt ; & hic honos veteri Amicitia tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, neve indignos.

79 Digni autem sunt Amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus : & quidem omnia præclara rara ; nec quidquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit ; & amicos, tamquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos.

80 Ita pulcherrima illa, & maxime naturali carent Amicitia, per se & propter se expetenda : nec sibi ipsi exemplo sunt, hæc vis Amicitia qualis, & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam a se ipso mercedem exigat caritatis suæ ; sed quod per se sibi quisque carus est : quod nisi idem in Amicitiam transferatur, verus amicus numquam reperietur. Est enim is quidem, qui est tamquam alter idem.

81 Quod si hoc apparet in bestiis, volucris, agrestibus, nantibus, cicuribus, feris, primum ut se ipsæ diligant ; id enim pariter cum omni animante nascitur : deinde ut requirant atque appetant, ad quas se applicent, ejusdem generis animantes ; idque faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani : quanto id magis in homine fit natura, qui & se ipse diligit, & alterum anquirat, cujus animum ita cum suo commisceat, ut efficiat pæne unum ex duobus ?

82 XXII. Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt ; quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum ; tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas Amicitia confirmari potest ; cum homines benevolentia conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus ceteri serviunt, impera-

bunt; deinde æquitate justitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet; neque quidquam umquam nisi honestum & rectum alter ab altero postulabit; neque solum colent (a) se inter se ac diligent, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum Amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam.

Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant, libidinum peccatorumque omnium patere in Amicitia licentiam. Virtutum enim Amicitia adiutrix a natura data est, non vitiorum comes; ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire; conjuncta & sociata cum altera perveniret. Quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusque comitatus.

Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est; sine qua neque Amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus: ea vero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit.

Quocirca (dicendum est enim sapius) cum judicaveris, diligere oportet; non, cum dilexeris, judicare. Sed cum multis in rebus negligentia plectimur tum maxime in amicis & diligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu Amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus.

XXIII. Quo etiam magis vituperanda est rei maxime necessariæ tanta incuria. Una est enim Amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt. Namque a multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur: multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment! itemque cetera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De Amicitia omnes ad

(a) colent inter se alii.

unum idem sentiunt, & ii qui ad Rempublicam se contulerunt; & ii qui rerum cognitione doctrinaque delectantur; & ii qui suum negotium gerunt otiosi; postremo ii qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine Amicitia vitam esse nullam sentiunt; si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim, nescio quomodo, per omnium vitam Amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui.

37 Quin etiam si quis ea asperitate est & immanitate naturæ, ut congressus, & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis (a) Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non (b) anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitalis suæ. Atque hoc maxime judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaret; atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino adspiciendi potestatem eriperet. Quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo?

38 Verum igitur illud est, quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: si quis cælum ascendisset, naturamque mundi, & pulcritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore; quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat; semperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est.

XXIV. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, quid quærat, quid desideret, obsurdescimus tamen, nescio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus Amicitiae; multæque causæ suspicionum offensionumque dantur: quas tum evitare, tum (c) elevare, tum ferre sapientis est. Una illa subeunda offensio est, (d) ut & veritas in Amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici sæpe sunt, & objurgandi; & hæc accipienda amice, cum benevole fiunt.

39 Sed, nescio quomodo, verum est, quod in Andria familiaris meus dixit:

Obsequium amicos, veritas odium parit.

(a) Qui appellatus est *μισάνθρωπος*.

(b) *acquirat* alii. (c) *eludere* Gul. (d) *al. veritas*.

Molesta veritas est, siquidem ex ea nascitur odium, quod est venenum Amicitiae: sed obsequium multo molestius; quod peccatis indulgens, praecipitem amicum ferri finit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. (a) Omnis igitur hac in re (b) habenda ratio & diligentia est, primum ut monitio acerbitate, deinde ut objurgatio contumelia careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adfit; assentatio vitiorum adiutrix procul amoveatur, quae non modo amico, sed ne libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur.

Cujus autem aures clausae veritati sunt, ut ab amico 90 verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, ut multa, melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum saepe dicere, hos numquam. Atque illud absurdum est, quod ii, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt; eam capiunt, qua debent (c) carere. Peccasse enim se non anguntur, objurgari moleste ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere; (d) objurgatione gaudere.

XXV. Ut igitur & monere & moneri proprium est 91 verae Amicitiae; & alterum libere facere, non asperere; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in Amicitia pestem esse majorem, quam adulationem, blanditiam, assentationem: (e) quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, (f) ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem.

Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa; tollit 92 enim judicium veri, idque adulterat: tum Amicitiae repugnat maxime; delet enim veritatem, sine qua nomen Amicitiae valere non potest. Nam cum Amicitiae vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; qui fieri id poterit, si ne in uno quidem (g) unus animus erit, idemque semper; sed varius, commutabilis, multiplex?

H 2

(a) *Omni igitur* al.(b) *adhibenda* Lamb.(c) *vacare* al.(d) *correptione* edd. vett.(e) *quam multis* vetus liber apud Urfin.(f) al. *ad voluptatem*.(g) *quoque* addunt hic al.

- 93 Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur?
- (a) *Negat quis? nego: ait? ajo. Postremo imperavi egomet mihi,*
Omnia (b) assentari:
 ut ait idem: sed ille sub Gnathonis persona, quod amici genus adhibere omnino levitatis est.
- 94 Multi autem Gnathonum similes cum sint, loco, fortuna, fama superiores; horum est assentatio molesta, cum ad vanitatem accessit auctoritas.
- 95 Secerni autem blandus amicus a vero & internosci tam potest, adhibita diligentia, quam omnia fucata & simulata a sinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est assentatorem & levem civem; & inter constantem, severum, & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis plebis reficiendis? Dissuasimus nos.
- 96 Sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. Quanta illi, Dii immortales, fuit gravitas, (c) quanta in oratione majestas! ut facile ducem Populi Romani (d) diceret; sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum instituit in forum (e) versus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio Deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id actum est, Prætor me, quinquennio ante quam consul sum factus. Itaque re magis, quam auctoritate, causa illa defensa est.
- 97 XXVI. Quod si in scena, id est in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modo id patefactum & illustratum est;

(a) Terent. in Eunuch. act. 3. sc. 2.

(b) *assentiri* alii.

(c) *quantum in orat, majestatis* Pith. & alii.

(d) *non comitem* adsuunt editt. vulgg.

(e) *versibus agere* alii. *σπαρτὶς πρὸς ἀγορὰν*, inquit Plutarch. V. Varronem de R. R. l. 1. c. 2.

quid in Amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? In qua nisi, ut dicitur, apertum amici pectus (a) videas, tuumque ostendas; nihil fidum, nihil exploratum habeas; (b) ne amare quidem, aut amari; cum id, quam vere fiat, ignores. Quamquam ista assentatio, quamvis perniciofa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet.

Omnino est amans sui virtus: optime enim se ipsa 98 novit, quamque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quam videri volunt. Hos delectat assentatio; his fictus ad eorum voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc Amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comædis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi.

(c) *Magnas vero agere gratias Thais mihi?*

Satis erat respondere, *Magnas: ingentes*, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum.

Quamobrem, quamvis blanda ista vanitas apud eos 99 valeat, qui ipsi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, ne callida assentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille & occultus ne se insinuet, studiose cavendum est: nec enim facile agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur; & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vinci-que se patiatur; ut is, qui illusus sit, plus (d) vidisse videatur. Quid autem turpius, quam illudi? Quod ne accidat, (e) cavendum est, ut in Epiclero:

(f) *Hodie me ante omnes comicos stultos senes*

Versaris, (g) atque unxeris lautissime.

(a) videas amici alii.

(b) nec scis amare quidem &c. Palat. quintus.

(c) Terent. Eun. act. 3. sc. 1.

(d) illufisse Viët., al. viciffe, al. valuisse.

(e) vulg. magis.

(f) Versus Cæcilii.

(g) luseris alii.

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est improvidorum & credulorum senum.

100 XXVII. Sed, nescio quo pacto, ab Amicitiiis perfectorum hominum, idest sapientium (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves Amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus aliquando.

Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat Amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia: quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit agnovitque in alio, ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive Amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla utilitate quæsitâ:

101 quæ tamen ipsa efflorescit ex Amicitia, etiam si tu eam minus sequutus sis. Hæc nos adolescentes benevolentia senes illos L. Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, Ti. Gracchum Scipionis nostri socerum, dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, L. Furium, P. Rupilius, Sp. Mummius. Vicissim autem senes in adolescentium caritate acquiescimus, ut (a) in vestra, ut in Q. Tuberonis; equidem & admodum adolescentis P. Rutilii (b) Virginiani familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitæ naturæque nostræ, ut alia ætas (c) oriatur ex alia; maxime quidem optandum est, ut possis, quibuscum tamquam e carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire.

102 Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui requirendi sunt, quos diligamus, & a quibus diligamur. Caritate enim benevolentiaque sublata, omnis est e vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam est subito ereptus, vivit tamen semperque vivet. Virtutem enim semper amavi illius viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara & insignis. Nemo umquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet.

(a) ego in alii.

(b) al. A. Virginii.

(c) oriatur; maxime vulgg.

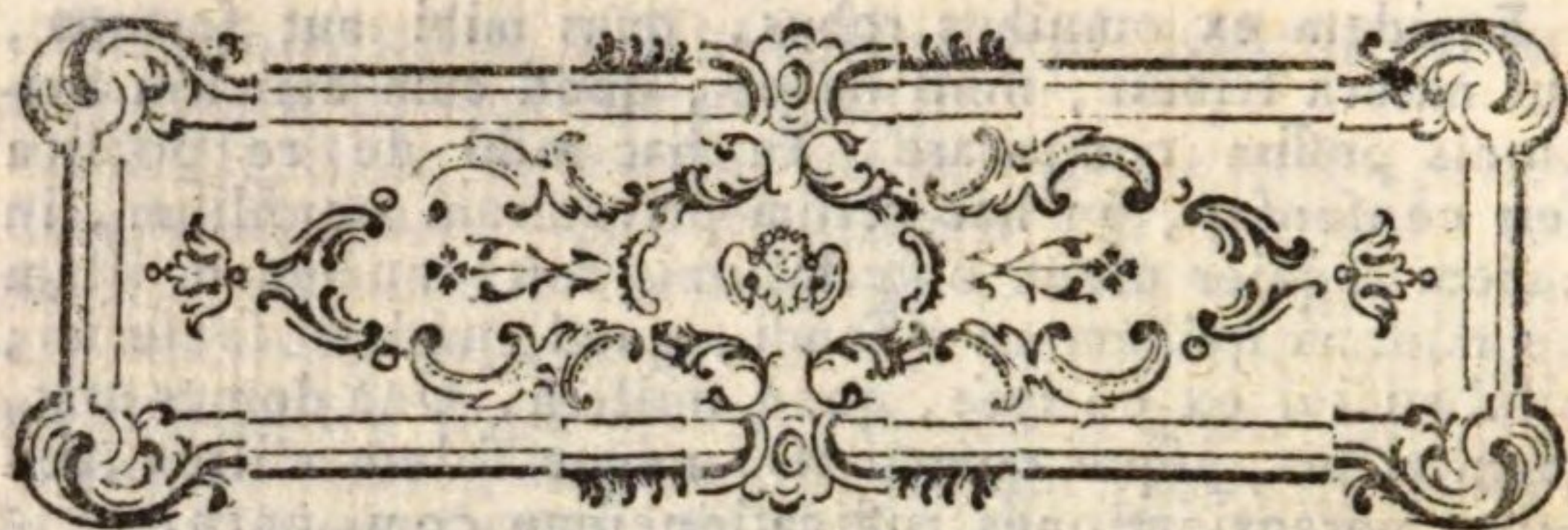
Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, 102
aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de re publica fuit consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: numquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim; nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes rusticationeque communes.

Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper 103
aliquid, atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi, (a) omne otium tempusque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius & augentur cogitatione & memoria; & si plane illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum: omnia autem brevia tollerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de Amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor, (b) ut ita virtutem locetis, sine qua Amicitia esse non potest, ut ea excepta, nihil Amicitia præstabilius putetis.

(a) al. omne otiosum tempus.

(b) Grævius mavult colatis.

M. TULLII
CICERONIS
PARADOXA

A D

MARCUM BRUTUM.

I. **A**nimadverti, Brute, sæpe Catonem, avunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graves ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi & publico; sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo majus est illi, quam aut tibi, aut nobis; (a) quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem, perfectus mea sententia Stoicus, & ea sentit, quæ non sane probantur in vulgus; & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, (b) sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tamquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de Magnitudine animi, de Continentia, de Morte, de

(a) h. e. *Academia*.

(b) *minut*, alii.

omni laude virtutis, de Diis immortalibus, de Caritate patriæ, Stoice solet, oratoriis ornamentis (a) adhibitis, dicere. Ego vero illa ipsa, quæ vix in gymnasiis, & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur. Tentare volui, possentne proferri in lucem, idest in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoque scripsi libentius, quod mihi ista παράδοξα quæ appellant, maxime videntur esse Socratica, longeque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum (b) mearum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis Δετηκὰ, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus (c) in apertum ut proferas, nihil postulo: non est (d) enim, ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidiæ: sed (e) tamen ut ex eadem officina exisse appareat.

PARADOXON I.

Ὅτι ἀγαθὸν μόνον τὸ καλόν.

Quod honestum sit, id solum bonum esse.

II. Vereor, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio; & dicam brevius, quam res tanta dici (f) poscit. Numquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adstricti sunt, voluptates in bonis rebus aut expetendis (g) esse duxi: quippe cum viderem, (h) rebus his circumfluentibus, ea tamen desiderare maxime,

(a) non adhib. ms.

(b) earum alii.

(c) al. in acceptum.

(d) enim tale al.

(e) tamen est tale alii.

(f) possit ms., posset alii.

(g) numerandas esse Lamb.

(h) homines rebus his circumfluentes alii.

quibus abundarent. Neque enim expletur umquam, nec satiatur cupiditatis fitis: neque solum, ea qui habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, (a) verbo *Bona* putaverunt appellanda, cum re ac factis longe aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem licet irrideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque ego umquam bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilem amiserit. Neque non sæpe laudabo sapientem illum (*Biantem*, ut opinor) qui numeratur in septem: cuius cum patriam Prienem cepisset hostis, ceterique ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cum esset admonitus a quodam, ut idem ipse faceret: Ego vero, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ ne sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? si quid recte fit, & honeste & cum virtute, id bene fieri, (b) vere dicitur; &, quod rectum, & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum.

III. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum lentius disputantur: vita atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quam satis est, disputari videntur. Quæro enim a vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc Rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis (c) a Romulo? vultis post liberam civitatem ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cælum? Iis ne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis, atque virtutibus? (d) Quid Numa Pompilius? Minusne gratas Diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quam (e) filicatas alio-

(a) *solo verbo* al.

(b) & *recte* Lamb.

(c) *incipiam a* al.

(d) al. *Quid autem Numa Pompilius?*

(e) *delicatas* al.

rum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum vero si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis exsistet, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter officium fortis & magni viri, quidquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porſenæ (a) C. Mucium impulit, sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ patrem Decium, (b) quæ filium (c) devovit, atque immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victus M. Curiî sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginienſium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? Quid Africanus major? quid minor? Quid inter horum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles alii? Nam domesticis exemplis abundamus. Cogitasse quidquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse & præclarum videretur?

IV. Veniant igitur (d) isti irrisores hujus orationis ac sententiæ: & jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui calato auro, & argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateque defendunt, voluptatem esse summum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi sive Deus, sive mater, ut ita dicam, rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque divinius; sic te ipse abjicies atque prosternes, ut nihil inter te atque inter quadrupedem aliquem putes interesse? (e) Quidquamne bonum est, quod non eum, qui id possidet, meliorem (f) faciat? Ut enim quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque est ullum bo-

(a) Quintum alii.

(b) qui filium alii.

(c) devotavit alii.

(d) irrisores istius orationis vulg.

(e) Quidquam al.

(f) facit al.

num, de quo non is, qui id habeat, honeste possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Meliorem ne efficit, aut laudabiliorem virum? An quisquam in potiundis voluptatibus gloriando se se & prædicatione effert? Atqui si voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est; eaque, quo est major, eo magis mentem e sua sede & statu dimovet; profecto nihil est aliud bene & beate vivere, nisi honeste & recte vivere.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beate vivendum.

I. **N**ec vero ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum umquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur a Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio tantoque (a) comitatu, cum corpus ejus caperetur, capi certe ipse non potuit. C. vero Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in adversis unus ex summis viris videbatur, quo beatus esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat: nomen tantum virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil potest esse certi; (b) nihil, quo exploratum habeat, permansurum sibi unum diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exilii minis: mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recusanti quidem evenerit, non modo (c) repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, siquidem nihil peperit tale, nihil consecutus sum, ut eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandum sit?

(a) *com. circumseptus alii.*

(b) *alii quod.*

(c) *non rep. al.*

Mors terribilis est iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non potest: exilium autem terribile iis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseriæ, te ærumnæ premunt, qui te beatum, qui florentem putas: te tuæ libidines torquent; tu dies noctesque cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum ne non sit diuturnum, times. Te conscientia stimulant maleficiorum tuorum, te metus exanimat iudiciorum atque legum. Quocumque adspexisti, ut furia, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & inertī nemini bene esse potest; sic bonus vir, & sapiens, & fortis miser esse (a) non potest. Nec vero, cujus virtus, moresque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est: neque porro fugienda vita, quæ laudanda est. Effet autem fugienda, si effet misera. Quamobrem quidquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri (b) debet.

PARADOXON III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἀμαρτήματα, καὶ τὰ κατὰ νόμον ἔργα:
Æqualia esse peccata, & recte facta.

I. **P**arva, inquis, res est: at magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquo verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris incitia nihil interest. Lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam si petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine: peccavit vero nihilominus; si quidem est peccare, tamquam transilire lineas: quod cum feceris, culpa commissa est; quam longe progrediare, cum semel transieris, ad augendam culpam nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. Id si nec majus, nec minus umquam fieri potest (quoniam in eo est peccatum, si non licuit, quod semper unum & idem est) quæ ex eo peccata nascun-

(a) nemo alii.

(b) decet alii.

tur, æqualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se; paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorē, nec forti fortiorē, nec sapiente sapientiorē posse fieri, facillime potest perspicī. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est, consentiens cum ratione & perpetua constantia. Nihil huic addi potest, quo magis virtus sit, nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim, si bene facta, recte facta sunt, & nihil recto rectius; certe ne bono quidem melius quidquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: siquidem pravitates animi recte vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt, recte facta, quando a virtutibus proficiuntur, paria esse debent; itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est.

II. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, ne, a lenonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercle narras: nam istum doctum & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum de bonis est quærendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctissimi senserint? præsertim cum hac sententia non modo verior, sed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis enim est, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quam si senserint, nullum in delictis esse discrimen? æque peccare se, si privatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcumque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis enecet, an servum? Nuda ista si ponas, judicari, qualia sint, non facile possunt. Patrem vita privare, si per se scelus est, Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quam servos vivere maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnumquam adimi vita sine scelere potest, & servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura distinguit: quæ quando (a) alteri accessit, id fit propensius; si utrique adjuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in

(a) al. *quoniam utro*.

servo necando, si adsit injuria, semel peccatur; in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is, qui aluit; is, qui erudit; is, qui in sede, ac domo, atque in Republica collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eoque poena majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato poena fit, sed, quantum cuique liceat, spectare debemus. Quidquid non oportet, scelus esse: quidquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum figere non possumus, animorum tenere possumus. Histrio si paullum se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba una brevior, aut longior; exhibetur & exploditur: in vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? Poëtam non audio in nugis: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata dimetientem sua? Quæ si visa sint breviora, leviora qui possint videri? cum, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis; perturbata autem semel ratione & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

PARADOXON IV.

Ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται.

Omnes stultos insanire.

I. **E**go vero te non stultum, ut sæpe, non improbum, ut semper; sed dementem & insanum (a) rebus addicam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantia rerum humanarum, contemtionem fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus septus, vincetur, & expugnabitur? Quin ne civitate quidem pelli potest. Quæ est enim civitas? Omnisne conventus (b) ferorum & immanium? Omnisne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certe negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cum leges in ea nihil valebant; cum judicia jacebant; cum mos patrius occiderat; cum ferro pulsus magistratus, Senatus nomen in Republica non erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquæ conjurationis a Catilinæ furiis

(a) al. *vincam*.

(b) al. *etiam furum*.

ad tuum scelus furoremque conversæ, (a) non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ nulla erat: arcessitus in civitatem sum, (b) cum esset in Republica consul, qui tum nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat: esset consensus populi liberi; esset juris & æquitatis, quæ vincula sunt civitatis, repetita memoria. At vide, quam ista tui latrocinii tela contemserim. Jactam & immissam a te nefariam in me injuriam semper duxi; pervenisse ad me numquam putavi: nisi forte, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, quibus Respublica te invitissimo stat; si hujus æterni beneficii immortalē memoriam delevisses; multo etiam magis, si illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses; tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti; reditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis; & tum maxime, cum meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat: tu ne nunc quidem, nisi forte idem esse hostis & civis potest. An tu civem ab hoste natura ac loco, non animo factisque distinguis? Cædem in foro fecisti; armatis latronibus templa tenuisti; privatorum domos, ædes sacras incendiisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem tuo nomine appellas? cum omnes meo discessu exulasse Remp. putent. Numquamne, homo amentissime, te circūspicies? numquam nec quid facias, considerabis, nec quid loquare? Nescis, exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter, ob præclarissimas res a me ante gestas, esse susceptum? Omnes scelerati atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutant. An, cum omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Non expelletur is, qui cum telo fuerit? ante senatum tua fida deprehensa est: qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti: qui incendium fecerit? ædes Nympharum manu tua deflagrarunt: qui

(a) al. *num*.

(b) *ut esset mss.*

templa Deorum occupaverit? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero; quibus omnibus es exsul? Familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exsulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exsulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. Et tu quidem in operto fuisti. Non igitur, ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

PARADOXON V.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλευθέρους, καὶ πᾶς ὁ ἄφρων δούλος.

Solum sapientem esse liberum, & omnem stultum servum.

I. **L**audetur vero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quo modo, aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primum libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coercet avaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cum ipse improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere defierit. Dum quidem his obediens, non modo imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclare enim est hoc usurpatum a doctissimis, quorum auctoritate non uterem, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cum vero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego simulem, me, si quid in his studiis operæ posuerim perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult? nisi qui recta sequitur; qui gaudet officio; cui vivendi via considerata atque provisa est; qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maxime esse judicat; qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere; cujus omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiſcuntur, eodemque referuntur; nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas atque judicium. Cui quidem etiam, quæ vim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit;

sicut (a) sapiens poëta dixit : *suis ea cuique fingitur moribus* . Soli igitur hoc contigit sapienti , ut nihil faciat invitus , nihil dolens , nihil coactus . Quod etsi ita esse pluribus verbis differendum est ; illud tamen (b) & breve , & confitendum est , nisi qui ita sit affectus , liberum esse neminem . Igitur omnes improbi , servi . Nec hoc tam re est , quam dictu inopinatum atque mirabile . Non enim ita dicunt , eos esse servos , ut mancipia , quæ sunt dominorum facta nexu , aut aliquo jure civili : sed , si servitus sit , sicut est , obedientia fracti animi & abjecti , & arbitrio carentis suo ; quis neget , omnes leves , omnes cupidos , omnes denique improbos esse servos ?

II. An ille mihi liber , cui mulier imperat ? cui leges imponit , præscribit , jubet , vetat , quod videtur ? qui nihil imperanti negare potest , nihil recusare audet ? poscit , dandum est : vocat , veniendum : ejicit , abeundum : minatur , extimescendum . Ego vero istum non modo servum , sed nequissimum servum , etiam si in amplissima familia natus sit , appellandum puto . (c) Atque ut in magna familia sunt alii lautiores , ut sibi videntur , servi , sed tamen (d) servi , atrienfes , ac topiarii ; pari stultitia sunt , quos signa , quos tabulæ , quos cælaturum argentum , quos Corinthia opera , quos ædificia magnifica nimio opere delectant . At sumus , inquiunt , civitatis principes . Vos vero ne conservorum quidem vestrorum principes estis . Sed , ut in familia , qui tractant ista , qui tergunt , qui ungunt , qui verrunt , qui spargunt , non honestissimum locum servitutis tenent : sic in civitate , qui se istarum rerum cupiditatibus dederunt , (e) ipsius civitatis locum pæne infimum obtinent . Magna , inquis , bella gessi ; magnis imperiis , & provinciis præfui . Gere igitur animum laude dignum . (f) Echionis tabula te stupidum detinet , aut signum aliquod Polycleti . Omitto , unde sustuleris , & quomodo habeas : intuentem te , admirantem , clamores tollentem

(a) Creditur hic esse Appius , de quo Sallust. in Orat. ad C. Cæsar. de Rep. ordin. quod in carminibus Appius , *Fabrum esse quemque fortunæ* .

(b) *brevi conficiend.* alii .

(c) Locus maxime depravatus , in quo alii addunt *stultorum* : alii mire variant .

(d) Hic quoque mira varietas .

(e) Magis ad rem videtur Grævio *servitutis* .

(f) *Ætioni* ed. vet. , *Actæoni* alii .

cum video, servum te esse ineptiarum omnium iudico. Nonne igitur sunt ista festiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempsisset; utrum illum civem excellentem, an atriensem diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem summis populi beneficiis usum, (a) barbatulos (b) mullos exceptantem de piscina, & pertractantem, & murrænarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita servum iudicet, ut ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hereditatis spes quid iniquitatis in serviendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem: quidquid denuntiatur sit, facit: (c) affectatur, assidet, (d) muneratur. Quid horum est liberi? quid denique non (e) servi inertis?

III. Quid? jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberalior, honoris, imperii, provinciarum, quam dura est domina! quam imperiosa! quam vehemens! Cethego homini non probatissimo servire coëgit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, mittere munera, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor, quam est illa misera, quam dura servitus! Adolescentibus paulo loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tamquam domini, timentur. Iudex vero quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa eloquentissimi viri L. Crassi copiosa magis, quam sapiens oratio? *Eripite nos ex servitute.* Quæ est

(a) Lucillum & Hortensium notari volunt aliqui, quos *Piscinarios* vocat Cic. ad Att. l. i.

(b) *mullulos* alii.

(c) *assentatur* mss., al. *affectatur*.

(d) *munerat* Lamb., *numerat* alii, al. *miratur*.

(e) *servi non inert.* alii.

ista servitus, tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, servitus est. *Nolite sinere nos cuiquam servire.* In libertatem vindicari vult? Minime. Quid enim adjungit? *nisi vobis universis.* Dominum mutare, non liber esse vult. *Quibus & possumus & debemus.* Nos vero siquidem animo excelsi, & alto, & virtutibus exaggerati sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito; quandoquidem potes: debere ne dixeris; quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hæctenus. Ille videat, quomodo imperator esse possit, cum eum ne liberum quidem esse, ratio & veritas ipsa convincat.

PARADOXON VI.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Solum sapientem esse divitem.

I. **Q**uæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solusne tu dives? Pro Dii immortales! egone me audisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solusne (a) dives? Quid, si ne dives quidem? quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus oportet tuus (b) te judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ; nihil sibi deesse putet, nihil curet amplius. Satiatus es, aut contentus pecunia? concedo, dives es. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem possit esse ullus: si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacifceris, aufers, eripis: si socios spolias, ærarium expilas, si testamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, at ipse supponis: hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives, non arca appellari solet: quamvis illa sit plena, dum te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique sat est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus: duas? majore;

(a) *tu div.* alii.

(b) *Se* alii.

plures? majore etiam: & si, ut ajunt, Danaï quinquaginta sint filiae; tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique opus est, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quomodo ego appellabo divitem, cum ipse etiam egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus tantis vectigalibus jampridem vix potest. Ergo, hoc proposito, numquam eris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur, non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem ac mendicitatem tuam numquam obscure tulisti.

II. Nam, ut iis, qui honeste rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic, qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque judicum confociatos greges; qui nocentes, & pecuniosos reos, eodem te auctore, corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercessionem pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad defenendas diripiendasque provincias; qui expulsionem vicinorum; qui latrocinia in agris; qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates; qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletium, qui cædes municipiorum, qui illam Sullani temporis messem recordetur; qui testamenta subiecta, qui sublato tot homines; qui denique omnia venalia, delectum, decretum, alienam, suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium; quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis umquam hunc vere dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum atque abundantia; quam tu quoniam numquam assequere, numquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte; est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam, nulla, ad meam, modica; de me filebo, (a) de re loquar. Si censenda nobis, atque æstimanda res sit, utrum tandem pluris æstimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat; an continentiam Fabri-

(a) de te alii.

cii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M. Curii? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui ejus hereditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profecto, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quam illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ sint, quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti pluris, quam virtus æstimanda est?

III. O Dii immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumtuosos: relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædiis (a) sexcenta sestertia; ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, vestem infinite concupiscenti, (b) non modo ad sumtum ille fructus est, sed etiam ad fenus, exiguus; ex meo tenui vectigali, detractis sumtibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est (c) ditior; cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortasse in hujus sæculi errore verfer? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & (d) Luscinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. Nos igitur (e) ditiores, qui plura habemus? Utinam (f) quidem essemus: sed non æstimatione census, verum victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vectigal est; contentum vero suis rebus esse, maximæ sunt certissimæque divitiæ. Etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magno æstimant, quod ei generi possessionum minime quasi noceri potest; quanti est æstimanda Virtus, quæ nec eripi, nec furripi potest umquam; neque naufragio, neque incendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum permutatione

(a) Hunc locum vitiosum putat Budæus lib. 2. de Affe.

(b) non modo ad fructum ille est sumtus al.

(c) divitior alii.

(d) Luscinos alii.

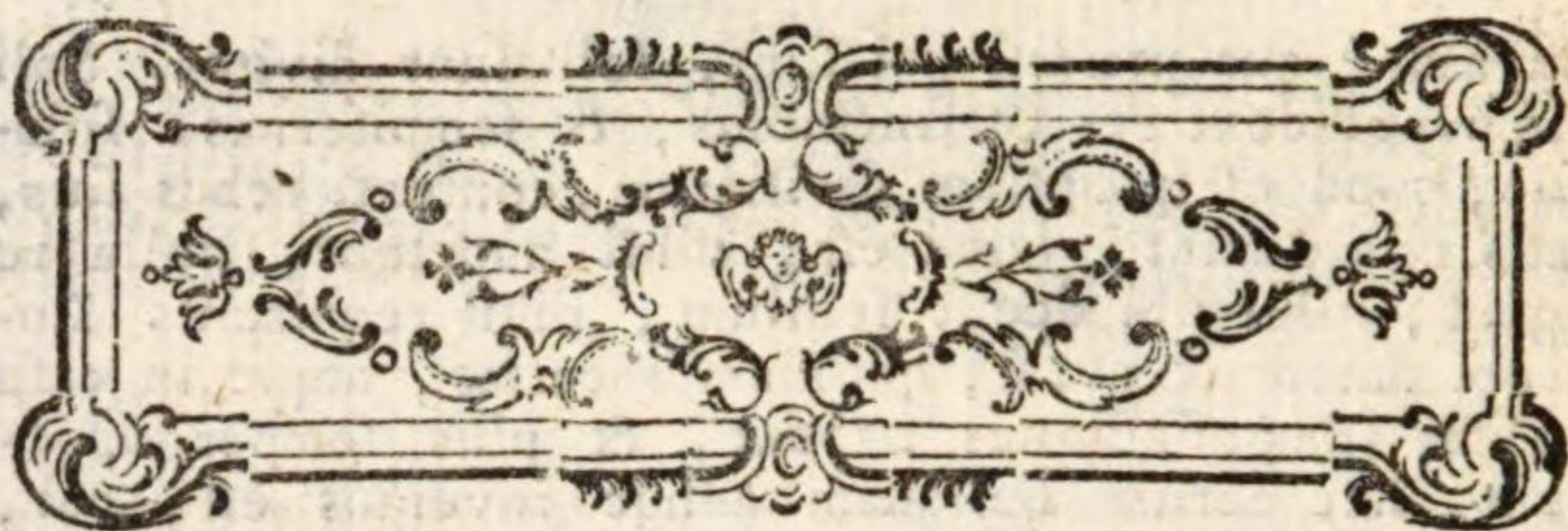
(e) divitiores alii.

(f) quidem, sed alii.

mutatur? qua præditi qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: solique, quod est proprium divitiarum, contenti rebus suis, satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas, atque in casu positas (a) possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

(a) *possessiones* non sine ratione omittunt alii.

Q. CICERO

DE

PETITIONE CONSULATUS

AD M. TULLIUM

FRATREM.

- 1 I. tsi tibi omnia suppetunt, quæ consequi ingenio, aut usu homines, aut diligentia possunt; tamen (a) ab amore nostro non sum arbitratus alienum, ad te præscribere ea, quæ mihi veniebant in mentem, dies ac noctes de petitione tua cogitanti: non ut aliquid ex iis novi (b) adjicerem, sed ut ea, quæ in re dispersa atque infinita viderentur esse, ratione & distributione
 2 sub uno aspectu ponerentur. (c) Quamquam plurimum natura valet; tamen videtur in paucorum mensium negotio posse simulatio naturam vincere. *Civitas quæ sit, cogita; quid petas; qui sis.* Prope quotidie ad forum tibi descendenti meditatum hoc sit: *novus sum; consularium peto; Roma est.* Nominis novitatem dicendi gloria maxime sublevabis. Semper ea res plurimum dignitatis habuit. Non potest, qui dignus habetur patronus consularium, indignus consulatu putari. Quamobrem, quoniam ab hac laude proficisceris, &, quicquid es, ex hoc es; ita paratus ad dicendum venito, quasi in fin-

(a) *am.* alii.

(b) *al.* addisceres.

(c) Hanc periodum non inveniri in lib. veteri monet Puteanus.

gulis causis iudicium de omni ingenio futurum sit. Ejus facultatis adjumenta, quæ tibi scio esse seposita, ut prompta, ac parata sint, cura; & sæpe, quæ de Demosthenis studio & exercitatione scripsit Demetrius, recordare. Deinde & amicorum multitudo, & genera appareant. Habes enim ea, (a) quæ nulli habuerunt, omnes publicanos, totum fere equestrem ordinem; multa præterea municipia, multos abs te defensos homines cujusque ordinis, aliquot collegia; præterea studio dicendi conciliatos plurimos adolescentulos, quotidianam amicorum assiduitatem & frequentiam. Hæc cura ut teneas, & commendando, & rogando, & omni ratione efficiendo, ut intelligant, qui debent tua causa, referendæ gratiæ; & qui volunt, obligandi tui, tempus sibi aliud nullum fore. Etiam hoc multum videtur ad- 4
juvare posse novum hominem: hominum nobilium voluntas, & maxime consularium. Prodest, quorum in locum ac numerum pervenire velis, ab his ipsis illo loco ac numero dignum putari. Hi rogandi omnes sunt diligenter, & ad eos allegandum; persuadendumque est iis, nos semper cum optimatibus de republica sensitisse; minime populares fuisse; si quid locuti populariter vide-
mur, id nos eo consilio fecisse, ut nobis Cn. Pompe-
jum adjungeremus; ut eum, qui plurimum posset, aut
amicum in nostra petitione haberemus, aut certe non
adversarium. Præterea adolescentes nobiles elabora ut
habeas, vel ut teneas studiosos tui, quos habes: mul-
tum dignitatis afferent. Plurimos habes: perfice, ut 5
sciant, quantum in his putes esse. Si adduxeris, ut ii,
qui non nolunt, cupiant; plurimum quidem proderunt.

II. Ac multum etiam novitatem tuam adjuvat, quod ejusmodi nobiles tecum petunt, ut nemo sit, qui audeat dicere, plus illis nobilitatem, quam tibi virtutem, prodesse oportere. Jam P. Galbam, & L. Cassium, summo loco natos, quis est, qui petere consulatum putet? Vides igitur, amplissimis ex familiis homines, quia sine nervis sunt, tibi pares non esse. At Antonius & Cati- 6
lina molesti sunt. Immo homini (b) novo, industrio, innocenti, disertio, gratioso apud eos qui res judicant, optandi competitores. Ambo a pueritia ficarii, ambo libidinosi, ambo egentes. Eorum alterius bona proscri-
pta vidimus; vocem denique audivimus jurantis, se
Romæ iudicio æquo cum homine Græco certare non

(a) *non habuerunt* Lamb. vel potius *nulli novi habuerunt*.

(b) *al. novo*.

- posse; & ex senatu ejectum scimus. Optima vero censorum existimatione in prætura competitorem habuimus, amico Sabidio, & Panthera; quod ad tabulam, quos poneret, non habebat. Quo tamen in magistratu amicam, quam palam domi haberet, (a) de machinis emit. In petitione autem consulatus, cauponas omnes compilare per turpissimam legationem maluit, quam adesse, 7 & populo Romano supplicare. Alter vero, Dii boni, quo splendore est! Primum nobilitate eadem. (b) Num majore virtute? Non, sed audacia. Quamobrem? Quia Antonius umbram suam metuit: hic ne leges quidem, natus in patris egestate, educatus in sororis stupris, corroboratus in cæde civium; cujus primus ad rempublicam aditus in equitibus Romanis occidendis fuit. Nam illis, quos meminimus, Gallis, qui tum Titiniorum, ac Nanniorum, ac Tanusiorum capita (c) demebant, Sulla unum Catilinam præfecerat; in quibus ille hominem optimum, Q. Cæcilium, sororis suæ virum, equitem Rom. nullarum partium, cum semper natura, tum etiam ætate jam quietum, suis manibus occidit.
- 8 III. Quid ego nunc dicam, petere cum eo te consulatum, qui hominem carissimum populo Romano, M. Marium, inspectante populo Romano, (d) virgis per totam urbem ceciderit; ad bustum egerit; ibi omni (e) cruciatu vivum lacerarit; stanti collum gladio sua dextera secuerit, cum sinistra capillum ejus a vertice teneret; caput sua manu tulerit, cum inter digitos ejus rivi sanguinis fluèrent: qui postea cum histrionibus, & cum gladiatoribus ita vixit, ut alteros libidinis, alteros facinoris adjutores haberet: qui nullum in locum tam sanctum ac tam religiosum accessit, in quo non, etsi in aliis culpa non esset, tamen ex sua nequitia dedecoris suspicionem relinqueret: qui ex Curia Curios & Annios: (f) ab Atriis Sapalas & Carvilius; ex

(a) De his machinis mentio est apud Persium Sat. 6. apud Tibull. l. 2. eleg. 3. apud Martial. sæpe. Palerminus legit *D. drachmis emit*.

(b) Locus corruptissimus a Puteano ita, ut vides, emendatus, cum antea legeretur *num majore? non, sed virtute, quamobrem, quod inanitus, umbram suam metuit, hic ne leges quidem; natus &c. Gallis, qui tum Cæciliorum ac Volamniorum ac Tantaſiorum capita &c.*

(c) *demetebant* al. (d) al. *vitibus*.

(e) Vide Senecam l. 3. c. 18. de Ira.

(f) *Atria*, loca, ubi obaratorum bona vendebantur.

Equeſtri ordine Pompilios & Vettios, ſibi ami-
 ciſſi-
 mos comparavit; qui tantum habet audaciæ, tantum
 nequitia, tantum denique in libidine artis & efficacita-
 tis, ut prope in parentum gremiis prætextatos li-
 beros conſtuprarit? Quid ego nunc tibi de Africa;
 quid de teſtium dictis ſcribam? Nota ſunt, & ea tu ſæ-
 pius legito. Sed tamen hoc mihi non prætermittendum
 videtur, quod primum ex eo judicio tam egens diſceſ-
 ſit, quam quidam judices ejus ante illud judicium fue-
 runt: deinde tam invidioſus, ut aliud in eum judicium
 quotidie flagitetur. Hic ſe ſic habet, ut magis timeat,
 etiamſi quieverit; quam ut contemnat, ſi quid commo-
 verit. Quanto melior tibi fortuna petitionis data eſt,
 quam nuper homini novo, C. Cælio! Ille cum duobus
 hominibus ita nobiliſſimis petebat, ut tamen in iis omnia
 pluris eſſent, quam ipſa nobilitas; ſumma ingenia, ſum-
 mus pudor, plurima beneficia; ſumma ratio ac diligen-
 tia petendi: tamen eorum alterum (a) Cælius, etiam
 cum multo eſſet inferior genere, ſuperior nulla re pæ- 10
 ne, ſuperavit. Quare, ſi facies ea, quæ tibi natura
 & ſtudia, quibus uſus es ſemper, largiuntur; quæ tem-
 poris tui ratio deſiderat; quæ potes; quæ debes; non
 erit difficile certamen cum iis competitoribus, qui nequa-
 quam ſunt tam genere inſignes, quam vitiis nobiles.
 Quis enim reperiri poteſt tam improbus civis, qui velit
 uno ſuffragio duas in Rempublicam ſceas diſtringere?

IV. Quoniam igitur, quæ ſubſidia novitatis haberes,
 & habere poſſes, expoſui; nunc de magnitudine peti- 11
 tionis dicendum videtur. *Conſulatum petis*; quo hono-
 re, nemo eſt, qui te non dignum arbitretur: ſed ſunt
 multi, qui invidcant. Petis enim homo ex equeſtri lo-
 co locum ſummum civitatis; atque ita ſummum, ut for-
 ti viro, diſerto, innocenti, multo idem ille honos
 plus amplitudinis, quam ceteris afferat. Noli putare,
 eos, qui ſunt eo honore uſi, non videre, tu, cum
 idem ſis adeptus, quid dignitatis habiturus ſis: eos ve-
 ro, qui conſularibus familiis nati locum majorum con-
 ſecuti non ſunt, ſuſpisor, tibi, niſi (b) qui admodum
 te amant, invidere. Etiam novos homines Prætorios, 12
 exiſtimo, niſi qui tuo beneficio vincti ſunt, nolle abs
 te ſe honore ſuperari. Jam in populo quam multi invi-
 di ſint, quam multi conſuetudine horum annorum ab

(a) *cum deceſſet* per ſyncopen pro *deceſſiſſet* legit Pa-
 lermus. h. e. mortuus eſſet; al. alit. legunt; ſed male
 omnes.

(b) *niſi ſiqui* Palat.

hominibus novis alienati, venire tibi in mentem certo scio. Esse etiam nonnullos tibi iratos ex iis causis, quas egisti, necesse est. Jam illud tute circumspicito, quod ad Cn. Pompeji gloriam augendam tanto studio (a) te dedisti, num quos tibi putes ob eam causam esse (b) inimicos. Quamobrem, cum & summum locum civitatis petas, & videas, esse studia, quæ tibi advenfentur; adhibeas, necesse est, omnem rationem, & curam, & laborem, & diligentiam.

- 13 V. (c) Ac petitio magistratuum divisa est in duarum rationum diligentiam; quarum altera in amicorum studiis; altera in populari voluntate ponenda est. Amicorum studia beneficiis, & officiis, & vetustate, & facilitate ac jucunditate naturæ, parta esse oportet. Sed
- 14 hoc nomen amicorum in petitione latius patet, quam in cetera vita. Quisquis est enim, qui ostendat aliquid in te voluntatis, qui colat, qui domum ventitet, is in amicorum numero est habendus. Sed tamen, qui sunt amici ex causa (d) honestiore cognitionis, aut affinitatis, aut sodalitatis, aut alicujus necessitudinis, his carum ac jucundum esse maxime prodest. Deinde, ut quisque est intimus ac maxime domesticus, ut is amet, & quam amplissimum esse te cupiat, valde elaborandum puto; tum ut tribules, ut vicini, ut clientes, ut denique liberti, postremo etiam servi tui: nam fere omnis sermo ad forensem famam a domesticis emanat auctoribus.
- 15 Denique instituendi sunt cujuscumque generis amici: ad speciem, homines illustres honore ac nomine; qui etiam si suffragandi studia non navant, tamen afferunt petitori aliquid dignitatis: ad justitiam obtinendam, magistratus; ex quibus maxime consules, deinde tribuni plebis: ad conficiendas centurias, homines excellenti gratia. Qui tribuent centuriam, quod abs te beneficium habeant, aut ut habeant (e) sperent, eos prorsus magnopere compara & confirma. Nam per hos annos homines ambitiosi vehementer omni studio atque opere laborarunt, ut possent a tribulibus suis ea, quæ peterent, impetrare. Hos tu homines quibuscumque rationibus poteris, ut ex animo atque ex illa summa vo-

(a) *dedidisti* Palerm.

(b) *non am.* Turn. Lamb. vulg. *amicos*.

(c) *Et al.*

(d) Fortasse *interiore*, ut respondeat voci *intimus*, quæ paullo post sequitur.

(e) Subaudi *fore*. h. e. *fore ut habeant, sperent*.

luntate tui studiosi sint, elaborato. Quod si satis grati 16
homines essent, hæc tibi omnia parata esse debebant,
sicut parata esse (a) confido. Nam hoc biennio quatuor
sodalitates civium ad ambitionem gratiosissimorum tibi
obligasti, M. Fundanii, Q. Gallii, C. Cornelii, C.
Orcinini. Horum in causis ad te deferendis, quidnam
eorum sodales tibi receperint & confirmarint, scio:
nam interfui. Quare hoc tibi faciendum est, ut hoc tem-
pore ab iis, quod debent, exigas, sæpe commonendo,
rogando, confirmando, curando, ut intelligant, nul-
lum tempus aliud se umquam habituros referendæ gra-
tiæ. Profecto homines & spe reliquorum tuorum officio-
rum, & recentibus beneficiis ad studium servandum ex-
citabuntur. Et omnino, quoniam eo genere amicitiarum 17
petitio tua maxime munita est, quod causarum defen-
sionibus adeptus es, fac, ut plane iis omnibus, quos
devinctos tenes, descriptum ac dispositum suum cuique
munus sit. Et quemadmodum, quod memini, nulla in
re illis umquam molestus fuisti; sic cura, ut intelligant,
omnia te, quæ ab illis tibi deberi putaris, ad hoc tem-
pus reservasse.

VI. Sed quoniam tribus rebus homines maxime ad
benevolentiam atque ad hæc suffragandi studia ducun-
tur, beneficio, spe, adjunctione animi, vel voluntate;
animadvertendum est, quemadmodum cuique horum ge-
neri sit inserviendum. Minimis beneficiis homines ad- 18
ducuntur, ut satis causæ putent se ad studium suffraga-
tionis dedisse; nedum ii, quibus saluti fuisti, quos tu
habes plurimos, non intelligant, si hoc tuo tempore
tibi non satisfecerint, se probatos nemini umquam fo-
re. Quod cum ita sit, tamen rogandi sunt; atque etiam
in hanc opinionem adducendi, ut, qui nobis adhuc ob-
ligati fuerint, iis vicissim nos adhuc obligari posse vi-
deamur. Qui autem spe tenentur, quod genus hominum
multo est diligentius atque officiosius; iis fac ut propo-
situm ac paratum auxilium tuum esse videatur: deni-
que, ut spectatorem te suorum officiorum esse intelli-
gant diligentem; ut videre te plane atque animadver-
tere, quantum ab unoquoque proficiscatur, appareat.
Tertium illud genus est studiorum voluntarium, quod 19
agendis gratiis, accommodandis sermonibus ad eas ra-
tiones, propter quas quisque studiosus esse tui videb-
tur, significanda erga illos pari voluntate, adducenda
amicitia in spem familiaritatis & consuetudinis, confir-

(a) *concerno* al.

mari oportebit. Atque in iis omnibus generibus iudicato & perpendito, quantum quisque possit: ut scias & quemadmodum cuique inservias, & quid a quoque
 20 exspectes ac postulet. Sunt enim quidam homines in suis (a) civitatibus & municipiis gratiosi; sunt diligentes & copiosi; qui etsi antea non studuerunt huic gratiæ, tamen ex tempore elaborare ejus causa, cui debent, aut volunt, facile possunt. His hominum generibus sic inserviendum est, ut ipsi intelligant, te videre, quid a quoque exspectes; sentire, quid accipias; meminisse, quid acceperis. Sunt autem alii, qui aut nihil possunt, aut odio sunt etiam tribulibus suis; nec habent tantum animi, aut facultatis, ut enitantur ex tempore: (b) hos ut internoscas, videto; ne, spe in aliquo majore posita, præsidii parum comparetur.

21 VII. Et quamquam partis & fundatis amicitiiis fretum ac munitum esse oportet; tamen in ipsa petitione amicitia permultæ ac perutiles comparantur. Nam in ceteris molestiis habet hoc tamen petitio commodi, ut possis honeste, quod in cetera vita non queas, quoscunque velis, adjungere ad amicitiam; quibuscum si alio tempore agas, ut te utantur, absurde facere videare; in petitione autem nisi id agas & cum multis, & diligenter, nullus petitor esse videare. Ego autem tibi hoc confirmo, esse neminem, nisi aliqua necessitudine competitorum alicui tuorum sit adjunctus, a quo non facile, si contenderis, impetrare possis, ut suo beneficio promereatur, se ut ames, & sibi ut debeas: modo ut intelligat, te magnis æstimare, ex animo agere, bene se (c) ponere, fore ex eo non brevem & suffragatoriam, sed firmam & perpetuam amicitiam. Nemo erit,
 22 mihi crede, in quo modo aliquid virtutis sit, qui hoc tempus sibi oblatum amicitia tecum constituendæ prætermittat; præsertim cum tibi hoc casus afferat, ut ii tecum petant, quorum amicitia aut contemnenda, aut fugienda sit; & qui hoc, quod ego te hortor, non modo non assequi, sed ne incipere quidem possint. Nam quid incipiat Antonius homines adjungere, atque invitare ad amicitiam, quos per se suo nomine appellare non possit? Mihi quidem stultius nihil videtur,

(a) *civitatibus* reposuimus pro *vicinitatibus*. Ita enim solet loqui Tullius, ut pro Muræn. c. 23. *homines in suis civitatibus & municipiis gratiosi*.

(b) *hos int.* al.

(c) *h. e.* beneficium suum collocare.

quam existimare eum studiosum tui, quem non noris. Eximiam quandam gloriam & dignitatem, ac rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo, quem homines ignoti, nullis suffragantibus, honore afficiant. Itaque ut homo iners, sine officio, sine ingenio, cum infamia, nullis amicis (a) hominem plurimorum studio atque omnium bona existimatione munitum præcurrat, sine magna culpa negligentiae fieri non potest.

VIII. Quamobrem omnes centurias multis & variis 23
amicitiis cura ut confirmatas habeas. Et primum, id quod ante oculos est, senatores equitesque Romanos, ceterorum ordinum navos homines & gratiosos complectere. Multi homines urbani industrii; multi libertini gratiosi in foro navique versantur; quos per te, quos per communes amicos poteris, summa cura, ut tui cupidi sint, elaborato; appetito; allegato; summo beneficio te affici ostendito. Deinde habeto rationem urbis totius, collegiorum omnium, pagorum, vicinitatum. Ex iis principes ad amicitiam tuam si adjunxeris; per eos reliquam multitudinem facile tenebis. Postea totam Italiam fac ut in animo & in memoria tibi distributam comprehensamque habeas: ne quod Municipium, Coloniam, Præfecturam, locum denique Italiae ne quem esse patiari, in quo non habeas firmamenti quod satis esse possit. Perquiras etiam & investiges homines ex omni regione; eosque cognoscas, appetas, confirmes, cures, ut in suis vicinitatibus tibi aliquos petant, & tua causa quasi candidati sint. Volent te amicum, si suam a te amicitiam expeti videbunt. Id ut intelligant, oratione, quæ ad eam rationem pertinet, consequere. Homines municipales & rusticani, si nomine tantum 25
noti sunt, in amicitia se esse arbitrantur. Si vero etiam præsidii se aliquid sibi constituere putant, non amittunt occasionem promerendi. Hos ceteri, & maxime tui competitores ne norunt quidem: tu & nosti, & facile cognosces; sine (b) quo amicitia esse non potest. Neque id tamen satis est, tametsi magnum est. (c) Sed ut consequatur spes utilitatis atque amicitiae, ne nomenclator solum, sed amicus etiam bonus esse videare. Ita, cum & hos ipsos, propter suam ambitionem qui apud tribules suos plurimum gratia possunt, tui studiosos in centuriis habeas, & ceteros, qui apud aliquam

(a) *septus*, & *meritis*, quod supra est, editt. vulgg.

(b) *queis* al.

(c) *si non* al.

- partem tribulium, propter municipii, aut civitatis, aut collegii rationem valent, cupidos tui constitueris, in
 26 optima spe esse debebis. Jam equitum centuriæ multo
 facilius mihi diligentia posse teneri videntur. Primum
 cognoscendi sunt equites; pauci enim sunt: deinde ad-
 piscendi. Multo autem facilius illa adolescentulorum
 ad amicitiam ætas adjungitur: proinde habebis tecum
 ex juventute optimu[m] quemque & studiosissimum huma-
 nitatis. Tum autem, quod equester ordo tuus est, se-
 quentur ille auctoritatem ordinis, si abs te adhibebitur
 ea diligentia, ut non ordinis solum voluntate, sed e-
 tiam singulorum amicitiiis eas centurias confirmatas ha-
 beas. Jam studia adolescentulorum in suffragando, in
 obeundo, in nuntiando, in affectando mirifice & ma-
 gna & honesta sunt.
- 27 IX. Et quoniam affectationis mentio facta est; id
 quoque curandum est, ut quotidiana cujusque generis,
 & ordinis, & ætatis utare frequentia. Nam ex ea ipsa
 copia conjectura fieri poterit, quantum sis in ipso cam-
 po virium ac facultatis habiturus. Hujus autem rei tres
 partes sunt: una *Salutatorum*, cum domum veniunt;
 altera *Deductorum*; tertia *Affectatorum*. In *Salutatoribus*,
 qui magis vulgares sunt, & ad hanc consuetudinem,
 quæ nunc est, plures veniunt; hoc efficiendum est, ut
 hoc ipsum minimum officium eorum tibi gratissimum ef-
 se videatur. Qui domum tuam venient, his signifi-
 cato, te animadvertere; & eorum amicis, qui illis re-
 nuntient, ostendito; sæpe ipsis dicito. Sic homines
 sæpe, quum obeunt plures competitores, si videant u-
 num esse aliquem, qui hæc officia maxime animadver-
 tat, ei se dedunt; deferunt ceteros: minutatim ex com-
 munibus proprii, ex fucosis firmi suffragatores evadunt.
- 28 Jam illud teneto diligenter, si eum, qui tibi promise-
 rit, fucum, ut dicitur, facere velle senseris; ut te id
 audisse, aut scire dissimules. Siquis tibi se purgare vo-
 let, quod suspectum se esse arbitretur; affirmes, te de
 illius voluntate numquam dubitasse, nec debere dubita-
 re. Is enim, qui se non putat satisfacere, amicus esse
 nullo modo potest. Scire autem oportet, quo quisque
 animo sit; ut & quantum cuique confidas, constituere
 possis. Jam *Deductorum* officium quo majus est, quam
Salutatorum, hoc gratius tibi esse significato atque osten-
 dito; & quoad ejus fieri poterit, certis temporibus de-
 scendito. Magnam affert opinionem, magnam dignita-
 tem quotidiana in deducendo frequentia. Tertia est ex
 29 hoc genere assidua *Affectatorum* copia. In ea quos vo-

luntarios habes, cura ut intelligant, te sibi in perpetuum summo beneficio obligari; qui autem tibi debent, ab iis plane hoc munus exige; qui per ætatem ac negotium poterunt, ipsi tecum ut assidui sint; qui ipsi sectari non poterunt, necessarios suos in hoc munere constituent. Valde ego te volo, & ad rem pertinere arbitror, semper cum multitudine esse. Præterea magnam affert laudem & summam dignitatem, si ii tecum erunt, qui a te defensi, & qui per te servati ac iudiciis liberati sunt. Hæc tu plane ab iis postulato, ut, quoniam nulla impensa per te alii honestatem, alii salutem ac fortunas omnes obtinuerunt; nec aliud ullum tempus futurum sit, ubi tibi referre gratiam possint, hoc te officio remunerent.

X. Et quoniam in amicorum studiis hæc omnis ratio 30
versatur; qui locus in hoc genere cavendus sit, prætermittendum non videtur. Fraudis, atque insidiarum, & perfidiæ plena sunt omnia. Non est hujus temporis perpetua illa de hoc genere disputatio, quibus rebus benevolus & simulator dijudicari possit: tantum est hujus temporis, admonere. Summa tua virtus eosdem homines & simulare tibi se esse amicos, & invidere coëgit. Quamobrem Ε'πιχαρμεῖον illud teneto: nervos atque artus esse sapientiæ, non temere credere. Et cum tuorum amicorum studia constitueris, tum etiam obtrectatorum atque adversariorum rationes & genera cognoscito. Hæc tria sunt: unum ex iis, quos læsisti; alterum, qui sine causa non amant; tertium, qui competitorum valde amici sunt. Quos læsisti, cum contra eos pro amico diceres, his te purgato plane; necessitudines commemorato; in spem adducito; te in eorum rebus, si se in amicitiam contulerint, pari studio atque officio futurum spondeto. Qui sine causa non amant, eos aut beneficio, aut spe, aut significando tua erga illos studia futura, delinito: dans operam, ut de illa animi pravitate deducas. Quorum voluntas erit abs te propter competitorum amicitias alienior, his quoque eadem infervito ratione, qua superioribus: & si probare poteris, te in eos ipsos competitores tuos benevolo esse animo, ostendito.

XI. Quoniam de amicitiiis constituendis satis dictum 32
est; dicendum est de illa altera parte petitionis, quæ in populari ratione versatur. Ea desiderat *Nomenclationem*, *Blanditiam*, *Affiduitatem*, *Benignitatem*, *Rumorem*, *Spem in republica*. Primum fac, id quod facis, ut homines noris; significa, ut appareat; & auge, ut

- quotidie melius fiat. Nihil mihi tam popolare, neque tam gratum videtur. Deinde id, quod natura non habes, induc in animum, ita simulandum esse, ut natura facere videare. Nam comitas tibi non deest, ea, quæ bono ac suavi homine digna est. Sed opus est magnopere *Blanditia*; quæ, etiamsi vitiosa est & turpis in cetera vita, tamen in petitione est necessaria. Tunc enim, cum deteriore aliquem assentando facit, improba est; cum amiciores, non tam vituperanda: petitori vero necessaria est, cujus & frons, & vultus, & sermo ad eorum, quoscunque convenerit, sensum
- 33 & voluntatem commutandus est. Jam *Affiduitatis* nullum est præceptum; verbumque ipsum docet, quæ res sit. Prodest quidem vehementer, nusquam deesse: sed tamen hic fructus est affiduitatis, non solum esse Romæ, atque in foro; sed assidue petere; sæpe eosdem appellare, non committere, ut quisquam possit dicere, quid ejus sit, (a) quod consequi possis, si abs te non sit rogatum, & valde hac diligenter rogatum. *Benignitas* autem late patet, (b) & est in re familiari: quæ quamquam ad multitudinem pervenire non potest, tamen ab amicis laudatur, multitudini grata est: est in conviviiis, quæ fac & abs te, & ab amicis tuis celebrentur & passim, & tributim: est etiam in opera, quam pervulga & communica. Cura, ut aditus ad te diurni atque nocturni pateant: neque foribus solum ædium tuarum, sed etiam vultu atque fronte, quæ est animi janua; quæ si significat, voluntatem abditam esse ac retrusam, parvi refert, patere ostium. Homines enim non modo promitti sibi, præsertim quæ a Candidato petant, sed etiam large atque honorifice promitti vo-
- 35 lunt. Quare hoc quidem facile præceptum est, ut quod acturus sis, id significes te studiose ac libenter esse facturum; illud difficilius & magis ad tempus, quam ad naturam accommodatum tuam, quod facere non possis, ut id jucunde neges: quorum alterum est boni viri; alterum boni petitoris. Nam, quum id petitur, quod honeste, aut sine detrimento nostro promittere non possumus, quo modo si quis roget, ut contra amicum aliquam causam recipiamus; belle negandum est; ut osten-

(a) al. quoad ejus consequi possis: si abs te &c., nos quid ejus sit, quod consequi possis. h. e. quid tibi dare possit, is, quem minime putes rogandum, vel non diligenter rogandum,

(b) pro & Palermus legit ea.

das necessitudinem; demonstres, quam moleste feras; aliis te id rebus exsarturum esse persuadeas.

XII. Audivi, hoc dicere quendam de quibusdam oratoribus, ad quos causam suam detulisset, gratiorem sibi orationem fuisse ejus, qui negasset; quam illius, qui recepisset. Sic homines fronte & oratione magis, quam ipso beneficio reque capiuntur. Verum hoc probabile est. Illud alterum subdurus tibi homini Platonico suadere; sed tamen tempori tuo consulam: quibus enim te propter aliquod officium necessitudinis affuturum negaris, tamen ii possunt abs te placati æquique discedere; quibus autem iccirco negaris, quod te impeditum esse dixeris aut amicorum negotiis, aut gravioribus causis ante susceptis, inimici discedunt; omnesque hoc animo sunt, ut sibi te mentiri malint, quam negare. C. Cotta, in ambitione artifex, dicere solebat, se operam suam, quoad non contra officium rogaretur, polliceri solere omnibus; impertire iis, apud quos optime poni arbitraretur; ideoque se negare nemini; quod sæpe accideret causa, cur (a) is, cui pollicitus esset, non uteretur; sæpe, ut ipse magis esset vacuus, quam putasset: neque posse domum ejus compleri, qui tantum modo reciperet, quantum videret se obire posse: casu fieri, ut agantur ea, quæ non putaris; illa, quæ credideris in manibus esse, ut aliqua de causa non agantur: deinde esse extremum, ut irascatur is, cui mendacium dixeris. Id, si promittas, & incertum est, & in diem, & in paucioribus: sin autem neges, & certe abalienes, & statim, & plures. Plures enim multo sunt, qui rogant, ut uti liceat opera alterius, quam qui utantur. Quare satius est, ex iis aliquos aliquando tibi in foro irasci, quam omnes continuo domi; præsertim cum multo magis irascantur ei, qui neget, quam ei, quem videant ea causa impeditum, ut facere, quod promisit, cupiat, si ullo modo possit. Ac, ne videar aberrasse a distributione mea, qui hæc in hac populari parte petitionis disputem; hoc sequor, hæc omnia non tam ad amicorum studia, quam ad popularem famam pertinere. Et si enim inest aliquod dictum ex illo genere, benigne respondere, studiose inservire negotiis amicorum ac periculis; tamen hoc loco ea dico, quibus multitudinem capere possis: ut de nocte domus compleatur; ut multi spe tui præsidii teneantur; ut amiciores abs te discedant, quam accefferint; ut quam plurimorum aures optimo sermone compleantur.

(a) al. *accideret, ut is, cui &c.*

- 39 XIII. Sequitur enim, ut de *Rumore* dicendum sit; cui maxime ferviendum est. Sed quæ dicta sunt omni superiori oratione, eadem ad celebrandum rumorem valent: dicendi laus; studia publicanorum & equestris ordinis; hominum nobilium voluntas; adolescentulorum frequentia; eorum, qui abs te defensi sunt, assiduitas; ex municipiis multitudo eorum, quos tua causa venisse appareat; bene homines nosse; comiter appellare; assidue ac diligenter petere; benignum ac liberalem esse; bene omnes loqui & existimare; domus ut multa nocte compleatur; omnium generum frequentia adsit; satisfiat oratione omnibus, re operaque multis; perficiatur, id quod fieri potest, labore & arte & diligentia, non ut ad populum ab iis omnibus fama perveniat, sed ut in his studiis populus ipse versetur. Jam urbana illa multitudo, & eorum studia, qui conciones tenent, quæ adeptus es in Pompejo ornando, Manilii causa recipienda, Cornelio defendendo, excitanda nobis sunt; quæ adhuc habuit nemo, quin idem splendorem omnium
- 40 voluntatesque haberet. Efficiendum etiam illud, ut sciant omnes, Cn. Pompeji summam erga te esse voluntatem; & vehementer ad illius rationes, te id assequi, quod petis, pertinere. Postremo tota petitio cura ut pompæ plena sit, ut illustris, ut splendida, ut popularis; ut habeat summam speciem ac dignitatem; (a) ut etiam, si qua possit, in competitoribus tuis existat aut sceleris, aut libidinis, aut largitionis accommodata ad eorum mores infamia.
- 41 XIV. Atque etiam in hac petitione maxime videntum est, ut *spes reipublicæ* Romæ bona de te sit, & honesta opinio. Nec tamen in petendo respublica capeffenda est, neque in senatu, neque in concione: sed hæc sunt tibi retinenda; ut senatus te existimet ex eo, quod ita vixeris, defensorem auctoritatis suæ fore; equites Romani, viri boni & locupletes, ex vita acta te studiosum otii ac rerum tranquillarum; multitudo, ex eo dumtaxat, quod oratione in concionibus ac iudicio popularis fuisti, te a suis commodis alienum non futurum.
- 42 XV. Hæc mihi veniebant in mentem de duabus illis (b) commentationibus matutinis, quas tibi quotidie ad forum descendenti meditandum esse dixeramus: *novus sum; consulatum peto*. Tertium restat: *Roma est*, civi-

(a) *ut etiam si quid possit, nec competit &c.*

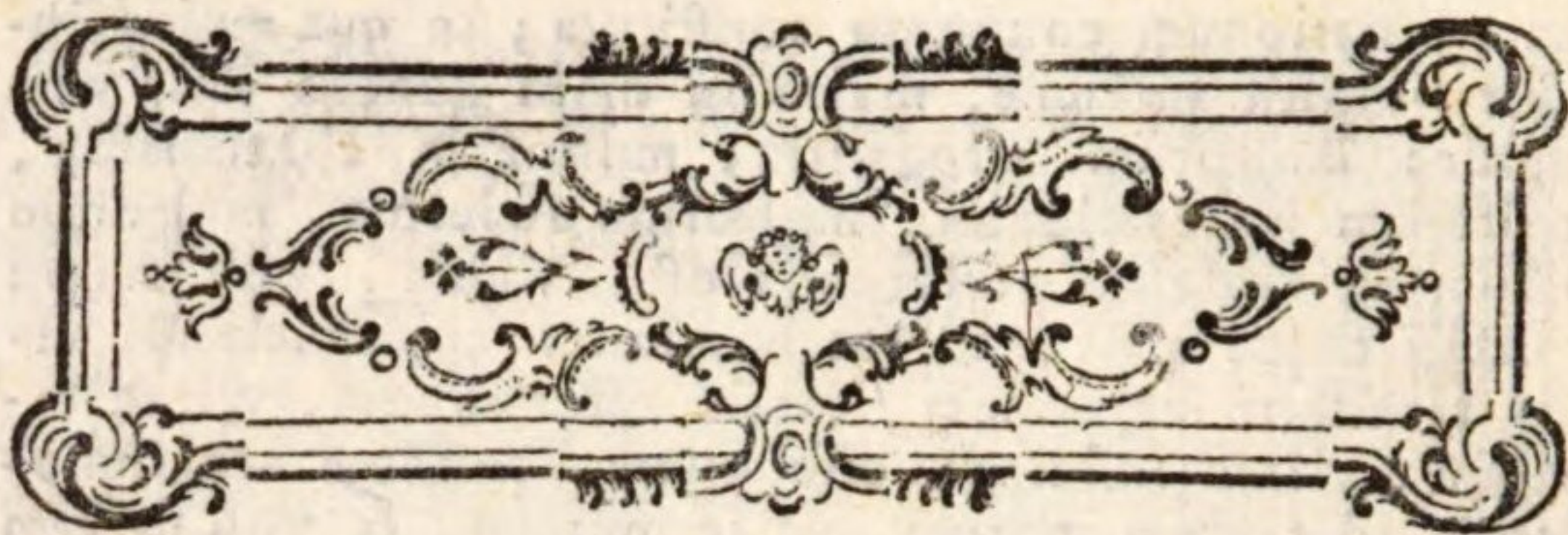
(b) *commonitionibus* al.

tas ex nationum conventu constituta; in qua multæ infidiæ, multæ fallaciæ, multa in omni genere vitia versantur: multorum arrogantia, multorum contumacia, multorum malevolentia, multorum superbia, multorum odium ac molestia perferenda est. Video, esse magni consilii atque artis, in tot hominum cujusquemodi vitiis tantisque versantem, vitare offensionem, vitare fabulam, vitare insidias; esse unum hominem accommodatum ad tantam morum, ac sermonum, & voluntatum varietatem. Quare etiam atque etiam perge tenere istam viam, quam instituisti; excelle dicendo: hoc & tenentur Romæ homines, & alliciuntur, & ab impediendo ac lædendo repelluntur. Et quoniam in hoc vel maxime vitiosa est civitas, quod, largitione interposita, virtutis ac dignitatis oblivisci solet; in hoc, fac, ut te bene noris, idest ut intelligas, eum esse te, qui judicii ac periculi metum maximum competitoribus afferre possis. Fac, ut se abs te custodiri atque observari sciant: cum diligentiam tuam, tum auctoritatem vimque dicendi, tum profecto equestris ordinis erga te studium pertimescent. Atque hæc ita te volo illis proponere, ut non videare jam accusationem meditari, sed ut hoc terrore facilius hoc ipsum, quod agis, consequare. Et plane sic contende omnibus nervis ac facultatibus, ut adipiscamur, quod petimus. Video, nulla esse comitia tam inquinata largitione, quibus non gratis aliquæ centuriæ renuntient suos maxime necessarios. Quare si advigilamus pro rei dignitate; & si nostros ad summum studium benevolos excitamus; & si hominibus (a) gratiosis studiosisque nostri suum cuique munus describimus; & si competitoribus judicia proponimus, sequestribus metum injicimus, divisores ratione aliqua coercemus; perfici potest, ut largitio aut nulla fiat, aut nihil valeat.

XVI. Hæc sunt, quæ putavi non melius scire me, quam te; sed facilius his tuis occupationibus colligere unum in locum posse, & ad te perscripta mittere. Quæ (b) tametsi ita scripta sunt, ut non ad omnes, qui honores petant, sed ad te proprie, & ad hanc tuam petitionem valeant: tamen tu, si quid mutandum esse videbitur, aut omnino tollendum, aut si quid erit præteritum, velim hoc mihi dicas. Volo enim, hoc Commentariolum petitionis haberi omni ratione perfectum.

(a) *studiosis gratiosisque* al.

(b) *tamenetsi* al. *tamen* al.

M. TULLII
CICERONIS
FRAGMENTA

EX

ORATIONIBUS.

*Auctores, ex quibus omnia fragmenta librorum Ciceronis,
Poëmatum, Orationum &c. a Roberto Stephano, Carolo
Sigonio, Andrea Patricio &c. collecta sunt.*

Acro.
Aquila.
Asconius.
D. Augustinus.
Boëthius.
Charisius.
Cicero.
Columella.
Diomedes.
Donatus.
Festus.
Fortunatianus.
Fronto.
Gellius.
D. Hieronymus.
Isidorus.
Lactantius.
Macrobius.

Marcellinus.
Marcianus Capella.
Nonius Marcellus.
Petrarcha.
Plinius.
Porphyrio.
Priscianus.
Quintilianus.
Rufinianus.
Seneca.
Servius.
Severianus.
Solinus.
Svetonius.
Trithemius.
Valerius.
Victorius.
Ulpianus.

INDEX ORATIONUM,

Quarum fragmenta subjiciuntur.

- I. Pro M. Tullio.
- II. L. Vareno.
- III. Cum Lilybæo decederet.
- IV. Pro P. Oppio.
- V. C. Manilio.
- VI. M. Fundanio.
- VII. C. Cornelio I.
- VIII. C. Cornelio II.
- IX. In competitores.
- X. Pro Q. Gallio.
- XI. L. Othone.
- XII. De proscriptorum liberis.
- XIII. Contra Q. Metelli concionem.
- XIV. De Consulatu suo.
- XV. In Clodium, & Curionem.
- XVI. De rege Ptolemæo.
- XVII. Pro P. Vatinio.
- XVIII. M. Æmilio Scauro.
- XIX. A. Gabinio.

*Præterea fragmenta Orationum.**Pro P. Quintio.**Pro M. Fontejo.**De Lege Agraria.**In L. Pisonem.**Item ex Commentariis causarum.*

EX ORATIONE (a) pro M. TULLIO. I.

Deest principium.

PRISCIANUS.) Hoc judicium sic expectatur, ut non unæ rei statui, sed omnibus constitui putetur.

QUINT. libro 4. capite 2.) Fundum habet in agro Tigurino M. Tullius paternum.

VICTORIN. libro 1. De Invent.) Dico vim factam a P. Fabii familia: adversarii non negant. Damnum datum esse M. Tullio concedis. vici unam rem. vi, hominibus armatis; non negas. vici alteram. dolo malo; factum negas. de hoc judicium est.

(a) Hujus orationis meminit Tacitus in Dialogo de Oratoribus.

MARCIAN. CAP. *libro 5.*) Damnum passum esse M. Tullium, convenit mihi cum adversario, hominibus armatis rem esse gestam, non inficiantur. (a) a familia P. Fabii commissam, negare non audent. jam dolo malo factum ambigitur.

QUINT. *libro 5. c. de Refutatione.*) Quis hoc statuit umquam, aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum jure potuerit occidere, a quo metuissete dicat, ne ipse posterius occideretur?

QUINT.) Si quis furem occiderit, injuria occiderit. quamobrem? quia jus constitutum nullum est. quid si se telo defenderit? haud injuria. quid ita? quia constitutum est.

Cetera desunt.

PRO L. VARENO. II.

Deest principium.

SEVERIAN.) Amici deficiunt, cognati deserunt.

IDEM.) In inimicissima civitate urgent, instant, (b) insequuntur studio, multitudine, pecunia, perjurio pugnant.

PRISC.) C. Ancharius Rufus fuit e municipio Fulginate.

PRISC.) In praefectura Fulginate.

QUINT. *lib. 5. c. 13.*) Cum iter per agros & loca sola faceret cum Populeno, in familiam Ancharianam incidisse dixerunt: deinde Populenum occisum esse: illico Varenum vinctum, adservatum, dum hic ostenderet, quid de eo fieri vellet.

QUINT. *lib. 7. c. 1.*) In legem de sicariis commisit L. Varenus. Nam C. Varenus occidendo, & Cn. vulnerando, & Salarium item occidendo, cadit.

QUINT. *lib. 7. c. 1.*) Tum C. Varenus is, qui a familia Anchariana occisus est: (Hoc, quaeso, judices, diligenter attendite.)

PRISC. *lib. 3.* & QUINT. *lib. 8. c. 3.*) L. ille Septimius diceret. etenim est ad L. Crassi eloquentiam gravis, & vehemens, & volubilis. Erucius hic noster, Antoniafter est.

PRISC. *lib. 12.*) Ea caedes si potissimum crimini datur, detur ei, cuia interfuit, non ei, cuia nihil interfuit.

(a) *Vim commissam* legit Patricius.

(b) *insequuntur*: studio, &c. distinguit Patric.

QUINT. *lib. 5. c. 10.*) Optio vobis datur, utrum velit, casu illo itinere Varenum esse usum, an hujus persuasu & inductu.

PRISC.) Deum fidem.

Desunt reliqua.

CUM QUÆSTOR LILYBÆO DECEDERET.

III.

FRONTO.) Non detrectare militiam, sed defendere provinciam judicata est.

PRO P. OPPIO. IV.

Deest principium.

QUINT. *lib. 5. c. 10.*) Utrum cum Cottam appetisset, an cum ipse sese conaretur occidere, telum ei e manibus ereptum est?

QUINT. *ibid.*) Quos educere invitos in provinciam non potuit, eos invitos retinere qui potuit?

QUINT. *lib. 2. cap. 1.*) At enim verisimile non est, tantum scelus M. Cottam esse commentum. quid? hoc verisimile est, tantum scelus Oppium esse conatum?

FRONTO.) Questusque mecum est.

MARCEL.) Etenim multum posse ad salutem alterius, honori multis: parum potuisse ad exitium, probro nemini fuit.

QUINT. *lib. 9. cap. 2.*) O amorem mirum! o benevolentiam singularem!

Cetera desiderantur.

PRO C. MANILIO. V.

NON. *Confiteor.*) Hoc ego non solum confiteor, sed etiam profiteor.

Cetera desunt.

PRO M. FUNDANIO. VI.

Deest principium.

PRISC. *lib. 7.*) Non modo hoc a Villio Annale, sed vix mehercule a Q. Mutone factum probari potest.

PRISC. *lib. 16.*) Effetne id, quod Meno nuntiaffet.

SERVIUS. 2. *Georg.*) Arcades se profelenos esse asseverant.

IDEM. 9. *Æneid.*) Commissura.

ACRO. *in Poët.*) Puncta.

BOETH. *De Defin.*) Descripsistine ejus necessarium;
 nostrum competitorem? istum ipsum, cujus nunc studio
 & gratia tota accusatio ista munita est.

Plura desunt.

Prim. PRO C. CORNELIO. VII.

PRISC. *lib. 6.*) Ut ab Jove optimo maximo ceterisque
 Diis, Deabusque omnibus opem & auxilium petamus.

FRONTO.) Nihil senatui detraxisse Cornelium.

PRISC. *lib. 2.*) Ex promulgatione trinundinum dies
 ad ferendum, potestasque venisset.

QUINT.) Codicem attigit.

MARC. CAPELLA.) Repugnat enim ut divisores,
 quos honoris sui ministros esse voluerat, lege ambitus
 vellet affligere.

PRISC. *lib. 8.*) Quæ intermissa complures annos.

PRISC. *ibid.*) Num alicui gratificabantur aut homini,
 aut ordini?

PRISC. *lib. 10.*) Cœptum igitur per eos, qui agi volebant,
 desitum est per hunc, qui decessit.

PRISC. *lib. 8.*) Circuitis Rostris ejicerentur lapidibus
 homines.

PRISC.) Qui eloquentia ceteris antecellit.

FRONTO.) Demi mediusfidius de his tormentis aliquantum
 malim.

IDEM.) Ad miserrimum crudelissimumque dominatum
 dedi patiamini.

IDEM.) Cur nunc redeant, si tunc gratiæ concefferint.

IDEM.) Quid, quod nec cum iis quidem expertus es,
 quos duces operarum fuisse dixisti?

IDEM.) Ejusmodi mihi duos laqueos in causa esse
 propositos, ut si me altero expedissem, tenerer altero.

ACRO *in 1. Serm.*) Aperuit fores scalarum.

BOETH. *Defin.*) Legite, ut legebatis, hinc intelligetis
 nulla tenuissima suspitione describi, aut significari
 Cornelium.

AQUILA.) Refertum tribuniciis legibus, exhaustum
 a quibus sit, ipsi sciunt.

SCHOL. *Juvenal. ad Sat. 7.*) Conrepsit in scalas.

Cetera desunt.

Sec. PRO C. CORNELIO . VIII.

Deest principium .

AQUIL. & FORTUNATIANUS *lib. 3. Rhet.*) Pugnam aperte contra nobilissimorum hominum voluntates, studia, consilia, (a) cogitationesque eorum aperiam?

CICERO *De Oratore perf.*) O callidos homines, o rem excogitatam, o ingenia metuenda, testes dare volumus. quem, quæso, nostrum fefellit, ita vos esse facturos?

ASC.) Sed si familiariter ex Q. Catulo, sapientissimo viro, atque humanissimo, velim quærere, utrius tandem tibi tribunatus minus probari potest, C. Corneli, an, non dicam P. Sulpicii, non L. Saturnini, non C. Gracchi, non Tiberii: neminem, quem isti seditiosum existimant, nominabo: sed avunculi tui, Q. Catule, clarissimi, patriæque amantissimi viri, quid mihi tandem responsurum putabis?

ASC.) Hæc est controversia ejusmodi, ut mihi tribuni plebis Cn. Domitius, Catulo. * M. Terpolius contemptissimum nomen ejectum esse ex iis, qui tribuni plebis fuerunt.

CIC. *De Orat. perf.* & QUINT. *lib. 9. c. 4.*) Nam neque me divitiæ movent, quibus omnes Africanos & Lælios multi venaliciarii mercatoresque superarunt, neque vestis, aut calatum aurum & argentum, quo nostros veteres Marcellos Maximosque multi eunuchi e Syria Ægyptoque vicerunt. neque vero movent me ornamenta ista villarum, quibus L. Paullum & Mumium, qui rebus his urbem Italiamque omnem referferunt, ab aliquo video perfacile Deliaco, aut Syro potuisse superari.

PRISC. *lib. 18.*) Quis tam abundans copiis?

FRONTO.) Da enim mihi potestatem eos, qui tum affuerunt Cornelio, nominandi.

IDEM.) Facite, ut facitis, qui ad causam adestis.

IDEM.) Quid enim mihi certamen est cum Accusatore, aut contentio?

IDEM.) Qui commodis P. Romani lingua dumtaxat ac voluntate consulit.

IDEM.) Expelleret a dispensantibus.

IDEM.) Sed ad urbem dierum tres fuerunt complurium.

(a) rationesque al.

IDEM.) Quam diligentes libertatis vos oporteat esse.

IDEM.) Si vos hujus fortunas paucorum odio adju-
dicaveritis.

Extrema defunt.

CONTRA C. ANTONIUM, ET L. CATILINAM, COMPETITORES IN TOGA CANDIDA. IX.

ASC.) Quem, cum in Syllanis partibus fuisset, cru-
deliter fecisse constat, Quod Q. Cæcilium, M. Vo-
lumnium, L. Tantalium occiderit.

ASC.) Te tamen, Q. Muci, tam male de republica
existimare, moleste fero, qui hesterno die me esse di-
gnum consulatu negabas. quid? populus Romanus mi-
nus diligenter scit sibi constituere defensorem, quam
tu tibi? qui, cum tu furti L. Calenus argueret, me
potissimum fortunarum tuarum patronum esse voluisti,
& cujus tu consilium in tua turpissima causa delegisti,
hunc honestissimarum rerum defensorem populus Roma-
nus, auctore te, repudiare potest? nisi forte hoc di-
cturus es, quo tempore a L. Caleno furti delatus sis,
te eo tempore in me tibi parum auxilii esse vidisse.

ASC.) Quod caput etiam tum plenum animæ &
spiritus, ad Sullam usque ab Janiculo ad ædem Apol-
linis, manibus ipse suis detulit.

ASC.) * Avunculum tuum.

* Stupris se omnibus ac flagitiis contaminavit, cæde
nefaria cruentavit, diripuit socios, leges, quæstiones,
judicia violavit.

Mentitos esse equites Romanos: falsas fuisse tabellas
honestissimæ civitatis existimo: mentitum Q. Metellum
Pium, mentitam Africam: vidisse puto nescio quid il-
los judices, qui te innocentem judicarunt. O miser,
qui non sentias, illo judicio te non absolutum, verum
ad aliquod severius judicium ac majus supplicium re-
servatum!

Extremum deest.

PRO Q. GALLIO. X.

Deest principium.

AQUIL. & QUINT. *lib. 8. cap. 3.*) * ut clamor,
(a) convicium, ut symphonix cantus. videbar mihi vi-

(a) ut conv. al.

dere alios intrantes, alios autem exeuntes, partim ex vino vacillantes, partim hesternâ potatione oscitantes. versabatur inter hos Gallius, unguentis oblitus, redimitus coronis. humus erat immunda, lutulenta vino, coronis languidulis, & spinis cooperta piscium.

B. HIER. *Vit. Cleric.*) Loquor enim quæ sum ipse nuper expertus unus. Quidam poëta nominatus, homo perlitteratus, cujus sunt illa colloquia poëtarum ac philosophorum, cum facit Euripidem & Menandrum inter se, & in alio loco Socratem atque Epicurum differentes, quorum ætates non annis, sed sæculis scimus esse disjunctas, quanto is plausus & clamores movet! multos enim condiscipulos habet in theatro, qui simul litteras non didicerunt.

QUINT. *lib. 2. c. ult.*) An ista, si vera essent, sic a te dicerentur?

CIC. *Bruto.*) Tu istuc, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? præsertim cum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere accerrime soleas, tuum negligeres? ubi dolor? ubi ardor animi? qui etiam ex infantium ingeniis elicere voces & querelas solet. nulla perturbatio animi, nulla corporis, frons non percussa, non femur, pedis (quod minimum est) nulla supplotio. itaque (tantum abfuit, ut inflammares nostros animos) somnum isto loco vix tenebamus.

NON. *Logi.*) Ego certo scio, omnes logos, qui ludis dicti sunt, animadvertisse.

CHARIS.) * poëmatorum.

Cetera desunt.

DE L. OTHONE. XI.

FRONTO.) Hic si se istius viæ dedisset.

Desunt reliqua omnia.

DE PROSCRIPTORUM LIBERIS. XII.

Desunt cetera, præter fragmentum, quod sequitur.

QUINT. *lib. 11. cap. 1.*) Quid enim crudelius, quam homines honestis parentibus ac majoribus natos a republica submoveri? sed ita legibus Sullæ continetur status civitatis, ut his solutis, stare ipsa non possit.

CONTRA CONCIONEM Q. METELLI. XIII.

Deest principium.

FORTUN.) Sic enim, ut opinor, insequar fugientem, quoniam congredi non licet cum resistente.

PRISC. *lib. 9.*) * permulsa atque recreata est.

PRISC. *lib. 18.*) * nisi eorum exitio, non requieturam.

GELL. *lib. 18. c. 7.*) Adscendi in concionem; concursus est populi factus.

QUINT. *lib. 9. c. 3.*) Qui judicabantur, eos vocari, custodiri, ad senatum adduci iussi: in senatu sunt positi.

Reliqua desunt.

DE CONSULATU SUO. XIV.

NONIUS. *Census.*) Quorum luxuries fortunata censa peperit.

IN CLODIUM & CURIONEM. XV.

Desunt multa, nec quæ restant, digeri possunt in ullum ordinem.

NON.) Tu vero festivus, tu elegans, tu solus urbanus, quem decet muliebris ornatus, quem incessus psaltriæ, qui lævare vultum, mollire vocem potes.

NON. *Longus. Speculum.*) Sed, credo, postquam tibi speculum allatum est, longe te a pulcris abesse sensisti.

NON.) Ac vide, an facile tu fieri potueris, cum is factus non sit, cui tu concessisti.

NON. *Calantica.*) Tunc cum vincirentur pedes fasciis, cum calanticam capiti accommodares, cum strophio accurate præcingerere.

QUINT. *lib. 8. cap. 6.*) Integritas tua te purgavit, mihi crede, pudor eripuit, vita anteacta servavit.

QUINT. *lib. 9. c. 2.*) * Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile a se Deos placari posse arbitrabatur.

QUINT. *lib. 8. c. 3. sub finem.*) Quo ex iudicio velut ex incendio nudus effugit.

CICERO *ad Attic.*) Erras, Clodi: non te iudices urbi, sed carceri reservarunt: neque te retinere in civitate, sed exilio privare voluerunt. quamobrem, Patres conscripti, erigite animos, retinete vestram dignitatem: manet illa in republica bonorum consensus, dolor accessit bonis viris, virtus non est imminuta: nihil

est damni factum novi : quod erat , inventum est . in unius hominis perditu iudicio plures similes reperti sunt .

DE REGE PTOLEMÆO . XVI.

Nisi unicum hoc fragmentum esset , vix ipsam orationis inscriptionem teneremus .

AQU. & FORTUN.) Difficilis ratio belli gerendi : at plena fidei , plena pietatis .

PRO P. VATINIO . XVII.

CIC. *Ep. lib. 1.*) Facio quiddam , quod in Eunuchoparasitus suadet militi :

*Ubi nominabit Phædriam , tu Pamphilam
Continuo . si quando illa dicet , Phædriam
Commessatum intromittamus . tu , Pamphilam
Cantatum provocemus , si laudabit hæc
Illius formam , tu hujus contra . denique
Par pro pari referto , quod eam mordeat .*

Sic peto a vobis , iudices , ut quoniam quidam nobiles homines , & de me optime meriti nimis amant inimicum meum , meque inspectante , sæpe eum in senatu modo severe seducunt , modo familiariter atque hilare amplexantur : quoniamque illi habent suum Publium , detis mihi ipsi alium Publium , in quo possim eorum animos , mediocriter laceffitus , leviter repungere .

PRO M. ÆMILIO SCAURO . XVIII.

FORTUN. *August. in Rhet.*) Maxime fuit optandum M. Scauro , iudices , ut nullo suscepto cujusquam odio sine offensione ac molestia .

FRONTO.) Nihil Sardos Appio gratius esse facturos , quam si de Scauri fama detraxerint .

PRISC. *lib. 6.*) Cum dare nollet Aris , clam ex Sardinia est fugere coactus .

PRISC. *l. 6.*) Aris uxorem pellicatus dolore concitatam .

PRISC. *lib. 7.*) Arinis uxorem .

ISID. *lib. 19. cap. 3.*) Quem purpura regalis non commovit , eum Sardorum mastruca tentavit ?

SEVERIAN.) Et quoniam congesta est accusatio magis acervo quodam criminum , quam distinctione aliqua generum & varietate .

IDEM.) Bostarem igitur quendam dixit Norensem , fugientem e Sardinia Scauri adventum .

IDEM.) Prius illum sepultum, quam huic cœnam esse sublatam.

PORPH. *Sat. 2. lib. 11.*) Libertus patronum non occidit, sed duobus digitulis gulam oblitit.

FRONTO.) Copiis inops, gente fallax.

MARCELL.) Vos quoque de familia nobili cum auctoritate orbis terrarum sentire debetis.

QUINT.) Ego porro, qui Albanas habeo columnas, clitellis eas apportavi.

QUINT. *lib. 5. cap. 13.*) Domus tibi deerat? at habebas. pecunia superabat? at egebas. Incurristi amens in columnas, in alienos insanus insanisti. depressam, cæcam, jacentem domum pluris, quam te, quam fortunas tuas aestimasti.

SERV. 1. *Georgic.*) * redimunt se ea parte corporis, propter quam maxime expetuntur.

* ab ipsa stiva mecum homines loquebantur.

FRONTO.) Retineret id, quod præcipue semper studuit.

CHARISIUS.) * universe.

FRONTO.) Adii causas oratorum.

IDEM.) De te recordor.

IDEM.) Hoc nomine audito, quod per omnes gentes pervagatum est.

IDEM.) In illa bona invadere nullo modo potuisset.
Extremum deest.

PRO A. GABINIO. XIX.

Desunt cetera præter hoc.

HIER. *Apol. adversus Rufinum.*) Ego cum omnes amicitias tuendas semper putavi summa religione & fide, tum eas maxime, quæ essent ex inimiciis revocatæ in gratiam: propterea quod integris amicitiiis officium prætermisum, imprudentiæ, vel (ut gravius interpretemur) negligentiae excusatione defenditur: post reditum in gratiam si quid est commissum, id non neglectum, sed violatum putatur; nec imprudentiæ, sed perfidiæ assignari solet.

Ad Orat. pro P. Quintio.

ULPIAN.) Turpis occultatio sui.

Ad Orat. pro M. Fonteio.

MARCEL. *lib. 15.*) Galli posthac dilutius potabunt, quod illi venenum esse arbitrabuntur.

QUINT. *lib. 6. cap. 4.*) Mater tua, dum vixit, ludum, postquam mortua est, magistros habuit.

AQUILA.) Frumenti maximus numerus e Gallia, peditatus amplissimæ copiae e Gallia, equites numero plurimi e Gallia.

Cetera in ea, quæ inter reliquas orationes exstat.

Ad Orat. de Lege Agraria Kal. Jan.

Deest principium.

GELL. *lib. 13. cap. 34.*) Prædam, manubias, sectionem, castra denique Cn. Pompeji, sedente imperatore, Xviri vendent.

GELL. *ibid.*) * ex præda, ex manubiis, ex auro coronario.

AQU.) (a) Veniet igitur sub præcone tota Propontis atque Hellespontus: addicetur communis ora Lyciorum atque Cilicum: Mysia & Phrygia item conditioni legique parebunt.

CHARIS.) * imberba juventute.

Cetera in ea, quæ exstat, in Senatu habita.

Ad Orat. in L. Pisonem.

QUINT. *lib. 9. cap. 4. Diom. lib. 2.*) Proh Dii immortales! qui hic illuxit dies!

SERV.) Quæ te bellam ex utero, non hominem fudit.

ASC.) Infuber quidam fuit, id est, mercator & præco. is cum Romam cum filia venisset, adolescentem nobilem Cæsonium, hominis fortissimi filium, ausus est appellare. filiam collocavit.

QUINT. *lib. 8. cap. 3.*) * Cum tibi tota cognatio in sarraco advehatur.

DIOMED.) Proxime Pompejum sedebam.

LAMB. *addit ex QUINT.*) Caput opponis, cum eo coniscans.

Ex Commentariis lib. XIII.

DIOMED.) * re vendita, iterum emta.

(a) Venibit Lamb.

FRAGMENTA EPISTOLARUM.

INDEX.

Ad M. Titinium.	
Ad Cornelium Nepotem.	Lib. II.
Ad C. Cæsarem.	Lib. III.
Ad Cæsarem Juniorem.	Lib. III.
Ad C. Panfam.	Lib. III.
Ad A. Hirtium.	Lib. IX.
Ad M. Brutum.	Lib. VIII.
Ad M. Filium.	Lib. II.
Ad M. Licinium Calvum.	
Ad Q. Axium.	
Ad Catonem.	
Ad Cerelliam.	
Ad L. Plancum.	
Incertarum Epistolarum.	

Ex M. T. Ciceronis ad M. Titinium epist.

SVET. *Cl. Rhet.*) Equidem memoria teneo, pueris nobis primum Latine docere cœpisse L. Plautium quendam, ad quem cum fieret concursus, quod studiosissimus quisque apud eum exerceretur, dolebam mihi idem non licere. Continebar autem doctissimorum hominum auctoritate, qui existimant, Græcis exercitationibus ali melius ingenia posse.

Ad Cornelium Nepotem epist. lib. II.

MACR. *lib. 2. cap. 1. Saturn.*) Itaque nostri, cum omnia, quæ dixissemus, dicta essent: quæ facete, & breviter, & acute locuti essemus, ea proprio nomine appellari diſteria voluerunt.

Ad eundem ex libro incerto.

PRISC. *lib. 8.*) Hoc restiterat etiam, ut a te fictis aggrederer donis.

PRISC. *ibid.*) Qui habet, ultro appetitur, qui est pauper, aspernatur.

SVET. *in Jul. Cæs.*) Quid? oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatiore, aut elegantiore?

MARCEL.) Neque enim quidquam aliud est Felicitas, nisi honestarum rerum prosperitas: vel, ut alio modo definiam, Felicitas est fortuna, adiutrix consiliorum bonorum: quibus qui non utitur, felix nullo pacto esse potest. Ergo in perditis impiisque consiliis, quibus Cæsar usus erat, nulla potuit esse felicitas: feliciorque meo iudicio Camillus exsulans, quam temporibus iisdem Manlius, etiamsi, id quod cupierat, regnare potuisset.

Ad C. Cæsarem epist. lib. I.

NON. *Dicare.*) Balbum quanti faciam, quamque ei me totum dicaverim, ex ipso scies.

NON. *Consequi, Honor.*) Tum cum ea, quæ es ab senatu summo cum honore consecutus.

NON. *Improbum.*) Debes odisse improbitatem ejus, quia impudentissimum nomen delegerit.

NON. *Tueri.*) Ut sciret, majore cura tuenda esse, quæ parta sunt.

Ad eundem epist. lib. II.

NON. *Locare.*) Vel quod locatio ipsa pretiosa.

NON. *Putare.*) Quod sapientes homines, ac boni putant.

CHARIS. *lib. I.*) Neque pro cauto ac diligente se castris continuit.

NON. *Monumentum.*) Sed ego, quæ monumenti ratio sit, nomine ipso admoneor. Ad memoriam magis spectare debet posteritatis, quam ad præsentis temporis gratiam.

Ad eundem epist. lib. III.

NON. *Dimittere.*) Quæ si videres, non (a) de exercitu retinendo tueri, sed eo tradito, aut dimisso.

NON. *Contemno.*) * Amici nonnulli a te contemni ac despici, ac pro nihilo haberi senatum (b) velint.

(a) *te* conj. Lamb.

(b) *volunt* al.

Ad eundem ex lib. incerto.

NON. *Levare.*) Jam amplitudinem gloriamque tuam magno mihi ornamento fore existimo, quod me levas cura.

NON. *Consequi.*) Extrema vero nec quanta, nec qualia sint, verbis consequi possum.

Ad Cæs. Junio rem epist. lib. I.

OMNIA *ex Nonio. Sagum.*) Pridie nonas Febr. cum ad te litteras mane dedissem, descendi ad forum rogatus, cum reliqui consulares sagati vellent descendere.

ADITUS.) * & aut ad consules, aut ad te, aut ad Brutum adissent, his fraudi ne esset, quod cum Antonio fuissent.

RELATUM.) Sed hæc (a) viderimus, cum legati responsa retulerint.

VINDICARE.) (b) Quasi si me ad id beneficium arcesseres, quo per te me una cum Republica in libertatem vindicarem.

ACCIPERE, *Rogare.*) Roga ipsum, quemadmodum ego eum Arimini acceperim.

CUNCTARI.) Sed cito pœnituit, domum rediit, ceteri cunctabantur.

OPINIO.) Erit opinio bona de Planco, bona de Lepido.

COMPARARE.) * neminem tibi profecto hominem ex omnibus aut anteposuissem umquam, aut etiam comparassem.

EXPEDIRE.) Ex ceteris autem generibus tunc pecunia expeditur, cum legionibus victricibus erunt, quæ spondimus, persolvenda.

CONFECTUM.) In (c) singulas tegulas impositis sexcentis, sexcenties confici posse.

DUCERE.) Ne res duceretur, fecimus, ut Hercules Antianus in alium locum transferretur.

INVOLVERE.) Sed quod videret nomine pacis bellum involutum fore.

IGNOSCERE, *ac Concedere.*) Quod mihi & Philippo vacationem das, bis gaudeo. Nam & præteritis ignoscis, & concedis futura.

(a) *videbimus* al.

(b) In Codice Junii ms. *qui si nihil ad id beneficium adderes*, Patric.

(c) *singulis tegulis* Patr.

FEROX.) Itaque vereor, ne ferociorem eum faciant tua tam præclara de eo judicia.

Ad eundem epist. lib. II.

OMNIA *ex Nonio*. INSULSUM.) Sed ita locutus insulse est, ut mirum senatus convicium exceperit.

IGNAVUM & SEGNE.) In quo tua me provocavit oratio, mea consecuta est segnis.

CONFECTUM. Bellum, ut opinio mea fert, (a) ex consensu civitatis confectum jam haberemus.

CONSTAT.) * cum constet, Cæsarem Lupercis id vestigal dedisse, qui ante poterat id constare?

DEJICERE.) (b) Adest Albæ nescio quis Claudius, quem cum restitui jussisset, Ancone cum eo dejectus est ex senatus consulto.

INSOLENS.) * Insolens, arrogans, jactans.

SECUNDUM.) Scriptum erat equestre prælium valde secundum, (c) quin potius adversum.

MERET.) Quem perisse ita de Republica merentem consulem, vehementer doleo.

PRÆSTARE.) Tu si meam fidem præstiteris, quod confido te esse facturum.

SPURCUS.) Cum iter facerem Claternam tempestate spurcissima.

LOCUPLES.) Nihil omnino certi, nec locupletem ad hoc auctorem habebamus.

PALUDATUS.) Antonius demens ante lucem paludatus.

Ad eundem epist. lib. III.

NON. *Invehi*.) Itaque in eum palam vehementer est invectus.

NON. *Antiquus*.) Ego autem antiquissimum (d) Scythis oriundum, quibus antiquior lætitia est, quam lucrum.

(a) & alii.

(b) Libri Nonii, quos vidit Patric., habent *Adest Albæ nescio cujus Clodii, quam cum restitui misisset, Ancone cum eo dejectum esset ex senatus consulto*. Alicubi etiam legitur *quam cum restitui jussissent, Ancone cum eo dejecta est ex S. C.*

(c) al. *in his potius*, Patric. *nisi potius*, vel *nimis potius*.

(d) Hæc de Anacharsi Scytha dicta putat Junius in libro *Animadv. 6. c. 11.*

Ad eundem ex lib. incerto.

NON. *Opinio.*) Posthac quod voles a me fieri, scribito. Vincam opinionem tuam.

NON. *Promittere.*) Promissa tua memoria teneas.

Ad C. Pansam epist. lib. I.

NON. *Humaniter*, & PRISC. *lib. 15.*) De Antiocho fecisti humaniter. Quem quidem ego semper dilexi, meque ab eo diligi sensi.

NON. *Inaudire.*) * quorum erupit illa vox, de qua ex te primum quiddam inaudieram.

Ad eundem epist. lib. III.

NON. *Concalfacere.*) Nos Ventidianis rumoribus concalfecimus.

Ad A. Hirtium epist. lib. II.

NON. *Error.*) Qua in re si mediocriter lapsus sum, defendas velim tolerabile erratum.

Ad eundem epist. lib. V.

NON. *Impertio.* Et quoniam, ut in hoc tempus est, nihil habeo, patriæ quod impertiam.

Ad eundem epist. lib. IX.

NON. *Interfici.*) Dices, quid, quæso, istuc intererat? nescio, nisi tamen erat mihi verendum sapius, nequi casus perimeret superiora.

Ad eundem ex lib. incerto.

NON. *Vetustiscere a veterascere.*) Cum enim nobilitas sit nihil aliud, quam cognita virtus: quis in eo, quem veterascentem videt ad gloriam, generis antiquitatem desideret?

NON. *Lutum.*) * luta & limum aggerebant.

Ad M. Brutum epist. lib. VII.

NON. *Experiri.*) His contraria atque parata, ut esse solent, expertus sum.

Ad eundem epist. lib. VIII.

NON. *Doct. indag.*) Et quod te tantum amat, ut vel me audeat provocare.

NON. *Amare & diligere, & contentus.*) Sic igitur facies, & me aut amabis, aut, quo contentus sum, diliges.

QUINT. *lib. 5. cap. 10.*) Veritus fortasse, ne nos in Catonem nostrum transferamus illinc mali aliquid: etsi argumentum simile non erat.

QUINT. *lib. 8. cap. 3.*) Nam eloquentiam, quæ admirationem non habet, nullam judico.

QUINT. *ibid.*) * & eum amorem, & eum, ut hoc verbo utar, favorem in consilium advocabo.

QUINT. *lib. 9. cap. 3.*) Ego cum in gratiam redierim cum Ap. Claudio, & redierim per Cn. Pompejum. ego ergo cum redierim.

QUINT. *ibid.*) Sermo nullus, (a) scilicet nisi de te. quid enim potius? Tum Flavius, Erras, inquit, tabellarie, & ego ibidem orans inter cœnam exoravi.

QUINT. *ibid.*) Præstat enim nemini imperare, quam alicui servire. Sine illo enim vivere honeste licet, cum hoc vivendi nulla conditio est.

QUINT. *lib. 3. cap. 10.*) Simne bonus vir, si hoc suadeam? minime. Suasoris enim est finis, utilitas ejus, cui quisque suadet. At recta sunt. quis negat? sed non est semper rectis in suadendo locus.

QUINT. *lib. 8. cap. 6.*) Populo imposuimus, & oratores visi sumus.

QUINT. *lib. 6. cap. 4.*) Res mihi invisæ visæ sunt, Brute.

Ad M. Filium lib. I.

PRISC. *lib. 8. & lib. 10.*) Quare effice, & elabora ut excellas.

Ad eundem lib. II.

NON. *Commodare.*) Cui ego quibuscumque rebus potero, libentissime commodabo.

Ad eundem ex libro incerto.

DIOM. *lib. 1.*) Ceris delitis.

LACT. *lib. 4. cap. 14.*) Philosophiæ quidem præcepta noscenda, vivendum autem civiliter.

Ad Licinium Calvum lib. I.

PRISC. *lib. 9.*) Tuli moleste, quod litteræ delitæ sunt mihi a te redditæ.

NON. *Auguro.*) Præsentit animus, atque augurat quodammodo, quæ futura sit suavitas.

K 3

(a) scilicet nisi de te: fortasse hæc verba sunt Quintil. non Cic. Patric.

M. Tullii C. ad Q. Axium epist. lib. 1.

FRONTO.) Ad M. Bibulum adierunt.

FRONTO.) Si tu nos aliquid adjuvare potes.

SVET. *in Jul. Cæs.*) Cæsar in consulatu confirmavit regnum, de quo ædilis cogitavit.

Ad Catonem epistola.

NON. *Plus & multum*) Nec idcirco mihi desiderandam esse dignitatem meam, quod eam multi impugnaverint, sed eo magis recolendam, (a) quod plus desiderarint.

(b) *Ad Cerelliam epistola.*

QUINT. *lib. 6. c. 4.*) Hæc aut animo Catonis ferenda sunt, aut Ciceronis stomacho.

Ad L. Plancum.

GELL. *lib. 1. c. 21.*) Nam neque deesse Reipublicæ volo, neque superesse.

Ex Epistola incerta.

QUINT. *lib. 9. c. 3.*) Data Lupercalibus, quo die Antonius Cæsari.

QUINT. *lib. 6. c. 4.*) * (c) Ne ulli sunt pedes faceti, ac deliciis ingredienti mollius.

(a) al. *quod plures*. Patricius mallet *multum* impugnaverint, pro *multi* retento *plus*.

(b) De hac meminit Cic. ad Att. lib. 13. & 14.

(c) Fortasse leg. *nec ulli sunt pedes faceti*, ac deliciis ingredienti mollius: vel *ne ulli sint*: vel *deliciis ingredienti mollibus*. Patr.

FRAGMENTA PHILOSOPHICA.

INDEX.

Æconomica e Xenophonte, libri III.
 Protagoras, ex Platone.
 De Republica, libri VI., in quorum ultimo inest Som-
 nium Scipionis.
 De Jure Civili liber.
 De Auguriis lib.
 Hortensius, vel de Philosophia.
 M. Cato, seu Laus M. Catonis.
 De Gloria, lib. II.
 De Consolatione.
 De suis Consiliis.
 De Virtutibus.
 De Notis.
 Chorographia.
 Præterea fragmenta nonnulla librorum,
 Academicorum.
 De Natura Deorum.
 De Divinatione.
 De Legibus.
 De Fato.
 Timæi ex Platone.

ÆCONOMICORUM ex XENOPHONTE

L I B. I.

PRISC. *lib. 8.*) Homo ex eo numero hominum, qui apud nos hoc nomine dignantur.

COLUM. *lib. 12. cap. 1.*) Maritale conjugium sic comparatum est natura, ut non solum jucundissima, verum etiam utilissima vitæ societas iniretur, & ne genus humanum temporis longinquitate occideret. Propter hoc mas cum femina est conjunctus: deinde ut ex hac eadem societate mortalibus adjutoria senectutis, nec mi-

aus propugnacula præparentur: tum etiam, cum victus & cultus humanus, non, uti feris, in propatulo, ac silvestribus locis, sed domi sub tecto accurandus esset, necessarium fuit, alterutrum foris sub dio esse, qui labore & industria compararet: intus, qui tectis reconderet atque custodiret: siquidem vel rusticari, vel navigare, vel etiam alio genere negotiari necesse erat, ut aliquas facultates acquireremus. Cum vero paratæ res sub tectum essent congestæ, alium esse oportuit, qui & illatas custodiret, & cetera conficeret opera, quæ domi deberent administrari. Nam & fruges, & cetera alimenta terrestria indigebant tecto: & ovium ceterarumque pecudum fetus atque fructus clauso custodienda erant, nec minus reliqua utensilia, quibus aut alitur hominum genus, aut etiam excolitur. Quare cum & operam, & diligentiam ea, quæ proposuimus, desiderarent, nec exigua cura foris acquirerentur, quæ domi custodiri oporteret: jure, ut dixi, a natura comparata est opera mulieris ad domesticam diligentiam, viri autem ad exercitationem forensem & extraneam. Itaque viro calores & frigora perpetienda, tum etiam itinera & labores pacis ac belli, id est, rusticationis & militarium stipendiorum distribuit, mulieri deinceps, quod omnibus his rebus fecerat inhabilem, domestica negotia curanda tradidit. Et quoniam hunc sexum custodiæ & diligentiae assignaverat, idcirco timidiores reddidit, quam virilem. Nam metus plurimum confert ad diligentiam custodiendi. Quod autem necesse erat foris & in aperto victum quærentibus nonnumquam injuriam propulsare, idcirco virum, quam mulierem fecit audaciorum. Quia vero partis opibus æque fuit opus memoria, & diligentia: non minorem femina, quam viro, earum rerum tribuit possessionem. Tum etiam, quod simplex natura non omnes res commodas amplecti (a) volebat, idcirco alterum alterius indigere voluit: quoniam, quod alteri deest, præsto plerumque est alteri.

COLUM. *lib. 12. cap. 2.*) Nam vetus est proverbium, paupertatem certissimam esse, cum alicujus indigeas, uti eo non posse, quia ignoretur, ubi projectum jaceat quod desideretur. Itaque in re familiari laboriosior est negligentia, quam diligentia. Quis enim dubitet, nihil esse pulcrius in omni ratione vitæ, dispositione atque ordine? quod etiam ludicris spectaculis licet sæpe cognoscere. Nam ubi chorus canentium non

(a) poterat conj. Lamb.

certis modis, neque numeris præeuntis magistri consensit, dissonum quiddam ac tumultuosum audientibus canere videtur. At ubi certis numeris ac pedibus, velut facta conspiratione, consensit atque concinuit: ex ejusmodi vocum concordia non solum ipsis canentibus amicis quiddam & dulce resonat, verum etiam spectantes audientesque lætissima voluptate permulcentur.

DONAT. *in Ter.*) Quid igitur, pro Deum immortalium, primum eam docebas? quæso.

COLUM.) Præparatis idoneis locis, instrumentum & supellectilem distribuere cœpimus, ac primum ea fecrevimus, quibus ad res divinas uti solemus: postea mundum muliebrem, qui ad dies festos comparatur: deinde virilem: item dierum sollemnium ornatum, nec minus calceamenta utrique sexui convenientia: tum jam seorsum arma ac tela seponebantur, & in altera parte instrumenta, quibus ad lanificia utuntur: post quæ ad cibum conficiendum (a) vasa (ut assolet) constituebantur: inde quæ ad lavationem, quæ ad exornationem, quæ ad mensam quotidianam, atque epulationem pertinerent, exponebantur: postea ex iis, quibus quotidie utimur, quod menstruum esset, seposuimus: quod annum quoque, in duas partes divisimus. Nam sic minus fallit, qui exitus futurus sit. Hæc postquam omnia fecrevimus, tum suo quæque loco disposuimus: deinde quibus quotidie servuli utuntur, quæ ad lanificia, quæ ad cibaria coquenda & conficienda pertinent, hæc ipsa iis, qui uti solent, tradidimus, & ubi ea ponerent, demonstravimus, & ut salva essent, præcepimus. Quibus autem ad dies festos, & ad hospitum adventum utimur, hæc (b) primo tradidimus, & loca singula demonstravimus, & cuique sua annumeravimus, atque annumerata ipsi exscripsimus, eamque admonuimus, ut quodcumque opus esset, sciret unde daret: & meminisset atque adnotaret, quid, & quando, & cui dedisset, & cum recepisset, ut quidque suo loco reponeret.

M. T. CICERONIS

ŒCONOMICORUM ex XENOPHONTE

L I B. I I.

COLUM. *lib. 2. cap. 1.*) Utrumne, Ischomache, inquam, si res familiaris desiderasset, mercari villicum

(a) *vasa usui sunt* Lamb. (b) *promo* Patric., *promæ* Lamb.

tamquam fabrum, an ipse instituere consuevisti? Ego vero ipse instituo. Etenim qui me absente in meum locum substituitur, & vicarius meæ diligentiae succedit, is ea, quæ ego, scire debet.

E J U S D E M

ŒCONOMICORUM ex XENOPHONTE

L I B. I I I.

NON. *Interfici.*) Nullo modo facilius arbitror posse neque herbas arefcere, & interfici: neque terram ab sole percoqui.

QUINT. *lib. 12. cap. 5.* NON. *Profligare.*) Cum vero affecta jam prope æstate, uvas a sole mitescere tempus est.

MACR. *lib. 3. cap. 10.*) Qui neque ferit vitem, neque quæ fata est, diligenter colit, oleum, ficus, poma non habet.

CHARIS. *lib. 1.*) Apes in alvearium concesserunt.

CICERO *de Senectute.*) Cum ad Cyrum minorem, regem Persarum, præstantem ingenio atque imperii gloria, Lyfander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset Sardis, *Et reliqua, quæ peti possunt ex cap. 17. libri de Senectute; quæ miror omnia ab Grutero hic repetita esse, & quidem aliter quædam, quam illic edidit.* (a)

SERVIVS *in 2. Geor.*) * Scrobes.

M. T. C I C E R O N I S

P R O T A G O R A S ex P L A T O N E.

PRISC. *lib. 6.*) Quid tu? unde tandem appares, o Socrate? an id quidem dubium non est, quin ab Alcibiade?

PRISC. *lib. 8.*) Nunc a vobis, Protagora & Socrate, postulo, concedatis alter alteri, & inter vos de hujusmodi rebus controversemini, non concertetis.

PRISC. *lib. 6.*) Quæ igitur potest esse indignitas voluptatis ad molestiam, nisi in magnitudine, aut longitudine alterius utrius posita?

DONATUS *in PHORMION.*) Confirmandi genera compluria.

(a) Fragmentum hoc vide supra de Senectute cap. 17. ibi enim aliter nos legimus.

EX M. T. CICERONIS
DE REPUBLICA
LIBRO I.

FRONTO.) Nuntiatum est, venire Lælium, domoque jam exisse.

NON. *Propter.*) Eum quoque ut salutavit, propter Tuberonem iussit assidere.

FRONTO.) Negotii publici expers.

NON. *Cituma.*) Quare si placet, deduc (a) orationem tuam de cælo ad hæc cituma.

DIOMED.) Quasi alius assimulare Rempublicam aut melius non possit, aut omnino non possit.

NON. *Accommodatum.*) * (b) expositamque ad exemplum nostræ Reipublicæ accommodabo ad eam, si poterō, omnem illam orationem, quæ est mihi habenda de optimo civitatis statu.

NON. *Urbs a civitate.*) (c) Quam cum locis manuque sepsissent, ejusmodi conjunctionem tectorum, oppidum, vel urbem appellarunt, delubris distinctam, spatiisque communibus. Omnis ergo populus, qui est talis cœtus multitudinis, qualem exposui, civitas est: omnis civitas, quæ est constitutio populi, respublica.

FRONTO.) Ut ad eam urbem, quam incolas, possis adnare.

D. AUGUST. *epist.* 5.) * brevi multitudo diversa atque vaga, concordia civitas facta erat.

NON. *Cognoscere.*) (d) Cognoscere mehercule, inquit, consuetudinem istam, & studium sermonemque.

SENECA *lib.* 19. *epist.*) * duos Romanos reges esse, quorum alter patrem non habet, alter matrem. Nam de Servii matre dubitatur. Anci Marcii pater quoque ignoratur. tantum hic Marcius, Numæ nepos dicitur.

NON. *Dimittere.*) Tum (instituti) annui consules, tum dimissi populo fasces.

SENECA *lib.* 19. *epist.*) * provocationem ad populum etiam a regibus fuisse.

(a) oro rat. Patr.

(b) al. exponam quoque ad exemplum nostræ reip. accommodaboque ad eam &c.

(c) opere, manuque, vel arte manuque, vel labore manuque mavult Patric. ex locis similibus apud Cicer.

(d) Cognoscite Patric.

NON. *Horrendum ab horrido.*) Horum enim severitatem dicitur inhorruisse primum civitas.

SENECA *lib. 19. epist.*) Quem nos dictatorem dicimus, & in historia ita nominari legimus, apud antiquos magister populi vocatus est, quod qui ab illo nominatur, magister equitum est.

CIC. 6. *ad Attic. 9.*) * Cn. Flavius fastos protulit. FRONTO.) ipsa cognitio nos delectavit.

NON. *Æmulus.*) (a) Quomodo enim judicatur iste optimas, aut optimatum æmulus doctrina, artibus, studiis? audio. quando?

NON.) Sed audisse te credo, (b) tum vero Platonem, Socrate mortuo, primum in Ægyptum discendi causa, post in Italiam contendisse.

NON. *Anima.*) Tum virtute, labore, industria quæreretur summi viri indolem; nisi nimis animose ferox natura illum nescio quo pacto.

NON. *Confitura.*) Quæ videlicet ille non ex agri confitura, quam cernebat, sed ex doctrinæ indicibus interpretabatur.

NON. *Antiquus, Antiquior.*) Sed quoniam plurima beneficia continet patria, & est antiquior parens, quam (c) is, qui, ut ajunt, creaverit, major ei profecto, quam parenti, debetur gratia.

NON. *Pignerari.*) Sed ut plurimas & maximas nostri animi, ingenii, consilii prima ipsa sibi ad utilitatem pigneraretur.

NON. *Conducere.*) Facillimam autem in ea republica esse posse concordiam, in qua idem conducat omnibus.

NON. *Firmitudo.*) Habent æquabilitatem quandam, qua carere diutius vix possunt liberi, deinde firmitudinem.

NON. *l. de doct. indagine.*) Nec tantum Carthago habuisset opum sexcentos fere annos sine consiliis & disciplina.

NON. *Dominatus.*) Quid? (d) tunc cum es iratus, permittis illi iracundiæ dominatum animi tui?

NON. *Anima.*) Ergo non probares consilio (e) pulso libidines, quæ sunt innumerabiles, iracundias, quæ

(a) al. *quam*: & *optimus* pro *optimas*, quod reposuit Sigonius, Patric. (b) *Tubero, Plat.* Lamb.

(c) *si quis, ut ajunt, curav.* alii.

(d) *tum cum* Patric.

(e) *Pulsas* Patric.

terrent omnia. Ego vero nihil isto animo, nihil ita animato homine miserius ducerem.

NON. *Invitare.*) Denique ipsa natura non invitaret solum, sed etiam cogeret.

FRONTO.) Populo gratificans & aliena, & sua.

FRONTO.) Nec vero jam meo nomine abstinet.

NON. *Horrendum ab horrido.*) Sed ut ille, qui navigat, cum (a) subito mare cœpit horrescere.

MACR. *lib. de different. & societatibus Græci Latini-que verbi.*) Libenter tibi, Læli, uti eum desideras, equidem concessero.

EX M. T. CICERONIS DE REPUBLICA

LIBRO II.

NON. *Exsultare.*) Est igitur quiddam turbulentum in hominibus singulis, quod vel exsultat voluptate, vel molestia frangitur.

NON. *Volutabundus.*) Cupido autem, & expetenti, & libidinoso, & volutabundo in voluptatibus.

NON. *Anxietudo.*) Quantaque anxietudo prona ad luctum, & mœrens, semperque ipsa se sollicitans.

NON. *Timor & timiditas.*) Esse autem (b) angores, esse miseria afflictas, atque abjectas timiditate & ignavia.

NON. *Elidere.*) Ut auriga indoctus e curru trahitur, (c) operitur, eliditur, laniatur.

NON. *Offendere.*) Sed imitor Archytam Tarentinum, qui cum ad villam venisset, & omnia aliter offendisset.

NON. *Urbs a civitate.*) * quo auctore & principe vocitatur civitas.

NON. *Modicum.*) Statuo esse optime constitutam Rempublicam, quæ ex tribus generibus illis, regali, optimo, & populari confusa modice, nec puniendo irritet animum immanem ac ferum, nec omnia permit- tendo, licentia cives deteriores reddat.

D. AUG. *lib. 2. cap. 21. Civit.*) Ut in fidibus, ac tibiis, atque cantu ipso, ac vocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum ac discrepantem aures eruditæ ferre non possunt, isque

(a) subiit mare Patric.

(b) angore & miseria afflictas Lamb.

(c) opprimitur alii.

concentus ex dissimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur & congruens: sic ex summis, & infimis, & mediis interjectis ordinibus, ut sonis, moderata ratione civitas consensu dissimillimorum concinit, & quæ harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in civitate concordia, arctissimum atque optimum (a) omni in Republica vinculum incolumitatis: quæ sine justitia nullo pacto esse potest.

NON. *Projectum.*) Justitia foras spectat, & projecta tota est, atque eminet.

NON. *Explicare.*) Quæ virtus præter ceteras totam se ad alienas utilitates porrigit atque explicat.

NON. *Exsultare.*) * quæ sanguine alitur, atque in omni crudelitate sic exsultat, ut vix hominum acerbis funeribus satietur.

NON. *lib. de doct. indagine.*) Itaque præclara illa institutio Romuli cum ducentos annos & (b) triginta fere firma mansisset.

NON. *Viritim.*) Ac primus agros, quos bello Romulus ceperat, divisit viritim civibus.

FRONTO.) Cum aliud nihil domum suam deportavisset.

NON. *Pecuniosus.*) * multaque (c) ditione ovium & boum, quod tunc erat res in pecore, & in locorum possessionibus, ex quo pecuniosi & locupletes vocabantur.

GELLIUS *lib. 1. cap. 22.*) Non gravarer, Læli, nisi & hos velle putarem, & ipse cuperem, te quoque aliquam partem hujus nostri sermonis attingere; præsertim cum heri ipse dixeris, te nobis etiam superfuturum. verum si id quidem fieri non potest, ne desis, omnes te rogamus.

NON. *Calumnia.*) * ut Carneadi respondeatis, qui sæpe optimas causas ingenii calumnia ludificari solebat.

FRONTO.) Neque enim ad mare admovit, quod ei fuit facillimum.

D. AUG. *lib. 2. cap. 21. Civit.*) Nihil est quod adhuc de Republica putem dictum, & quo possim longius progredi, nisi sit confirmatum, non modo falsum esse illud, sine injuria non posse, sed hoc verissimum, sine summa justitia Rempublicam regi non posse.

(a) *omnium* Patric.

(b) *viginti* Lamb.

(c) *ditione* Patric.

EX M. T. CICERONIS
DE REPUBLICA
LIBRO III.

D. AUG. *lib. 4. contra Pelagium.*) Homo non ut a matre, sed ut a noverca natura editus est in vitam corpore nudo, & fragili, & infirmo: animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, pro- no ad libidines: in quo tamen inest tamquam obrutus quidam divinus ignis ingenii & mentis.

SENECA *lib. 19. epist.*) Quoniam fumus ab ipsa cal- ce ejus interpellatione revocati.

LACT. *Epitome cap. 1.*) Nullum est jus naturale. itaque omnes animantes ipsa ducente natura commoda sua defendunt: & ideo justitia, si alienis utilitatibus consulat, suas negligat, stultitia est dicenda. Quod si omnes populi, penes quos sit imperium, ipsique Ro- mani, qui orbem totum possedere, justitiam sequi ve- lint, ac suum cuique restituere, quod vi & armis oc- cupaverunt, ad casus & egestatem revertentur. Quod si fecerint, justos dicemus quidem, sed tamen stultos judicare necesse est, qui ut aliis profint, sibi nocere contendunt.

LACT. *lib. 5. cap. 16. Epit. cap. 1.*) Bonus vir si habeat servum fugitivum, vel domum infalubrem ac pestilentem, quæ vitia solus sciat, & ideo proscribat, ut vendat: utrumne profitebitur, fugitivum servum, ac pestilentem domum se vendere, an celabit emtorem? si profitebitur emtori, fugitivum esse: bonus quidem, quia non fallet, sed tamen stultus judicabitur, quia vel parvo vendet, vel omnino non vendet. si celaverit, erit quidem sapiens, quia rei consulat: sed idem ma- lus, quia fallet. Deinde, si reperiat hominem, qui aut aurum pro orichalco, aut argentum pro plumbo ven- dat per errorem, atque id emere necessitas cogat: ut- rum dissimulabit, & emet parvo, an potius indicabit? justus utique dicetur, quia non fefellit, sed idem stul- tus, qui alteri fecerit lucrum, sibi damnum. Sed facile de damno est: (a) qui, si vita ejus in periculum ve- niet, ut eum aliquando necesse sit aut (b) occupare, aut mori, quid faciet? Potest hoc evenire, ut naufrā-

(a) quid si ejus vita Lamb.

(b) subaudi tabulam, vel equum.

gio facto inveniat aliquem imbecillum, tabulæ inhaerentem: aut victo exercitu, fugiens reperiat aliquem vulneratum, equo infidentem: utrumne aut illum tabula, aut hunc equo deturbabit, ut ipse possit evadere? si volet justus esse, non faciet, sed idem stultus iudicabitur, qui dum alterius vitæ parcat, suam perdet. si faciet, sapiens quidem videbitur, quia sibi consulit: sed & idem malus, quia nocebit.

LACT. *lib. 5. c. 12.*) Quæro, si duo sint, quorum alter optimus vir, æquissimus, summa justitia, singulari fide; alter insigni scelere & audacia existimetur: & si in eo sit errore civitas, ut bonum illum virum, sceleratum, facinorosum, nefarium putet; contra autem, qui sit improbissimus, summa esse probitate ac fide existimet: proque hac opinione omnium civium, bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique afferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, exterminetur, egeat: postremo jure etiam optimo omnibus miserrimus esse videatur; contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes denique copiae conferantur; vir denique optimus omnium estimatione, & dignissimus omni fortuna iudicetur: quis tandem erit tam demens, qui dubitet, utrum se esse malit?

NON. *Famulatur.*) Est enim genus injustæ servitutis, cum ii sunt alterius, qui sui possunt esse. cum autem hi famulantur.

NON. *Infestum mare. Myoparo.*) Nam cum quæreretur ex eo, quo scelere compulsus mare haberet infestum uno myoparone: Eodem, inquit, quo tu orbem terræ.

LACT. *lib. 6. cap. 8.*) Est quidem vera lex, recta ratio, naturæ congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quæ vocet ad officium jubendo, vetando a fraude deterreat, quæ tamen neque probos frustra jubet, aut vetat, nec improbos jubendo, aut vetando movet. Huic legi nec abrogari fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest. Nec vero aut per senatum, aut per populum solvi hac lege possumus. Neque est quærendus explanator, aut interpret ejus alius: nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac; sed & omnes gentes, & omni tempore una lex, & sempiterna, & (a) immortalis continebit; unusque erit communis quasi magister, & im-

(a) *immutabilis* Patr.

perator omnium Deus ille, legis hujus inventor, disceptator, lator: cui qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernabitur, atque hoc ipso luet maximas pœnas, etiamsi cetera supplicia quæ putantur, effugerit.

LACT. *lib. 5. c. 19.*) Huic tu viro quas divitias obijcies? quæ imperia? quæ regna? qui ista omnia putat humana, sua bona divina judicat.

PRISC. *lib. 8.*) * quibus assentior, sollicitam & periculofam justitiam non esse sapientis.

NON. *Ubi genit. pro ablat.*) Noster autem populus, fociis defendendis, terrarum jam omnium potitus est.

NON. *Largitas.*) * Pyrrhi (a) ridetur largitas a consule, aut Samnitium copiæ Curio defuerunt.

NON. *Apud.*) Cujus etiam focum Cato ille noster, cum venerat ad se in Sabinos, ut ex ipso audiebamus, visere solebat, apud quem sedens Samnitium quondam hostium, tum jam clientium suorum dona repudiaverat.

D. AUG. *lib. 22. cap. 6.*) Nullum bellum suscipitur a civitate optima, nisi aut pro fide, aut pro salute.

D. AUG. *lib. 22. cap. 4. Civit.*) * quorum non corpora sunt in cælum elata: neque enim natura pateretur, ut id, quod esset de terra, nisi in terra maneret.

D. AUG. *lib. 22. cap. 6. Civit.*) Magis est in Romulo admirandum, quod ceteri, qui Dii ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditis hominum sæculis fuerunt, ut fingendi proclivior esset ratio, cum imperiti facile ad credendum impellerentur. Romuli autem ætatem minus his sexcentis annis, jam inveteratis litteris atque doctrinis, omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore sublato, fuisse cernimus.

D. AUG. *ibidem.*) Ex quo intelligi potest, permultis annis ante Homerum fuisse, quam Romulum: ut jam doctis hominibus, ac temporibus ipsis eruditis ad fingendum vix quidquam esset loci. Antiquitas enim recipit fabulas, fictas etiam nonnumquam incondite. Hæc ætas autem, jam exulta præsertim, & erudita, omne, quod fieri non potest, respuit.

LACTANT. *lib. 5. c. 19.* SENECA *lib. 19. epist.*) Apud Ennium sic loquitur Africanus:

*Si fas endo plagas cælestum ascendere cuiquam est,
Mi soli cæli maxima porta patet.*

Est vero, inquit, Africane. Nam & Herculi eadem ipsa porta patuit.

(a) videlicet largitas consulibus Lamb.

SENECA. *ibid.*.)

*Hic est ille situs, cui nemo civi', neque hostis
Quivit pro factis reddere operæ pretium.*

D. AUG. *lib. 3. cap. 15. Civit.*.) * tantum est confectus, ut, cum subito sole obscurato, non comparuisset, Deorum in numero collocatus putaretur: quam opinionem nemo umquam mortalis assequi potuit sine eximia virtutis gloria.

D. AUG. *lib. 22. cap. 6.*.) Propterea & istum non creditum inter Deos receptum tali morte, quia fortasse quod erat in Romulo probatum, Romani vulgare noluerunt, si hoc & alteri tribueretur.

LACT. *lib. 5. cap. 19.*.) Vult plane virtus honorem, nec est virtutis ulla alia merces, quam tamen illa accipit facile, exigit non acerbe. Sed si aut ingrati universi, aut invidi multi, aut inimici potentes suis virtutem præmiis spoliant, næ illa se tamen multis solatiis oblectat, maximeque suo decore se ipsam sustentat.

D. AUG. *lib. 22. cap. 6. Civit.*.) Sed his pœnis, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exilio, vinculis, verberibus elabuntur sæpe privati, oblata mortis celeritate. Civitatibus autem mors ipsa pœna est: quæ videtur a pœna singulos vindicare. Debet enim constituta sic esse civitas, ut æterna sit. Itaque nullus interitus est Reipublicæ naturalis, ut hominis, in quo mors non modo necessaria est, verum etiam optanda persæpe. Civitas autem cum tollitur, deletur, exstinguitur, simile est quodammodo, ut magnis parva conferamus, ac si omnis hic mundus intereat ac concidat.

D. AUG. *lib. 2. cap. 21. Civit.*.) Respublica est res populi. Populus autem non omnis cœtus multitudinis, sed cœtus juris consensu, & utilitatis communione sociatus.

D. AUG. *ibidem.*.) Respublica res est populi, cum bene ac juste geritur, sive ab uno rege, sive a paucis optimatibus, sive ab universo populo. Cum vero injustus est rex, quem tyrannum voco; aut injusti optimates, quorum consensus factio est; aut injustus ipse populus, cui nomen usitatum nullum reperio, nisi ut etiam ipsum tyrannum appellem; non jam vitiosa, sed omnino nulla Respublica est, quoniam non est res populi, cum tyrannus eam, factione capeffat; nec ipse populus jam populus est, si sit injustus, quoniam non est multitudo juris consensu, & utilitatis communione sociata.

D. AUG. *lib. 22. cap. 21. Civit.*.) Ubi vero justitia non est, nec jus potest esse. Quod enim jure fit, pro-

fecto iuste fit; quod autem fit iniuste, nec jure fieri potest. Non enim jura dicenda sunt, vel putanda, iniqua hominum constituta, cum illud etiam ipsi jus esse dicant, quod de justitiæ fonte manaverit: falsumque sit, quod a quibusdam non recte sentientibus dici solet, id jus esse, quod ei, qui plus potest, utile est.

D. AUG. *lib. 4. contra Pelagium.*) An non cernimus, optimo cuique dominatum ab ipsa natura cum summa utilitate infirmorum datum? Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini iracundiæque, & ceteris vitiosis ejusdem animi partibus?

D. AUG. *ibidem.*) Sed & imperandi, & serviendi sunt dissimilitudines cognoscendæ. Nam, ut animus corpori dicitur imperare, dicitur etiam libidini, sed corpori, ut rex civibus suis, aut parens liberis, libidini autem, ut servis dominus, quod eam coercet, & frangit; sic regum, sic imperatorum, sic magistratuum, sic patrum, sic populorum imperia civibus sociisque præfunt, ut corporibus animus. Domini autem servos ita fatigant, ut optima pars animi, id est, sapientia, ejusdem animi vitiosas imbecillasque partes, ut libidines, ut iracundias, & perturbationes ceteras.

NON. *Mercatura.*) Phœnices primi mercaturis, & mercibus suis avaritiam, & magnificentiam, & inextinguibiles cupiditates omnium rerum (a) supportaverunt in Græciam.

NON. *Confidentia.*) * duas sibi res, quo minus in vulgus & in foro diceret, confidentiam & vocem de-fuisse.

NON. *Proferre.*) Sapientia jubet proferre opus, amplificare divitias.

NON. *Periculum.*) (b) * sed ut ipsi seu animum periclitentur, seu videant, quid se putent esse facturos.

NON. *Impigritas.*) Numquam viri fortissimi fortitudinis, impigritatis, patientiæ.

PRISC. *lib. 6.*) Quid ergo illa sibi vult absurda exceptio, nisi quis Athonem pro monumento vult funditus efficere? quis enim est (c) Atho, aut Olympus tantus?

NON. *Vafrum.*) Non sunt in disputando vafri, non veteratores, non malitiosi.

(a) *import. Patric.*

(b) *fortasse suum pro seu Pattic.*

(c) *Athos alii.*

E X M. T. C I C E R O N I S
D E R E P U B L I C A
L I B R O I V.

NON. *Ubi accusativus pro genitivo .)* Atque ipsa mens, quæ futura videt, præterita meminit.

NON. *Mitis .)* Cumque autumnus terras ad concipiendas fruges patefecerit, hieme ad conficiendas compref-ferit, vere ad effundendas relaxarit, æstate (a) ac maturitate alias mitigaverit, alias torruerit.

NON. *Aptam .)* * eademque soli objecta umbram no-ctemque efficiat, cum ad numerum dierum aptam, tum ad laborum quietem.

LACT. *de Opif. Dei .)* Nec voluntatem mihi defuisse, nec curam.

D. AUG. *lib. 9. cap. 9. Civit.)* Numquam comædiæ, nisi consuetudo vitæ pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent.

D. AUG. *ibid.)* Quem illa non attigit, vel potius quem non vexavit? cui pepercit? esto: populares homines, improbos in Rempublicam, seditiosos, Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum læsit. patiamur: etsi hujusmodi cives a censore melius est, quam a Poëta notari. Sed Periclem, cum jam suæ civitati maxima auctoritate plurimos annos domi & belli præfuisset, violari versibus, & eos agi in scena, non plus decuit, quam si Plautus noster voluisset, aut Nævius P. & Cn. Scipioni, aut Cæcilius M. Catoni maledicere.

D. AUG. 6.) Nostræ contra XII. tabulæ cum per-paucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanc-ciendam putaverunt, si quis (b) occitavisset, sive car-men condidisset, quod infamiam afferret flagitiumve alteri: præclare. Judiciis enim, ac magistratuum disce-ptationibus legitimis propositam vitam, non poëtarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire, nisi ea lege, ut respondere liceat, & iudicio defendere.

D. AUG. *lib. 2. cap. 10. Civit.)* Æschines Athenien-sis, vir eloquentissimus, cum adolescens tragœdias acti-tavisset, Rempublicam capeffivit, & Aristodemum tra-gicum item actorem, maximis de rebus pacis ac belli legatum ad Philippum Athenienses sæpe miserunt.

(a) ad maturitatem Patr.

(b) occitavisset idem.

D. AUG. *lib. 2. c. 12. Civit.*) * Probris & injuriis poetarum subjectam vitam famamque habere noluerunt, capite etiam puniri fancientes, tale carmen condere si quis auderet.

D. AUG. *lib. 2. cap. 13. Civit.*) * Cum artem ludicram, scenamque totam in probro ducerent, genus id hominum non modo honore civium reliquorum carere, sed etiam tribu moveri notatione censoria voluerunt.

D. AUG. *lib. 2. c. 14. Civit.*) Ad quos cum accessisset clamor & approbatio Populi quasi magni cujusdam, & sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos invehunt metus? quas inflammant cupiditates?

NON. *Fingere.*) Ego vero eodem, quo ille Homerum redimitum coronis, & delibutum unguentis, emit tit ex ea urbe, quam ipse sibi fingit.

MARCELL. *lib. 30.*) Cumque nihil tam incorruptum esse debeat in republica, quam suffragium, quam sententia: non intelligo, cur qui ea pecunia corruperit, poena dignus sit; qui eloquentia, laudem etiam ferat. Mihi quidem hoc plus mali facere videtur, qui oratione, quam qui pretio judicem corrumpit, quod pecunia corrumpere prudentem nemo potest, dicendo potest.

NON. *Impurus & immanis.*) * Sed juventuti nostrae minime audiendus. Quippe si ita sensit, ut loquitur, est homo impurus: sin aliter, quod malo, oratio est tamen immanis.

NON. *Ignominia.*) Censoris judicium nihil fere damnato affert, nisi ruborem. Itaque quia omnis ea judicatio versatur tantummodo in nomine, animadversio illa ignominia dicta est.

NON. *Ubi dativus pro accusativo.*) Nec vero mulieribus praefectus praeponeatur, qui apud Graecos creari solet, sed sit censor, qui viros doceat moderari uxoribus.

NON. *Temulenta.*) Magnam habet vim disciplina verecundiae. (a) carent temeto omnes mulieres.

NON. *Fama.*) * atque etiam siqua erat famosa, ei cognati osculum non ferebant.

NON. *Clepere.*) Non modo ut Spartae, rapere ubi pueri, & clepere discunt.

SERV.) Apud Graecos opprobrio fuit adolescentibus, si amatores non haberent.

NON. *Jurgium a lite.*) * admiror, nec rerum solum, sed verborum etiam elegantiam, si jurgant (inquit) benivolorum concertatio, non lis inimicorum, jurgium dicitur.

L

(a) cavent Patric.

NON. *ibid.*) Jurgare igitur, lex (a) putat inter se vicinos, non litigare.

NON. *Petulantia, Procacitas.*) Itaque a petendo petulantia, a procando, id est, poscendo, procacitas nominata est.

NON. *Fides.*) Fides enim nomen ipsum mihi videtur habere, cum fit, quod dicitur.

NON. *Blandimentum.*) In cive excelso, atque homine nobili, blanditiam, ostentationem, ambitionem, notam esse levitatis.

NON. *Portitor.*) Nolo enim eundem populum, imperatorem & portitorem esse terrarum: optimum autem & in privatis familiis, & in republica vectigal ducos esse parsimoniam.

NON. *Pecuda.*) * cum adhibent in pecuda pastores.

NON. *Excipere.*) * quod insepultos reliquissent eos, quos ex mari, propter vim tempestatis, excipere non potuissent, innocentes necaverint.

NON. *Proprium.*) Et noster Plato magis etiam, quam Lycurgus, omnia prorsus jubet esse communia, nequis civis propriam, aut suam rem ullam queat dicere.

NON. *De Doctr. ind.*) Nec in hac dissensione suscepi populi causam, sed bonorum.

NON. *Auguro.*) Cui quidem utinam vere auguraverim.

NON. *Sanctitudo.*) * eosdem terminos hominum curæ atque vitæ: sic pontificio jure sanctitudo sepulturæ.

PRISC. *lib. 15.*) Non enim facile valenti populo resistitur, si aut nihil impertias juris, aut parum.

PRISC. *Carm.*) Brachialia.

PRISC.) Armentum habeo.

EX M. T. C I C E R O N I S

D E R E P U B L I C A

L I B R O V.

D. AUG. *lib. 2. cap. 21. Civit. & NON, quendam locum, qui est in hoc frag. profert in vanum.*) Enn.

Moribus antiquis res stat Romana, virisque.

Quem quidem ille versum, vel brevitate, vel veritate, tamquam ex oraculo mihi quodam esse effatus videtur. nam neque viri, nisi ita morata civitas fuisset, neque mores, nisi hi viri præfuissent, aut fundare, aut tamdiu tenere potuissent tantam, & tam longe lateque im-

(a) al. vetat.

perantem rempublicam. Itaque ante nostram memoriam & mos ipse patrius præstantes viros adhibebat, & veterum morem, ac majorum instituta retinebant excellentes viri. nostra vero ætas cum rempublicam sicut picturam accipisset egregiam, sed jam evanescentem vetustate, non modo eam coloribus iisdem, quibus fuerat, renovare neglexit, sed ne id quidem curavit, ut formam saltem ejus, & extrema tamquam lineamenta servaret. quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Romanam: quos ita oblivione obsoletos videmus, ut non modo non colantur, sed etiam ignorentur? Nam de viris quid dicam? mores enim ipsi interierunt virorum penuria. cujus tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam tamquam reis capitibus quodammodo dicenda causa est. nostris enim vitiis, non casu aliquo, rempublicam verbo retinemus: reapse vero jampridem amisimus.

CIC. *lib. 8. epist. ad Attic.*) Ut enim gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria: sic huic moderatori reipublicæ beata civium vita proposita est, ut opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, (a) virtute honesta sit. hujus enim operis maximi inter homines, atque optimi, illum esse effectorem volo.

DIOMED. *lib. 1.*) Excellunt.

NON. *Contemptio.*) Quæ virtus fortitudo vocatur, in qua est magnitudo animi, mortis dolorisque magna contemptio.

NON. *Lentum.*) Marcellus, ut acer & pugnax. Maximus, ut consideratus & lentus.

NON. *ubi nominativus, vel.*) Sed tamen ut bono patrifamilias colendi, ædificandi, ratiocinandi quidam usus, opus est.

GEL. *lib. 12. c. 2.*) Menelao Laconi quædam fuit suaviloquens jucunditas.

Idem ib.) Breviloquentiam in dicendo colat.

NON. *Imbuere.*) Quæ cum Scipio dixisset, admodum probans: nimio enim erat odio rhetorum imbutus.

NON. *Ferocia.*) Qui comperit ejus vim & effrenatam illam ferociam.

CHARIS. *lib. 1. Orbi.*) Orbi terrarum comprehensos.

NON. *Impertire.*) Quod molestias senectutis suæ vestris familiis impertire posset.

NON.) Quod non modo singulis hominibus, sed potentissimis populis sæpe contigit.

(a) al. *onusta.*

EX M. T. C I C E R O N I S
DE R E P U B L I C A
L I B R O V I.

NON. *Prudentia*.) Totam igitur expectas prudentiam hujus rectoris, quæ ipsum nomen hoc nacta est ex providendo.

NON. *Tristis*.) Qui numeros optimatum, & principum obtulit his vocibus, & gravitatis suæ liquit illum tristem, & plenum dignitatis sonum.

NON. *Expleri atque satiari*.) Graves enim dominæ cogitationum libidines, infinita quædam cogunt atque imperant: quæ quia expleri (a) atque satiari nullo modo possunt, ad omne facinus impellunt eos, qui illecebris suis incenduntur.

NON. *Samium*.) Oratio exstat, Læli, quam omnes habemus in manibus, quam simpuvia pontificum Diis immortalibus grata sint, Samiæque, ut hic scribit, capedines.

NON. *Firmiter* & PRISC.) Firmiter enim majores nostri stabilita matrimonia esse voluerunt.

NON. *Comparare*.) Quamobrem se comparet hic civis ita necesse est, ut sit contra hæc, quæ civitatis statum pervertunt, semper armatus.

NON. *Seditio*.) Eaque dissensio civium, quod seorsum eunt alii ad alios, seditio dicitur.

NON. *de Doctr. ind.*) Et vero in dissensione civili, cum boni plus, quam multi valent, expendendos ab his, non numerandos puto.

GEL. *lib. 6. c. 16.* & NON. *Deprecari*.) Quod equidem eo fuit majus, quia cum in causa pari collegæ essent, non modo invidia pari non erant, sed etiam Claudii invidiam Gracchi caritas deprecabatur.

NON. *Maſtare*. Ferunt hos laudibus, maſtant honoribus.

D. AUG. *l. 5. c. 13. Civit.*) Alendus hic est gloria.

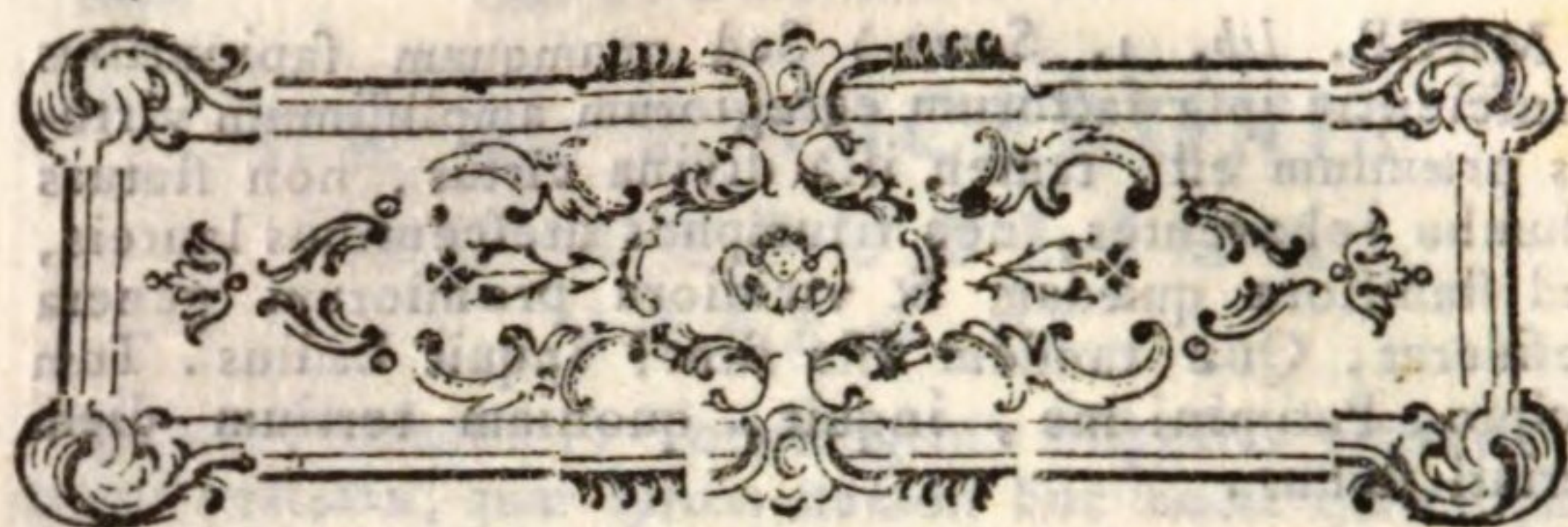
NON. *Defubito*.) * in his, ut meministis, concursu levissimæ multitudinis ære congesto funus defubito esset ornatum.

NON. *ubi genitivus pro nominativo*.) Ut, quemadmodum scribit ille, quotidiano in forum mille hominum cum palliis conchylio tinctis descenderent.

(a) nec al.

MACR. *lib. 1. Somn.*) Sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis præmium est, tamen illa divina virtus, non statuas plumbo inhærentes, nec triumphos arefcentibus laureis, sed stabiliora quædam & viridiora præmiorum genera desiderat. Quæ tandem ista sunt? inquit Lælius. Tum Scipio, Patimini me, inquit, quoniam tertium diem feriati sumus.

SOMNIUM SCIPIONIS.

SCIPIO LOQUITUR.

- 1 I. Cum in Africam venissem, M. Manilio Con-
suli ad quartam legionem Tribunus, ut
scitis, militum; nihil mihi potius fuit,
quam ut Masinissam convenirem, regem
familiae nostrae justis de causis amicissimum.
Ad quem ut veni, complexus me senex collacrymavit:
aliquantoque post suspexit in caelum, &, Grates, in-
quit, tibi ago, summe Sol, vobisque, reliqui caelites;
quod, antequam ex hac vita migro, conspicio in meo
regno & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego
nomine ipso recreor: ita numquam ex animo meo di-
scedit illius optimi atque invictissimi viri memoria.
Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra Re-
publica percontatus est: multisque verbis ultro citroque
habitis, ille nobis consumtus est dies. Post autem re-
gio apparatu accepti, sermonem in multam noctem pro-
duximus; cum senex nihil nisi de Africano loqueretur,
omniaque ejus non facta solum, sed etiam dicta memi-
nisset: deinde, ut cubitum discessimus, me & de via,
& qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quam so-
lebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equi-
dem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere, ut
cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno
tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videli-
cet saepissime vigilans solebat cogitare & loqui) Afri-
canus se ostendit illa forma, quae mihi ex imagine

ejus, quam ex ipso, erat notior. Quem ut agnovi, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo; & omitte timorem, Scipio; & quæ dicam, trade memoriæ.

II. Videsne illam urbem, quæ parere Populo Romano coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere (ostendebat autem Carthaginem (a) de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis pæne miles? hanc hoc biennio Consul evertes: eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes a nobis adhuc hereditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, 3 Cenforque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam, deligere iterum Consul absens, bellumque maximum conficies, Numantiam excindes: sed, cum eris curru Capitolium invehctus, offendes Rempubicam perturbatam consiliis (b) nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam, cum ætas tua septenos octies Solis anfractus, reditusque converterit; duoque hi numeri (quorum uterque plenus, alter altera de causa habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint; in te unum, atque in tuum nomen se tota convertet civitas: te senatus, te omnes boni, te focii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus: ac, ne multa, dictator Rempubicam constituas oportet, si impias propinquo- 4 rum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuisseque ceteri vehementius, leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, ne me e somno excitetis: (c) pax: audite cetera.

III. Sed, quo sis, Africane, alacrior ad tutandam Rempubicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam con- 5 servarint, adjuverint, auxerint, certum esse in cælo ac definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia cœtusque hominum jure sociati, quæ Civitates appellantur: harum rectores, & conservatores hinc profecti, huc revertuntur. Hic ego, etsi eram per- 5 territus non tam metu mortis, quam insidiarum a meis,

(a) h. e. *ex via lactea*. Græcis γαλαξίας κύκλος.

(b) T. Gracchum intelligit.

(c) al. *pax sit rebus*; al. & *parum rebus*. Retinenda particula *pax*, qua utebantur comici ad silentium indicendum.

- quæfivi tamen, viveretne ipse, & Paulus pater, & alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tamquam e carcere, evolaverunt. Vestra vero, quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paullum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atque osculans flere prohibebat. Atque ego ut primum fletu represso loqui posse cœpi, Quæso, inquam, pater sanctissime atque optime, quando hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi Deus is, cuius hoc templum est omne, quod conspicias, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, (a) qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera & stellas vocatis; quæ globosæ & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circos suos orbisque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi, Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec injussu ejus, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est; ne munus humanum assignatum a Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, justitiam cole & pietatem; quæ cum sit magna in parentibus & propinquis, tum in patria maxima est. Ea vita via est in cælum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammæ circus eluscens) quem vos, ut a Grajis accepistis, orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplantis præclara cetera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cælo, (b) citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant. Jam ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret.
- 9 IV. Quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne as-

(a) fortasse quo.

(b) h. e. Luna.

picis, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis connexa sunt omnia, quorum unus est cælestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, arcens & continens ceteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni; cui subjecti sunt septem, qui versantur retro, (a) contrario motu, atque cælum, ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosperus & salutaris ille fulgor, qui dicitur (b) Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martium dicitis; deinde subtermediam ferre regionem Sol obtinet, dux & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce illustret, & compleat. Hunc ut comites consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus; in infimoque orbe Luna radiis Solis accensa convertitur; infra autem jam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum munere Deorum datos: supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea, quæ est media & nona tellus, neque movetur, infima est, & in eam feruntur omnia nutu suo pondera.

V. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus, sed tamen (c) pro rata partium ratione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium conficitur; qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute sonent. Quam ob causam summus ille stelliferi cæli (d) cursus, cuius conversio est concitatio, acuto & excitato movetur sono, gravissimo autem hic lunaris atque infimus. Nam terra nona immobilis manens, ima sede semper hæret complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, septem efficiunt distinctos intervallis sonos, qui numerus rerum omnium fere (e) modus est. Quod docti homines nervis imitati atque cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc

L 3

(a) Vetus liber Urfin. *contra cælum*.

(b) Jovis recto casu ex vetustissimo Latii more.

(c) al. *rata ratione*, al. *parte ratione*.

(d) al. *cæli stellifer*.

(e) *modus* al.

locum; sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures hominum obsurduverunt; nec est ullus hebetior sensus in vobis; sicut, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic vero tantus est totius mundi incitatisima conversio sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis adversum, ejusque radiis acies vestra sensusque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem.

- 14 VI. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam hunc hominum ac domum contemplari: quæ si tibi parva, ut est, ita videtur, hæc cælestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris & angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas; hosque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit; sed partim obliquos, partim averfos, partim etiam adversos stare vobis; a quibus exspectare gloriam certe nullam potestis. Cernis
15 autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam & circumdatam (a) cingulis, e quibus duos maxime inter se diversos, & cæli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos obriguisset pruina vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum australis ille (in quo qui insistant, adversa vobis urgent vestigia) nihil ad vestrum genus. Hic autem alter subjectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quam tenui vos parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur a vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam insula est; circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, (b) quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quam sit parvus,
16 vides. Ex his ipsis cultis notisque terris, num aut tuum, aut cujusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orientis, aut obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austrive partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profecto, quan-

(a) h. e. Zonis quinque.

(b) quam al.

tis in angustiis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem, qui de nobis loquuntur, quamdiu loquentur?

VII. Quin etiam si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrum a patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint; qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt viri? cum præsertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, idest unius astri reditu metiuntur: cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cæli descriptionem longis intervallis retulerint, tum ille vere vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quam multa sæcula hominum teneantur. Namque, ut olim deficere Sol hominibus extinguique visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit; ita quandoque eadem parte Sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium stellisque revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicesimam partem scito esse conversam. Quocirca si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus viris; quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si voles, atque hanc sedem & æternam domum contueri, neque te sermonibus vulgi dederis, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum; suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant, sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille & angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec umquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis exstinguitur.

VIII. Quæ cum dixisset, Ego vero, inquam, o Africane, siquidem bene meritis de patria quasi limes ad cæli aditum patet, quamquam a pueritia vestigiis ingressus patriis, & tuis, decori vestro non defui; nunc tamen, tanto præmio (a) proposito, enitar multo vigilantius. Et ille: Tu vero enitere; & sic habeto, non es-

(a) *exposito* mss. & Gron., *posito* al.

se te mortalem, sed corpus hoc: nec enim is es, quem forma ista declarat; sed mens cujusque, is est quisque; non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit & moderatur & movet id corpus, cui præpositus est, quam hunc mundum princeps ille Deus: & ut mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam quod semper movetur, æternum est; quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod sese movet, quia numquam deferitur a se, numquam ne moveri quidem desinit: quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia; ipsum autem nulla ex re: nec enim id esset principium, quod gigneretur aliunde. Quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. Nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cælum, omnisque natura consistat necesse est; nec vim ullam nanciscatur, qua primo impulsu moveatur.

21 IX. Cum pateat igitur, æternum id esse, quod a se ipso moveatur; quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod pulsu agitur externo. Quod autem animal est, id motu ciatur interiore & suo. Nam hæc est natura propria animæ atque vis: quæ si est una ex omnibus, quæ sese moveat, neque nata est certe, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem hæ optimæ curæ de salute patriæ, quibus agitato & exercitato animus, velocius in hanc sedem & domum suam pervolabit. Idque ocyus faciet, si jam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras; & ea, quæ extra erunt, contemplan, quam maxime se a corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros præbuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium, Deorum & hominum jura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati sæculis, revertuntur. Ille discessit: ego somno solutus sum.

TESTIMONIA QUÆDAM

EX IPSIUS

CICERONIS SCRIPTIS,

IN QUIBUS

SUORUM DE REPUBLICA LIBRORUM

MENTIONEM FACIT.

1. **Q**uod quæris, quid in illis libris fecerim, quos, cum essem in Cumano, scribere institui, non cessavi, neque cesso: sed sæpe jam scribendi totum consilium rationemque mutavi. Nam jam duobus factis libris, in quibus Novendialibus iis feriis, quæ fuerunt Tuditano & Aquillio consulibus, sermo est a me institutus Africani paullo ante mortem, & Lælii, Philii, Manilique, & Lælii generorum, Fannii & Scævola. Sermo autem in novem & dies, & libros distributus de optimo statu civitatis, & de optimo cive. Sane texebatur opus luculente, hominumque dignitas aliquantum orationi ponderis afferebat. Hi libri cum in Tusculano mihi legerentur, audiente Sallustio, admonitus sum ab illo, multo majore auctoritate illis de rebus dici posse, si ipse loquerer de republica, præsertim cum essem non Heraclides Ponticus, sed consularis, & is, qui in maximis versatus in republica rebus essem: quæ tam antiquis nominibus attribuerem, ea visum iri ficta esse. Oratorum sermonem in illis nostris libris, quod esset de ratione dicendi, belle a me removisse: ad eos tamen retulisse, quos ipse vidissem. Aristotelem denique, quæ de republica & præstante viro scribat, ipsum loqui. Commovit me, eo magis, quod maximos motus nostræ civitatis attingere non poteram, quod erant inferiores, quam illorum ætas, qui loquebantur. Ego autem idipsum tum eram secutus, ne in nostra tempora incurrens, offenderem quempiam. Nunc & id vitabo, & loquar ipse tecum, & tamen illa, quæ institueram ad te, si Romam venero, mittam. Puto enim te existimaturum, a me illos libros non sine aliquo meo stomacho esse relictos. *Ad Q. Fratr. lib. 3. ep. 5.*

2. Varro, de quo ad me scribis, includetur in aliquem locum, si modo erit locus. sed nosti genus dialogorum meorum, ut in Oratoriis, quos tu in cælum fers, non potuit mentio fieri cujusquam ab iis, qui disputant, nisi ejus, qui illis notus, aut auditus esset. Hanc ego de republica quam institui disputationem, in Africani personam, & Philii, & Pæti, & Manilii contuli: adjunxi adolescentes, Q. Tuberone, P. Rutilium, duos Lælii generos, & Scævola, & Fannium. Itaque cogitabam quoniam in singulis libris utor proœmiis, ut Ἀριστοτέλης in iis, quos ἐξωτερικὰς vocat, aliquid efficere, ut non sine causa istum appellarer. Id quod intelligo tibi placere: utinam modo conata efficere possim! rem enim (quod te non fugit) magnam complexus sum, & gravem, & plurimi otii, quo ego maxime egeo. *Ad Att. l. 4. ep. 16.*

3. Si Cottam & Varronem fecissem inter se disputantes, ut a te proximis litteris admoneor, meum κοινὸν πρόσωπον esset. hoc in antiquis personis suaviter fit, ut & Heraclides in multis, & nos in sex de republica libris fecimus. *Ad Attic. lib. 13. ep. 19.*

4. Qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cum e corpore excessissent, reditum in cælum patere, optimo & justissimo cuique expeditissimum. Quod item Scipioni videbatur; qui quidem, quasi præfagiret, per paucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius adessent, & alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum venisses, triduum differuit de republica: cujus disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum; quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. *De Amicitia cap. 4.*

5. Atque his libris annumerandi sunt sex de republica, quos tunc scripsimus, quum gubernacula reipublicæ tenebamus: magnus locus, philosophiæque proprius, a Platone, Aristotele, Theophrasto, totaque Peripateticorum familia tractatus uberrime. *De Divin. l. 2. c. 1.*

6. Quum a primo urbis ortu regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, cærimoniæ, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris divinitus esset constituta; tum progressio admirabilis, incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio republica liberata. Nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque majorum, & disciplina ac temperatione civitatis

loquamur: aliis locis fatis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de republica scripsimus. *Tuscul. Disp. lib. 4. cap. 1.*

7. Quod si ista nobis cogitatio de triumpho injecta non esset, quam tu quoque approbas, nã tu haud multum requireres illum virum, qui in sexto libro informatus est. Quid enim tibi faciam, qui illos libros devorasti? quin nunc ipsum non dubitabo rem tantam abjicere, si id erit rectius: utrumque vero simul agi non potest, & de triumpho ambitiose, & de republica libere. Sed ne dubitaris, quin quod honestius, id mihi futurum sit antiquius. *Ad Attic. lib. 7. ep. 3.*

8. An censes, quum in illis de republica libris persuadere videatur Africanus, omnium rerumpublicarum nostram veterem illam fuisse optimam, non necesse esse optimæ reipublicæ leges dare consentaneas? A. Immo prorsus ita censeo. M. Ergo adeo expectate leges, quæ genus illud optimum reipublicæ contineant. *De Legib. lib. 2. cap. 10.*

9. Quoniam igitur ejus reipublicæ, quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis, & servandus status; omnesque leges accommodandæ ad illud civitatis genus, ferendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem juris a natura. *De Leg. lib. 1. cap. 6.*

10. Quam brevi, frater, in conspectu posita est a te omnium magistratuum descriptio, & ea pæne nostræ civitatis? etsi a te paullum allatum est novi. M. Rectissime, Quinte, animadvertis. Hæc est enim, quam Scipio laudat in sex libris, & quam maxime probat (a) temperationem reipublicæ, quæ effici non potuisset, nisi tali descriptione magistratuum. Nam sic habetote, magistratibus, iisque, qui præsunt, contineri rempublicam, & ex eorum compositione, quod cujusque reipublicæ genus sit, intelligi. Quæ res quum sapientissime moderatissimeque constituta esset a majoribus nostris, nihil habui, fane non multum, quod putarem novandum in legibus. *De Legibus lib. 3. cap. 5.*

11. Irascatur qui volet, patiar. τὸ γὰρ εὖ μετ' εὐχῶ, præsertim cum sex libris, tamquam prædibus, me ipsum obstrinxerim, quos tibi tam valde probari gaudeo. E quibus unum ἰσοπικὸν requiris de Cn. Flavio, Annii F. Ille vero ante Xviros non fuit, quippe qui ædilis curulis fuerit, qui magistratus multis annis post Xvi-

(a) temperatio Lamb.

ros institutus est. Quid ergo profecit, quod protulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis. Nec vero pauci sunt auctores, Cn. Flavium scribam fastos protulisse, actionesque composuisse, ne me hoc, vel potius Africanum (is enim loquitur) commentum putes. *Ad Attic. lib. 6. ep. 1.*

12. Ain' tandem, Attice, laudator integritatis & elegantiae nostrae? ausus es hoc ex ore tuo, inquit Ennius, ut equites Scaptio ad pecuniam cogendam darem, me rogare? an tu, si mecum esses (qui scribis morde-ri te interdum, quod non simul sis) paterere me id facere, si vellem? *Et post aliquot versus.* Sed jam quid opus est equitatu? solvunt enim Salaminii? nisi forte id volumus armis efficere, ut fenus quaternis centesimis ducant. Et ego audebo legere umquam, aut attingere eos libros, quos tu dilaudas, si tale quid fecero? *Ib. ep. 2.*

13. Et, si (ut nos a te admonemur) recte in illis libris diximus, nihil est bonum, nisi quod honestum; nihil malum, nisi quod turpe sit: certe uterque istorum est miserrimus, quorum utrique semper patriae salus & dignitas posterior sua dominatione, & domesticis commodis fuit. *Ibid. lib. 10. ep. 4.*

14. Filiola tua te delectari lætor, & probari tibi σοφὸν φυσικὴν esse τὴν πρὸς τὰ τέχνη. Etenim, si hæc non est, nulla potest homini esse ad hominem naturæ adjunctio: qua sublata, vitæ societas tollitur. Bene eveniat, inquit Carneades. Spurce: sed tamen (a) prudentius, quam Lucius noster, & Patro, qui cum omnia ad se referant, nec quidquam alterius causa fieri putent; cum ea re bonum virum oportere esse dicant, ne malum habeat, non quo id natura rectum sit: non intelligunt, sed de callido homine loqui, non de bono viro. Sed hæc, opinor, sunt in iis libris, quos dilaudando, animos mihi addidisti. *Ibidem lib. 6. ep. 2.*

15. Quoniam scriptum est a te de optimo reipublicæ statu, consequens esse videtur, ut scribas tu idem de legibus. Sic enim fecisse video Platonem illum tuum. *De Legib. 1. cap. 5.*

16. Quoniam leges damus liberis populis, quæque de optima republica sentiremus, in sex libris ante diximus, accommodabimus hoc tempore leges ad illum,

(a) prudentius alii.

quem probamus, civitatis statum. *De Legibus lib. 3. cap. 2.*

17. A te peto, inquit Pomponius, ut scribas aliquid. jampridem enim conticuerunt litteræ tuæ. Nam ut illos de republica libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus, eisque nosmetipsi ad rerum naturalium memoriam comprehendendam impulsī atque incensī fumus. Sed illa cum poteris, atque ut possis, rogo. *In Bruto c. 5.*

18. Quod in civitatibus ratione quadam, de qua dicitur idoneo loco, agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoque præclarius, ut homines Deorum agnatione & gente teneantur. *De Legib. lib. cap. 7.*

19. Sed heus tu, πῶρὸς εἰς δῆμον Athenis. placet hoc tibi? Etsi non impediēbant mei certe libri. non enim ista largitio fuit in cives, sed in hospites liberalitas. *Ad Attic. l. 6. ep. 6.*

20. Sed de hoc genere toto in iis libris, quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. *De Offic. lib. 2. cap. 17.*

21. Ut cupiditatibus principum, & vitiis infici solet tota civitas, sic emendari & corrigi continentia. *Post, aliquot interpositis versibus.* Sed hæc & nunc satis, & in illis libris tractata sunt diligentius. *De Legib. lib. 3. cap. 13.*

22. Non quod hoc populo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. Nam Cassiæ legis culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur. M. Vos demum, ut video, legem antiquastis sine tabella. sed ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, ut & auctoritate valeant, & utantur bonis. sic enim a me recitata lex est de suffragiis: Optimatibus nota, plebi libera sunto. *De Legib. lib. 3. cap. 16.*

M. T. CICERONIS

DE JURE CIVILI.

CHARIS.) Aliquo eccellente ac (a) nobile viro.

GEL. *lib. 7. cap. 22.*) Nec vero scientia juris maioribus suis Q. Ælius Tubero defuit, doctrina etiam superfuit.

(a) al. nobili.

M. T. CICERONIS DE AUGURIIS.

OMNIA *Ex Charisio.*) Oſcen.

Avi incerta.

Oſcinis.

M. T. CICERONIS DE PHILOSOPHIA ſive HORTENSIUS.

NON. *Occupare.*) * Et Paullum Marcelli occupaviſſe.

NON. *Annuere.*) Quod cum uterque noſtrum annuiſſet, omneſque ad id tempus, quod erat dictum, poſtero die veniſſemus.

FRONTO.) Lucullo quidem noſter adventus & gratus & jucundus fuiſſe.

IDEM.) Hic primum Catulus delectatur ipſo loco.

NON. *Inanima.*) Nam cum omnis ſollertia admiranda eſt, tum ea, quæ efficit, ut inanima quæ ſunt, vivere & ſpirare videantur.

NON. *Effero.*) * præter (a) ceteras noſtra extulit civitas.

NON. *Lentus.*) * hunc Craſſum, qui (b) lentus (ut ſcitis) dicere ſolebat, ad imitationem quaſi noſtri generis contendiſſe.

NON. *Imbuere, ſufficere.*) Ut iis, qui combibi purpuram volunt, ſufficiunt prius lanam medicamentis quibuſdam, ſic litteris talibuſque doctrinis ante excoli animos, & ad ſapientiam concipiendam imbui & præparari decet.

NON. *Subigere ſegetes.*) Ut enim ſegetes agricolæ ſubigunt aratris multo ante quam ſerant.

NON. *Grave, Acre, Mite.*) Quid enim aut Herodoto dulcius, aut Thucydide gravius, aut Philiſto brevius, aut Theopompo acrius, aut (c) Theophraſto mitius inveniri poteſt?

NON. *Cognoſcere, Grave.*) Unde autem facilius, quam ex annalium monumentis, aut res bellica, aut omnis reipublicæ diſciplina cognoſcitur? unde ad agendum, aut dicendum copia depromi major graviſſimorum exemplorum, quaſi incorruptorum teſtimoniorum, poteſt?

(a) ceteros al.

(b) lentius al.

(c) Ephoro Lamb.

NON. *Exorsum.*) Perge , quæso . nec enim imperite exorsum es .

NON. *Contendere.*) Magna etiam animi contentio adhibenda est in explicando Aristotele , si legeris .

NON. *Comest.*) Sed ad extremum pollicetur prolaturum , quæ seipsa comest . quod efficit dialecticorum ratio .

NON. *Relaxo , Remitto.*) Quæro enim , non quibus intendam rebus animum , sed quibus relaxem & remittam .

LACT. *lib. 3. cap. 15.*) Quando philosophi esse cœperunt ? Thales , ut opinor , primus . recens hæc quidem ætas .

D. AUG. *lib. 3. contra Acad.*) Id enim est sapientis providere : ex quo sapientia est appellata , prudentia .

SERVIUS .) Epicurei plures volunt esse cælos .

NON. *Urgeo.*) Itaque tunc Democriti manus urgebatur . est enim non magna .

SERVIUS *in 1. & 2. Æneid.*) * annum magnum esse voluerunt omnibus planetis in eundem recurrentibus locum , quod fit post XII. millia nongentos quinquaginta quatuor annos .

D. AUG. *lib. 12. cap. 4. Trin.*) Beati certe omnes esse volumus .

NON. *Differre.*) Quantum inter se homines studiis , moribus , & omni vitæ ratione differant .

NON. *Præfractum.*) Huic contrarius Aristo Chius , præfractus , ferreus , nihil bonum , nisi quod rectum & honestum est .

D. AUG. *lib. 13. cap. 5. Trin.*) Ecce autem non philosophi illi quidem , sed prompti tamen ad disputandum homines , omnes ajunt esse beatos , qui vivant , ut ipsi velint . Falsum id quidem . Velle enim quod non deceat , id ipsum miserrimum est : nec tam miserum est , non adipisci , quod velis , quam adipisci velle , quod non oporteat .

LACT. *lib. 1. cap. 7.*) Si Deus unus est , quis beatus esse in solitudine queat ?

NON. *Præcipere.*) Præcipiunt hoc isti , & facit nemo .

LACT. *lib. 3. cap. 16.*) Profecto omnis istorum disputatio , quamquam uberrimos fontes virtutis & scientiæ contineat , tamen , collata cum horum actis perfectisque rebus , vereor ne tantum videatur attulisse negotiis hominum quandam oblectationem otii .

NON. *Lautum.*) Quæ est igitur philosophia , Socrates ? nec dubito , quin , quæcumque sit , lautum victum & elegantem , magnifice , neque minus quam deceret , colere instituisset .

NON. *de Doct. ind.*) Vidi in dolore podagræ vel omnium maximum Stoicorum Possidonium, nihilo ipsum, quam Nicomachum Tyrium hospitem meum, fortio-rem.

NON. *Sublatum.*) * (a) eloquentiam tueri, quam tu in cælum, Hortensi, credo, ut ipse cum ea simul adscenderes, fustulisses.

NON. *Eventus.*) Tu me & alias nonnumquam, & paullo ante adhortatus es, ut aliorum facta & even-
ta conquiram.

FRONTO.) Qui cum hodie bellum cum mortuo ge-
rant.

NON. *Sumo.*) Quare velim dari mihi, Luculle, ju-
beas indicem tragicorum, ut summam, si qui forte mihi
defunt.

NON. *Faceſſo.*) Faceſſant igitur omnes, qui docere
nihil possunt, quo melius sapientiusque vivamus.

D. AUG. *lib. 4. c. 2. Trin.*) Prudentiæ partes sunt,
memoria, intelligentia, providentia.

D. AUG. *ibid.*) Si nobis, cum ex hac vita migra-
verimus, in beatorum insulis, immortale ævum, ut fa-
bulæ ferunt, degere liceret, quid opus esset eloquen-
tia, cum judicia nulla fierent: aut ipsis etiam virtuti-
bus? nec enim fortitudinis indigeremus, nullo propo-
sito aut labore, aut periculo: nec justitia, cum esset
nihil, quod appeteretur alieni: nec temperantia, quæ
regeret eas, quæ nullæ essent, libidines: ne prudentia
quidem egeremus, nullo delectu proposito bonorum &
malorum. Una igitur essemus beati cognitione naturæ
& scientia, quæ sola etiam Deorum est vita laudanda.
ex quo intelligi potest, cetera necessitatis esse, unum
hoc voluptatis.

NON. *Capere.*) * deinde boni mores, & modestio-
res, & ad capienda præcepta molliores.

NON. *Aptum.*) Altera est nexa cum superiore, &
inde, apteque pendens.

NON. *Speſtare.*) * Cæli signorum admirabilem ordi-
nem, insatiabilemque pulcritudinem magis spectant.

D. AUG. *lib. 4. cap. 15. Civit.*) * Ut easdem tene-
bras efficiat, quas effecit in interitu Romuli: qui in
obscuracione Solis factus est.

NON. *Increpo.*) Tunc pseudomenon, & foritem, &
totam dialecticam aut illudis, aut increpas?

NON. *Pressum.*) Quis te aut est, aut fuit umquam in
pariundis rebus, in definiendis, in explanandis pressior?

(a) eloquentia alii.

LACT. *lib. 6. cap. 2.*) Malo vel unum parvum de Officio libellum, quam longam orationem pro seditioso homine Cornelio.

NON. *Convenire.*) Nam quod vereris, ne non conveniat nostris ætatibus ista oratio, quæ spectat ad hortandum.

NON. *Cedere.*) Aut tibi id ipsum pervertendum fuit, quod tu ne attigisti quidem: aut ejus partes, quasi membra quædam, cædendæ.

NON. *Æra.*) Quid tu, inquam? soles, cum rationem a dispensatore accipis, si æra singula probasti, summam, quæ ex his confecta sit, non probare?

NON. *Scripta.*) Itaque tibi concedo, quando, quod in duodecim scriptis solemus, ut calculum reducas, si te alicujus dati pœnitet.

NON. *Gratificari.*) Quare egredere, quæso, & gratificare reipublicæ.

IDEM, *Tollere.*) Nihil tamen esse, in quo se animus excellens tollat.

IDEM, *Capere.*) Captum me fortasse, inquis, tu putas, & id quod nollem, confiteri coactum.

IDEM, *Subducere.*) An cum videat me & meos comites, fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam, constantiam, gravitatem, fidem, ipsa se subducat?

PRISC. *lib. 6.*) * ut ait Ennius: Refugiat timido sanguen, atque albescat metu.

NON. *Præstare.*) Itaque nec in philosophia cuiquam cessit, & vitæ gravitate præstitit.

IDEM, *Contemptus.*) * magnitudo animi, patientia laborum, mortis denique contemptio.

IDEM, *Detrahere.*) * ut ea sibi ratio vera restituat, quæ consuetudo vitiosa detraxerit.

NON. *Despicere.*) Consolabitur eum magnitudo animi, & humanarum opinionum alta quædam despectio.

IDEM, *Deductum.*) Habet enim ipsa certam & definitam viam, sed ex ea multis vitiis & erroribus depravata deducitur.

IDEM, *Vindicare.*) * deinde imitator, ut sibi quidem videtur, naturæ mos vindicat.

IDEM, *Exsultare.*) Imbecillus autem est pudoris magister timor, qui si quando paullulum aberraverit, statim spe impunitatis exsultat.

SERVIUS *lib. 9. Æn.*) Sufficit ad gloriam benefici conscientia.

NON. *Redundo.*) Tum intelligas, quam illud non sit necessarium, quod redundat.

IDEM, *Glisco*.) Ad juvenilem libidinem, copia voluptatum gliscit illa, ut ignis oleo.

IDEM, *Verecundantur*.) Hi nostri amici verecundantur, capti splendore virtutis.

D. AUG. *De Vita beata*.) Oratæ, homini ditissimo, amœnissimo, delicatissimo, neque ad voluptatem quidquam defuit, neque ad gratiam, neque ad bonam, integramque valetudinem. Nam & prædiis quæstuosissimis, amicis jucundissimis, quantum libuit, & abundavit, & illis omnibus aptissime ad salutem corporis usus est: ejusque (ut breviter totum explicem) omne institutum, voluntatemque omnem successio prospera consecuta est.

NON. *Balneæ*.) Primus balneolas suspendit, inclusit pisces.

PRISC. *lib. 10.*) * & amœnitate summa perfructus est.

NON. *Ostrea*.) * sollertiamque eam, quæ posset vel in tegulis profeminare ostreas.

IDEM, *Summus*.) Vixit ad summam senectutem valetudine optima.

IDEM, *Invitare*.) Voluptates autem nulla ad res necessarias invitamenta afferunt senibus.

D. AUG. *lib. 4. contra Pelagium*. NON. *Conficere*.) An vero voluptates corporis expetendæ, quæ vere & graviter a Platone dictæ sunt illecebræ atque escæ maiorum? quæ enim confectio est valetudinis, quæ deformatio coloris & corporis, quod turpe damnum, quod dedecus, quod non evocetur atque eliciatur voluptate? cujus motus ut quisque est maximus, ita est inimicissimus philosophiæ. congruere enim cum cogitatione magna voluptas corporis non potest. quis enim cum utatur voluptate ea, qua nulla possit major esse, attendere animum, inire rationem, cogitare omnino quidquam potest? quis autem tantus est gurgis, qui dies & noctes sine ulla minimi temporis intermissione velit ita moveri suos sensus, ut moventur in summis voluptatibus? quis autem bona mente præditus non mallet nullas omnino nobis a natura voluptates datas?

D. AUG. *contra Pelag. lib. 5. cap. 5.*) * tunc obsequatur naturæ, cum sine magistro senserit, quid natura desideret.

NON. *Ubi genitivus pro ablativo*.) Et qui exspectat, pendet animi, quia semper, quid futurum sit, incertum est.

NON. *Noxia a noxa*.) Et ceteris quidem in rebus, in quibus peccata non maxima insunt, noxias tamen inferunt.

NON. *Equuleus* .) Ut igitur domitores equorum non verbera solum adhibent ad domandum, sed cibum etiam subtrahunt, ut fame debilitetur equuleorum nimis effrenata vis.

NON. *Lentum* .) Qui cum publicas injurias lente tulisset, suam non tulit.

NON. *Continens* .) In continentibus quidem terris vestrum nomen dilatari potest.

NON. *Conficere* .) Ea facultas nostris majoribus erat, qui confectis senatusconsultis.

NON. *Acre* .) * quod alterius ingenium sic dulce, ut acetum Ægyptium; alterius sic acre, ut mel Hymettium dicimus.

NON. *Fides* .) Ponendæ sunt fides, & tibiæ.

NON. *Severum* .) Aliud ex filvis severum & triste.

NON. *Tenue* .) Eundem enim non modo ex mediocri pecunia, sed etiam ex tenui percipere possum.

NON. *Priores a Primores* .) Qui iidem nescio quid, quod in primoribus habent, ut ajunt, labris.

NON. *Subducere* .) * non & sine cogitatione ineundis subducendisque rationibus.

D. AUG. *lib. 4. contra Pelagium* .) Ex quibus humanæ vitæ erroribus & ærumnis fit, ut interdum veteres illi sive vates, sive in sacris initiisque tradendis divinæ mentis interpretes, qui nos ob aliqua scelera suscepta in vita superiore pœnarum luendarum causa natos esse dixerunt, aliquid vidisse videantur, verumque sit illud, quod est apud Aristotelem, simili nos affectos esse supplicio, atque eos, qui quondam, quum in prædonum Etruscorum manus incidissent, crudelitate excogitata necabantur: quorum corpora viva cum mortuis, adversa adversis accommodata, quam aptissime colligabantur: ita nostros animos cum corporibus copulatos, ut vivos cum mortuis esse conjunctos.

NON. *Appendix* .) Vidit enim, quod videndum fuit, appendicem animi esse corpus, nihilque in eo esse magnum.

D. AUG. *lib. 14. cap. ult. Trin.*) Quæ nobis dies noctesque considerantibus, acuentibusque intelligentiam, quæ est mentis acies, caventibusque, nequando illa hebescat, magna spes est, aut si hoc, quod sentimus & sapimus, mortale & caducum est, jucundum nobis, perfectis muneribus humanis, occasum, neque molestam extinctionem, & quasi quietem vitæ fore: aut si, ut antiquis philosophis, hisque maximis & longe clarissimis placuit æternos animos, ac divinos habemus: sic exi-

stimandum est, quo magis hi fuerint semper in (a) cursu, id est, in ratione & investigandi cupiditate, & quo minus se admiscuerint atque implicuerint hominum vitiis atque erroribus, hoc illis faciliorem adscensum & reditum in cælum fore. Quapropter, ut aliquando terminetur oratio, si aut exstingui tranquille volumus, cum in his artibus vixerimus, aut si ex hac in aliam haud paullo meliorem domum sine mora demigrare, in his studiis nobis omnis opera & cura ponenda est.

M. T. C I C E R O N I S

M. CATO, SEU LAUS M. CATONIS.

GELL. *lib. 13. cap. 18.*) Pronepos M. Catonis censorii.

MACR. *lib. 6. cap. 2.*) Contingebat in eo, quod plerisque contra solet, ut majora omnia re, quam fama viderentur, id quod non sæpe evenit, ut expectatio a cognitione, aures ab oculis vincerentur.

M. T. C I C E R O N I S

D E G L O R I A

L I B. I.

CHARIS.) In Tusculanum mihi nuntiabantur gladiatorii fibili.

FESTUS *lib. 13.*) Oppidorum appellationem usurpatione appellatam esse existimo, quod opem darent.

M. T. C I C E R O N I S

D E G L O R I A

L I B. I I.

GELL. *lib. 15. cap. 6.*) Apud eundem poetam Ajax cum Hectore congregiendi causa agit, ut sepeliatur, si sit forte victus, declaratque se velle, ut suum tumulum multis etiam post sæculis prætereuntes, sic loquantur:

Hic situs est vitæ jampridem lumina linquens.

Qui quondam Hectoreo perculsus concidit ense,

Fabitur hoc aliquis, mea semper gloria vivet.

CHARIS.) Quo stante & incolume.

(a) suo cursu alii.

PHILARGYR. *ad Virgil. Eclog. 2.*) Statuerunt (a) gloria leana.

M. T. CICERONIS
DE CONSOLATIONE
LIBER.

PLIN. *Præfatione.*) Crantorem sequor.

LACT. *lib. 3. cap. 18.*) Idcirco nati sumus, ut scelerum poenas lueremus.

LACT. *lib. 2. cap. 16.*) Non nasci, longe optimum, nec in hos scopulos incidere vitæ: proximum autem, si natus sis, quamprimum mori, & tamquam ex incendio effugere fortunæ.

LACT. *lib. 3. c. 14.*) Sed nescio qui nos teneat error, aut miserabilis ignoratio veri.

CIC. *Tusc. 1.* LACT. *De Ira c. 19. lib. 1. c. 5. Instit.*) Animorum nulla in terris origo inveniri potest. Nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur, nihil ne aut humidum quidem, aut stabile, aut igneum. His enim in naturis nihil inest, quod vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat, quod & præterita teneat, & futura provideat, & complecti possit præsentia, quæ sola divina sunt. Nec invenietur umquam, unde ad hominem venire possint, nisi a Deo. Singularis est igitur quædam natura atque vis animi, sejuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sapit, quod vult, quod viget, cæleste & divinum est: ob eamque rem æternum sit necesse est. Nec vero Deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam & libera, segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens & movens, ipsaque prædita motu sempiterno.

LACT. *lib. 1. cap. 15.*) Cum vero & mares & feminas complures ex hominibus in Deorum numero esse videamus, & eorum in urbibus atque agris augustissima templa veneremur; assentiamur eorum sapientiæ, quorum ingeniis, & inventis omnem vitam legibus, & institutis exultam constitutamque habemus. Quod si ullum umquam animal consecrandum fuit, (b) illud pro-

M

(a) gloria leana Rutgerfius.

(b) Non satis constat qua de re loquatur. Sunt qui putent, eum loqui de Tullia.

fecto fuit. si Cadmi, aut (a) Amphionis progenies, aut Tyndari in cælum tollenda fama fuit, huic idem honos certe dicandus est. quod quidem faciam, teque omnium optimam doctissimamque, approbantibus Diis immortalibus ipsis, in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo.

LACT. *lib. 3. cap. 19.*) Nec enim omnibus iidem illi sapientes arbitrati sunt eundem cursum in cælum patere. Nam vitiis & sceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atque in cœno jacere docuerunt; castos autem, puros, integros, incorruptos, bonis etiam studiis atque artibus expolitos, levi quodam ac facili lapsu ad Deos, id est, ad naturam sui similem pervolare.

LACT. *lib. 3. cap. 28.*) Cedo, & manum tollo.

M. T. C I C E R O N I S

L I B E R

DE SUI S C O N S I L I I S , v e l E X P O S I T I O S U O R U M C O N S I L I O R U M .

BOETH. *lib. 1. Mus.*) Sed ut aliqua similitudine adductus, maximis minima conferam, ut cum vinolenti adolescentes, tibiæ etiam cantu, ut fit, instincti, mulieris pudicæ fores frangerent, admonuisse tibicinam, ut spondeum caneret, Pythagoras dicitur. quod cum illa fecisset, tarditate modorum, & gravitate cantus, illorum furentem petulantiam (b) resedisse.

M. T. C I C E R O N I S

DE V I R T U T I B U S

L I B E R .

CHARIS. *lib. 2.*) Illud neutiquam probare. *

M. T. C I C E R O N I S

C H O R O G R A P H I A .

PRISC. *lib. 6.*) Ibi quercorum rami ad terram jacent, ut fues, quasi capræ, ex ramis glande pascantur.

(a) *Amphitryonis* Lamb.

(b) *consedasse* alli.

EX M. T. CICERONIS
AD VARRONEM ACADEMICORUM

LIB. I.

NON. *Digladari.*) Quid autem stomachetur Mnesarchus, quid Antipater digladietur cum Carneade tot voluminibus?

EX LIB. II.

ACADEMICORUM AD VARRONEM.

NON. *Adamare.*) Qui enim serius honores adamaverunt, vix admittuntur ad eos, nec satis commendati multitudini possunt esse.

NON. *Exponere.*) Frangere avaritiam, scelera ponere, vitam suam exponere ad imitandum juventuti.

NON. *Hebes.*) Quid? lunæ quæ lineamenta sint, potestne dicere? cur ejus nascentis alias hebetiora, alias acutiora videantur cornua?

NON. *Purpurascit.*) Quid? mare nonne cæruleum? at ejus nuda, cum est pulsa remis, purpurascit: & quidem aqua tinctum quodammodo & infectum.

NON. *Æquor.*) Quid tam planum videtur, quam mare? ex quo etiam æquor illud poëtæ vocant.

NON. *Alabaſter.*) Quibus etiam alabaſter plenus unguenti putere videatur.

NON. *Siccum.*) Alius adultis, alius senibus; alius ægris, alius fanis; alius ficcis, alius vinolentis.

NON. *Urinari.*) Si quando enim nos demersimus, ut qui urinantur, aut nihil superum, aut obscure admodum cernimus.

NON. *Perpendiculum.*) Atqui, si id crederemus, non egeremus perpendiculis, non armis, non regulis.

NON. *Gallina.*) Cum ovum inspexerant, quæ gallina peperisset, dicere solebant.

DIOMED.) Opera affixa.

EX LIB. III.

ACADEMICORUM AD VARRONEM.

NON. *Ingenerari.*) In tanta animalium varietate homini ut soli cupiditas ingeneraretur cognitionis & scientiæ.

NON. *Vindico.*) Aliqua potestas si sit, vindicet se in libertatem.

NON. *Digladiari*.) Digladiari autem semper, depugnare cum facinorosis & audacibus, quis non cum miserimum, tum etiam stultissimum dixerit?

NON. *Exsulto*.) Et ut nos nunc sedemus ad Lucrinum, pisciculosque exsultantes videmus.

LACT. *lib. 6. cap. 24.*) Quod si liceret, ut iis, qui in itinere deerravissent, sic vitam deviam secutis, corrigere errorem pœnitendo, facilius esset emendatio temeritatis.

EX LIB. INCERTO

ACADEMICORUM AD VARRONEM.

LACT. *lib. 3. c. 15.*) Mihi autem non modo ad sapientiam cæci videmur, sed ad ea ipsa, quæ aliqua ex parte cerni videantur, hebetes & obtusi.

MARCIAN. *lib. 5.* FORTUN. *lib. 3.*) Latent ista omnia, Varro, magnis obscurata & circumfusa tenebris.

D. AUG. *lib. 3. contra Acad.*) Academico sapienti ab omnibus ceterarum sectarum, qui sibi sapientes viderentur, secundæ partes dantur, cum primas sibi quemque vindicare necesse sit: ex quo potest probabiliter confici, eum recte primum esse iudicio suo, qui omnium ceterorum iudicio sit secundus. Fac enim, verbi causa, Stoicum adesse sapientem. nam contra eos potissimum Academicorum exarsit ingenium. Ergo Zeno, vel Chrysippus si interrogetur, quid sit sapiens, respondebit, eum esse, quem ipse descripserit. Contra Epicurus, vel quis alius adversariorum negabit, suumque potius peritissimum voluptatum aucupem, sapientem esse contendet. Inde ad iurgium. Clamat Zeno, & tota illa porticus tumultuatur, hominem natum ad nihil aliud quam honestatem: ipsam suo splendore in se animos ducere, nullo prorsus commodo extrinsecus posito, & quasi lenocinante mercede: voluptatemque illam Epicuri solis inter se pecoribus esse communem, in quorum societatem & hominem, & sapientem trudere nefas esse. Contra ille, convocata de hortulis in auxilium quasi libera turba temulentorum, quærentium tantum, quem incomitis unguibus bacchantes (a) asperosque ore discerpant, voluptatis nomen, suavitatem, quietem teste populo exaggerans, instat acriter, ut sine ea beatus nemo esse posse videatur. In quorum rixam si Academicus incurrerit, utrosque audiet trahentes se ad

(a) asperoque alii.

suas partes; sed si in illos, aut in istos concesserit, ab eis, quos deserit, infans, imperitus temerariusque clamabitur. Itaque cum & huc & illuc aurem diligenter admovent, interrogatus quid ei videatur, dubitare se dicet. Roga nunc Stoicum, quis sit melior, Epicurusne, qui delirare illum clamat, an Academicus, qui sibi adhuc de re tanta deliberandum esse pronuntiat. Nemo dubitat Academicum prælatum iri. Rursus te ad illum converte, & quare, quem magis amet, Zenonem, a quo bestia nominatur, an Arcesilam, a quo audit, tu fortasse verum dicis, sed requiram diligentius: nonne apertum est totam illam porticum, insanam, Academicos autem præ illis modestos cautosque homines visum iri Epicuro?

D. AUG. *lib. 2. contra Acad.*) Talia mihi videntur omnia, quæ probabilia, vel verisimilia putavi nominanda: quæ tu si alio nomine vis vocare, nihil repugno: satis enim mihi est, te jam bene accepisse, quid dicam, id est, quibus rebus hæc nomina imponam. Non enim vocabulorum opificem, sed rerum inquisitorem decet esse sapientem.

D. AUG. *lib. 3. contr. Acad.*) Mors fuit Academicis occultandi sententiam suam, nec eam cuiquam, nisi qui secum ad senectutem usque vixissent, aperiendi.

EX LIB. III.

DE NATURA DEORUM.

LACT. *lib. 2. cap. 6.*) Primum igitur non est probabile, eam materiam rerum, unde orta sunt omnia, esse divina providentia effectam, sed habere & habuisse vim, & naturam suam. Ut igitur faber, cum quid ædificaturus est, non ipse facit materiam, sed ea utitur, quæ sit parata; (a) fictorque item e cera: sic isti providentiæ divinæ materiam presto esse oportuit, non quam ipsa faceret, sed quam haberet paratam: quod si non est a Deo materia facta, ne terra quidem, & aqua, & aër, & ignis a Deo factus est.

LACT. *lib. 2. cap. 3.*) Non sunt ista vulgo disputanda, ne susceptas publice religiones disputatio talis exstinguat.

(a) *fictorque item cera* Patric. ex Lactant. exemplari.

EX LIB. I.

DE DIVINATIONE.

DIOMED. *lib. 1.*) Præterea similiter cohortatione circum concilibula antecellunt.

EX LIB. I.

DE LEGIBUS.

LACT. *lib. 5. cap. 8.*) Sicut una eademque natura mundus omnibus partibus inter se congruentibus cohæret ac nititur; sic omnes homines inter se natura confusi, pravitate dissentiunt, nec se intelligunt esse consanguineos & subiectos omnes sub unam eandemque tutelam: quod si teneretur, Deorum profecto vitam omnes viverent.

EX LIB. II.

DE LEGIBUS.

LACT. *lib. 1. cap. 20.*) Magnum audaxque consilium Græcia suscepit, quod Cupidinum & Amorum simulacra in Gymnasiis consecravit.

EX LIB. V.

DE LEGIBUS.

MACR. *lib. 6.*) Visne igitur, quoniam sol paullulum a meridie jam devexus videtur, neque dum satis ab his novellis arboribus omnis hic locus opacatur, descendamus ad Lirim, eaque quæ restant, in illis aliorum umbraculis persequamur?

EX LIBRO INCERTO

DE LEGIBUS.

LACT. *lib. 3. cap. 19.*) Gratulemurque nobis, quoniam mors aut meliorem, quam qui est in vita, aut certe non deteriorem est allatura statum, nam sine corpore, animo vigente, divina est vita: sensu carenti nihil profecto est mali.

AUGUST. *lib. 21. Civit.*) Octo pœnarum genera in legibus continentur, damnum, vincula, verbera, talio, ignominia, exilium, mors, servitus.

EX LIB.
DE FATO.

GELL. *lib. 5. cap. 3.*) Chrysippus æstuans laboransque quonam pacto explicet, & fato omnia fieri, & esse aliquid in nobis, intricatur hoc modo.

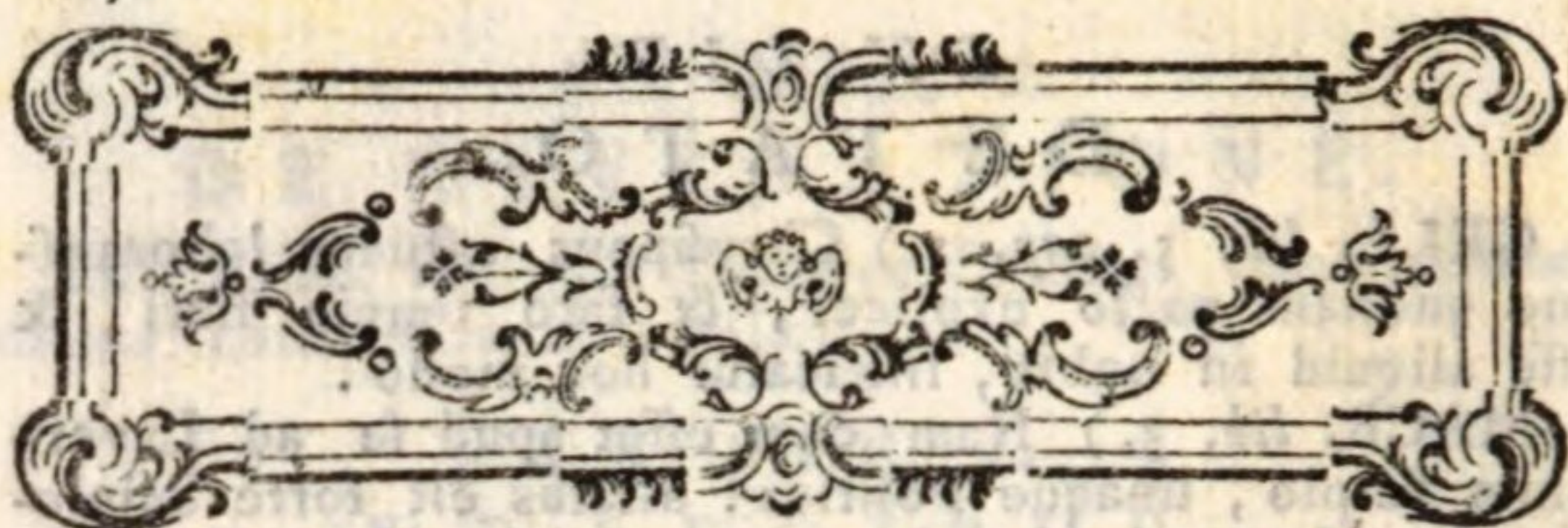
MACR. *lib. 3.*) Nam cum esset apud se ad Lavernium Scipio, unaque Pontius: allatus est forte Scipioni acipenser, qui admodum rato capitur, sed est piscis, ut ferunt, in primis nobilis. Cum autem Scipio unum & alterum ex iis, qui eum salutatum venerant, invitasset, pluresque etiam invitaturus videretur: in aurem Pontius, Scipio, inquit, vide quid agas. acipenser iste paucorum hominum est.

EX TIMÆO, seu DE UNIVERSO,
EX PLATONE.

NON. *Curriculum.*) Ratione igitur & mente divina ad originem temporis curriculum inventum est solis & lunæ.

PRISC. *lib. 1. part.*) * Defensatrix.

M. TULLII
CICERONIS
TIMÆUS,

SEU
DE UNIVERSO FRAGMENTUM.

- 1 I. **M**ulta sunt a nobis & in Academicis conscripta contra Physicos, & sæpe cum P. Nigidio Carneadeo more & modo disputata. Fuit enim vir ille cum ceteris artibus, quæ quidem dignæ libero essent, ornatus omnibus; tum acer investigator, & diligens earum rerum, quæ a natura involutæ videntur. Denique sic judico, post illos nobiles Pythagoreos, quorum disciplina extincta est quodammodo, cum aliquot sæcula in Italia Siciliaque viguisset; hunc extitisse, qui illam renovaret. Qui cum me in Ciliciam proficiscentem Ephesi expectavisset, Romam ex legatione ipse decedens, venissetque eodem Mytilenis mei salutandi & visendi causa Cratippus, Peripateticorum omnium, quos quidem ego audiverim, meo judicio facile princeps; perlibenter & Nigidium vidi, & Cratippum cognovi. Ac primum quidem tempus salutationibus, reliquum percunctatione consumimus.

Desunt multa.

- 3 II. Quid est, quod semper fit, neque ullum habeat ortum, & quod gignatur, nec umquam fit? Quorum alterum intelligentia & ratione comprehenditur; quod unum semper, atque idem est: alterum, quod affert

opinionem per sensus, rationis expers; quod totum opinabile est, id gignitur & interit, nec umquam esse vere potest. Omne autem quod gignitur, ex aliqua causa gigni necesse est. Nullius enim rei, causa remota, reperiri origo potest. Quocirca si is, qui aliquod munus efficere molitur, eam speciem, quæ semper est eadem, intuebitur, atque eam sibi proponet exemplar, præclarum opus efficiat necesse est; Sin autem illam, quæ gignitur, numquam illam, quam expetet, pulcritudinem consequetur. Omne igitur cælum, five mundus, five quovis alio vocabulo gaudet, hoc a nobis nuncupatus sit. De quo id primum consideremus, quod principio est in omni quæstione considerandum, semperne fuerit nullo generatus ortu, an ortus sit, an ab aliquo temporis principatu ortus est, quandoquidem cernitur, & tangitur, & est undique corporatus. Omnia autem talia sensum movent: sensusque moventia quæ sunt, eadem in opinione confidunt, quæ ortum habere gigni que diximus: nihil autem gigni posse sine causis. Atque illum quidem quasi parentem hujus universitatis invenire, difficile: & cum jam inveneris, indicare in vulgus, nefas. Rursus igitur videndum, ille fabricator tanti operis utrum sit imitatus exemplar, idne, quod semper unum & idem & sui simile, an id, quod generatum ortumque dicimus. Atqui si pulcher est hic mundus, si probus ejus artifex; profecto speciem æternitatis imitari maluit: sin secus, quod ne dictu quidem fas est; generatum exemplum est pro æterno secutus. Non igitur dubium, quin æternitatem maluerit (a) exsequi, quandoquidem neque mundo quidquam pulcrius, neque ejus ædificatore præstantius. Si ergo generatus, ad id est effectus, quod ratione sapientiaque comprehenditur, atque immutabili æternitate continetur. Ex quo efficitur, ut sit necesse, hunc, quem cernimus, mundum, simulacrum æternum esse alicujus æterni. Difficillimum autem est in omni conquisitione rationis exordium. De iis igitur, quæ diximus, hæc sit prima distinctio.

III. In omni oratione cum iis rebus, de quibus explicandum, videtur esse cognitio. Itaque cum de re stabili & immutabili disputatur, oratio talis sit, qualis sit illa, quæ neque redargui, neque convinci potest. Cum autem ingressa est imitata & effecta simulacra: bene agi putat, si similitudinem veri consequatur.

M 3

(a) *sequi* Lamb.

IDEM, *Glisco.*) Ad juvenilem libidinem, copia voluptatum gliscit illa, ut ignis oleo.

IDEM, *Verecundantur.*) Hi nostri amici verecundantur, capti splendore virtutis.

D. AUG. *De Vita beata.*) Oratæ, homini ditissimo, amœnissimo, delicatissimo, neque ad voluptatem quidquam defuit, neque ad gratiam, neque ad bonam, integramque valetudinem. Nam & prædiis quæstuosissimis, amicis jucundissimis, quantum libuit, & abundavit, & illis omnibus aptissime ad salutem corporis usus est: ejusque (ut breviter totum explicem) omne institutum, voluntatemque omnem successio prospera consecuta est.

NON. *Balneæ.*) Primus balneolas suspendit, inclusit pisces.

PRISC. *lib. 10.*) * & amœnitate summa perfructus est.

NON. *Ostrea.*) * sollertiamque eam, quæ posset vel in tegulis profeminare ostreas.

IDEM, *Summus.*) Vixit ad summam senectutem valetudine optima.

IDEM, *Invitare.*) Voluptates autem nulla ad res necessarias invitamenta afferunt senibus.

D. AUG. *lib. 4. contra Pelagium.* NON. *Conficere.*) An vero voluptates corporis expetendæ, quæ vere & graviter a Platone dictæ sunt illecebræ atque escæ maiorum? quæ enim confectio est valetudinis, quæ deformatio coloris & corporis, quod turpe damnum, quod dedecus, quod non evocetur atque eliciatur voluptate? cujus motus ut quisque est maximus, ita est inimicissimus philosophiæ. congruere enim cum cogitatione magna voluptas corporis non potest. quis enim cum utatur voluptate ea, qua nulla possit major esse, attendere animum, inire rationem, cogitare omnino quidquam potest? quis autem tantus est gurgis, qui dies & noctes sine ulla minimi temporis intermissione velit ita moveri suos sensus, ut moventur in summis voluptatibus? quis autem bona mente præditus non mallet nullas omnino nobis a natura voluptates datas?

D. AUG. *contra Pelag. lib. 5. cap. 5.*) * tunc obsequatur naturæ, cum sine magistro senserit, quid natura desideret.

NON. *Ubi genitivus pro ablativo.*) Et qui exspectat, pendet animi, quia semper, quid futurum sit, incertum est.

NON. *Noxia a noxa.*) Et ceteris quidem in rebus, in quibus peccata non maxima insunt, noxias tamen inferunt.

NON. *Equuleus*.) Ut igitur domitores equorum non verbera solum adhibent ad domandum, sed cibum etiam subtrahunt, ut fame debilitetur equuleorum nimis effrenata vis.

NON. *Lentum*.) Qui cum publicas injurias lente tulisset, suam non tulit.

NON. *Continens*.) In continentibus quidem terris vestrum nomen dilatari potest.

NON. *Conficere*.) Ea facultas nostris majoribus erat, qui confectis senatusconsultis.

NON. *Acre*.) * quod alterius ingenium sic dulce, ut acetum Ægyptium; alterius sic acre, ut mel Hymettium dicimus.

NON. *Fides*.) Ponendæ sunt fides, & tibiæ.

NON. *Severum*.) Aliud ex silvis severum & triste.

NON. *Tenue*.) Eundem enim non modo ex mediocri pecunia, sed etiam ex tenui percipere possum.

NON. *Priores a Primores*.) Qui iidem nescio quid, quod in primoribus habent, ut ajunt, labris.

NON. *Subducere*.) * non & sine cogitatione ineundis subducendisque rationibus.

D. AUG. *lib. 4. contra Pelagium*.) Ex quibus humanæ vitæ erroribus & ærumnis fit, ut interdum veteres illi sive vates, sive in sacris initiisque tradendis divinæ mentis interpretes, qui nos ob aliqua scelera suscepta in vita superiore pœnarum luendarum causa natos esse dixerunt, aliquid vidisse videantur, verumque sit illud, quod est apud Aristotelem, simili nos affectos esse supplicio, atque eos, qui quondam, quum in prædonum Etruscorum manus incidissent, crudelitate excogitata necabantur: quorum corpora viva cum mortuis, adversa adversis accommodata, quam aptissime colligabantur: ita nostros animos cum corporibus copulatos, ut vivos cum mortuis esse conjunctos.

NON. *Appendix*.) Vidit enim, quod videndum fuit, appendicem animi esse corpus, nihilque in eo esse magnum.

D. AUG. *lib. 14. cap. ult. Trin.*) Quæ nobis dies noctesque considerantibus, acuentibusque intelligentiam, quæ est mentis acies, caventibusque, nequando illa hebescat, magna spes est, aut si hoc, quod sentimus & sapimus, mortale & caducum est, jucundum nobis, perfunctis muneribus humanis, occasum, neque molestam extinctionem, & quasi quietem vitæ fore: aut si, ut antiquis philosophis, hisque maximis & longe clarissimis placuit æternos animos, ac divinos habemus: sic exi-

stimandum est, quo magis hi fuerint semper in (a) cursu, id est, in ratione & investigandi cupiditate, & quo minus se admiscuerint atque implicuerint hominum vitiis atque erroribus, hoc illis faciliorem adscensum & reditum in cælum fore. Quapropter, ut aliquando terminetur oratio, si aut extinguere tranquille volumus, cum in his artibus vixerimus, aut si ex hac in aliam haud paullo meliorem domum sine mora demigrare, in his studiis nobis omnis opera & cura ponenda est.

M. T. CICERONIS

M. CATO, SEU LAUS M. CATONIS.

GELL. *lib. 13. cap. 18.*) Pronepos M. Catonis censorii.

MACR. *lib. 6. cap. 2.*) Contingebat in eo, quod plerisque contra solet, ut majora omnia re, quam fama viderentur, id quod non sæpe evenit, ut expectatio a cognitione, aures ab oculis vincerentur.

M. T. CICERONIS

DE GLORIA

LIB. I.

CHARIS.) In Tusculanum mihi nuntiabantur gladiatorii fibili.

FESTUS *lib. 13.*) Oppidorum appellationem usurpatione appellatam esse existimo, quod opem darent.

M. T. CICERONIS

DE GLORIA

LIB. II.

GELL. *lib. 15. cap. 6.*) Apud eundem poetam Ajax cum Hectore congregiendi depugnandi causa agit, ut sepeliatur, si sit forte victus, declaratque se velle, ut suum tumulum multis etiam post sæculis prætereuntes, sic loquantur:

Hic situs est vitæ jampridem lumina linquens.

Qui quondam Hectoreo perculsus concidit ense,

Fabitur hoc aliquis, mea semper gloria vivet,

CHARIS.) Quo stante & incolume.

(a) suo cursu alii.

PHILARGYR. *ad Virgil. Eclog. 2.*) Statuerunt (a) gloria leana.

M. T. CICERONIS DE CONSOLATIONE

LIBER.

PLIN. *Præfatione.*) Crantorem sequor.

LACT. *lib. 3. cap. 18.*) Idcirco nati sumus, ut scelerum poenas lueremus.

LACT. *lib. 2. cap. 16.*) Non nasci, longe optimum, nec in hos scopulos incidere vitæ: proximum autem, si natus sis, quamprimum mori, & tamquam ex incendio effugere fortunæ.

LACT. *lib. 3. c. 14.*) Sed nescio qui nos teneat error, aut miserabilis ignoratio veri.

CIC. *Tusc. 1.* LACT. *De Ira c. 19. lib. 1. c. 5. Instit.*) Animorum nulla in terris origo inveniri potest. Nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur, nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum. His enim in naturis nihil inest, quod vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat, quod & præterita teneat, & futura provideat, & complecti possit præsentia, quæ sola divina sunt. Nec invenietur umquam, unde ad hominem venire possint, nisi a Deo. Singularis est igitur quædam natura atque vis animi, sejuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sapit, quod vult, quod viget, cæleste & divinum est: ob eamque rem æternum sit necesse est. Nec vero Deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam & libera, segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens & movens, ipsaque prædita motu sempiterno.

LACT. *lib. 1. cap. 15.*) Cum vero & mares & feminas complures ex hominibus in Deorum numero esse videamus, & eorum in urbibus atque agris augustissima templa veneremur; assentiamur eorum sapientiæ, quorum ingeniis, & inventis omnem vitam legibus, & institutis exultam constitutamque habemus. Quod si ullum umquam animal consecrandum fuit, (b) illud pro-

M

(a) gloria leana Rutgerfius.

(b) Non satis constat qua de re loquatur. Sunt qui putent, eum loqui de Tullia.

fecto fuit. si Cadmi, aut (a) Amphionis progenies, aut Tyndari in cælum tollenda fama fuit, huic idem honos certe dicandus est. quod quidem faciam, teque omnium optimam doctissimamque, approbantibus Diis immortalibus ipsis, in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo.

LACT. *lib. 3. cap. 19.*) Nec enim omnibus iidem illi sapientes arbitrati sunt eundem cursum in cælum patere. Nam vitiis & sceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atque in cœno jacere docuerunt; castos autem, puros, integros, incorruptos, bonis etiam studiis atque artibus expolitos, levi quodam ac facili lapsu ad Deos, id est, ad naturam sui similem pervolare.

LACT. *lib. 3. cap. 28.*) Cedo, & manum tollo.

M. T. C I C E R O N I S

L I B E R

DE SUIS CONSILIIS, vel EXPOSITIO SUORUM CONSILIORUM.

BOETH. *lib. 1. Mus.*) Sed ut aliqua similitudine adductus, maximis minima conferam, ut cum vinolenti adolescentes, tiliarum etiam cantu, ut fit, instincti, mulieris pudicæ fores frangerent, admonuisse tibicinam, ut spondeum caneret, Pythagoras dicitur. quod cum illa fecisset, tarditate modorum, & gravitate cantus, illorum furentem petulantiam (b) resedisse.

M. T. C I C E R O N I S

DE VIRTUTIBUS

L I B E R.

CHARIS. *lib. 2.*) Illud neutiquam probare. *

M. T. C I C E R O N I S

CHOROGRAPHIA.

PRISC. *lib. 6.*) Ibi quercorum rami ad terram jacent, ut fues, quasi capræ, ex ramis glande pascantur.

(a) *Amphitryonis* Lamb.

(b) *consedasse* alli.

EX M. T. CICERONIS
AD VARRONEM ACADEMICORUM

L I B. I.

NON. *Digladiari.*) Quid autem stomachetur Mnesarchus, quid Antipater digladietur cum Carneade tot voluminibus?

EX L I B. I I.

ACADEMICORUM AD VARRONEM.

NON. *Adamare.*) Qui enim serius honores adamaverunt, vix admittuntur ad eos, nec satis commendati multitudini possunt esse.

NON. *Exponere.*) Frangere avaritiam, scelera ponere, vitam suam exponere ad imitandum juventuti.

NON. *Hebes.*) Quid? lunæ quæ lineamenta sint, potestne dicere? cur ejus nascentis alias hebetiora, alias acutiora videantur cornua?

NON. *Purpurascit.*) Quid? mare nonne cæruleum? at ejus nuda, cum est pulsa remis, purpurascit: & quidem aqua tinctum quodammodo & infectum.

NON. *Æquor.*) Quid tam planum videtur, quam mare? ex quo etiam æquor illud poëtæ vocant.

NON. *Alabaster.*) Quibus etiam alabaster plenus unguenti putere videatur.

NON. *Siccum.*) Alius adultis, alius senibus; alius ægris, alius fanis; alius ficcis, alius vinolentis.

NON. *Urinari.*) Si quando enim nos demersimus, ut qui urinantur, aut nihil superum, aut obscure admodum cernimus.

NON. *Perpendiculum.*) Atqui, si id crederemus, non egeremus perpendiculis, non armis, non regulis.

NON. *Gallina.*) Cum ovum inspexerant, quæ gallina peperisset, dicere solebant.

DIOMED.) Opera affixa.

EX L I B. I I I.

ACADEMICORUM AD VARRONEM.

NON. *Ingenerari.*) In tanta animalium varietate homini ut soli cupiditas ingeneraretur cognitionis & scientiæ.

NON. *Vindico.*) Aliqua potestas si sit, vindicet se in libertatem.

NON. *Digladari.*) Digladari autem semper, depugnare cum facinorosis & audacibus, quis non cum miserimum, tum etiam stultissimum dixerit?

NON. *Exsulto.*) Et ut nos nunc sedemus ad Lucrinum, pisciculosque exultantes videmus.

LACT. *lib. 6. cap. 24.*) Quod si liceret, ut iis, qui in itinere deerravissent, sic vitam deviam secutis, corrigere errorem pœnitendo, facilius esset emendatio temeritatis.

EX LIB. INCERTO

ACADEMICORUM AD VARRONEM.

LACT. *lib. 3. c. 15.*) Mihi autem non modo ad sapientiam cæci videmur, sed ad ea ipsa, quæ aliqua ex parte cerni videantur, hebetes & obtusi.

MARCIAN. *lib. 5.* FORTUN. *lib. 3.*) Latent ista omnia, Varro, magnis obscurata & circumfusa tenebris.

D. AUG. *lib. 3. contra Acad.*) Academico sapienti ab omnibus ceterarum sectarum, qui sibi sapientes viderentur, secundæ partes dantur, cum primas sibi quemque vindicare necesse sit: ex quo potest probabiliter confici, eum recte primum esse iudicio suo, qui omnium ceterorum iudicio sit secundus. Fac enim, verbi causa, Stoicum adesse sapientem. nam contra eos potissimum Academicorum exarsit ingenium. Ergo Zeno, vel Chrysippus si interrogetur, quid sit sapiens, respondebit, eum esse, quem ipse descripserit. Contra Epicurus, vel quis alius adversariorum negabit, suumque potius peritissimum voluptatum aucupem, sapientem esse contendet. Inde ad iurgium. Clamat Zeno, & tota illa porticus tumultuatur, hominem natum ad nihil aliud quam honestatem: ipsam suo splendore in se animos ducere, nullo prorsus commodo extrinsecus posito, & quasi lenocinante mercede: voluptatemque illam Epicuri solis inter se pecoribus esse communem, in quorum societatem & hominem, & sapientem trudere nefas esse. Contra ille, convocata de hortulis in auxilium quasi libera turba temulentorum, quærentium tantum, quem incomitis unguibus bacchantes (a) asperosque ore discerpant, voluptatis nomen, suavitatem, quietem teste populo exaggerans, instat acriter, ut sine ea beatus nemo esse posse videatur. In quorum rixam si Academicus incurrerit, utrosque audiet trahentes se ad

(a) asperoque alii.

suas partes ; sed si in illos , aut in istos concesserit , ab eis , quos deserit , infans , imperitus temerariusque clamabitur . Itaque cum & huc & illuc aurem diligenter admoverit , interrogatus quid ei videatur , dubitare se dicet . Roga nunc Stoicum , quis sit melior , Epicurusne , qui delirare illum clamat , an Academicus , qui sibi adhuc de re tanta deliberandum esse pronuntiat . Nemo dubitat Academicum prælatum iri . Rursus te ad illum converte , & quære , quem magis amet , Zenonem , a quo bestia nominatur , an Arcesilam , a quo audit , tu fortasse verum dicis , sed requiram diligentius : nonne apertum est totam illam porticum , insanam , Academicos autem præ illis modestos cautosque homines visum iri Epicuro ?

D. AUG. *lib. 2. contra Acad.*) Talia mihi videntur omnia , quæ probabilia , vel verisimilia putavi nominanda : quæ tu si alio nomine vis vocare , nihil repugno : fatis enim mihi est , te jam bene accepisse , quid dicam , id est , quibus rebus hæc nomina imponam . Non enim vocabulorum opificem , sed rerum inquisitorem decet esse sapientem .

D. AUG. *lib. 3. contr. Acad.*) Mors fuit Academicis occultandi sententiam suam , nec eam cuiquam , nisi qui secum ad senectutem usque vixissent , aperiendi .

EX LIB. III.

DE NATURA DEORUM.

LACT. *lib. 2. cap. 6.*) Primum igitur non est probabile , eam materiam rerum , unde orta sunt omnia , esse divina providentia effectam , sed habere & habuisse vim , & naturam suam . Ut igitur faber , cum quid ædificaturus est , non ipse facit materiam , sed ea utitur , quæ sit parata ; (a) fictorque item e cera : sic isti providentiæ divinæ materiam presto esse oportuit , non quam ipsa faceret , sed quam haberet paratam : quod si non est a Deo materia facta , ne terra quidem , & aqua , & aër , & ignis a Deo factus est .

LACT. *lib. 2. cap. 3.*) Non sunt ista vulgo disputanda , ne susceptas publice religiones disputatio talis exstinguat .

(a) *fictorque item cera* Patric. ex Lactant. exemplari .

EX LIB. I.
DE DIVINATIONE.

DIOMED. *lib. 1.*) Præterea similiter cohortatione circum concilibula antecellunt.

EX LIB. I.
DE LEGIBUS.

LACT. *lib. 5. cap. 8.*) Sicut una eademque natura mundus omnibus partibus inter se congruentibus cohæret ac nititur; sic omnes homines inter se natura confusi, pravitate dissentiunt, nec se intelligunt esse consanguineos & subiectos omnes sub unam eandemque tutelam: quod si teneretur, Deorum profecto vitam omnes viverent.

EX LIB. II.
DE LEGIBUS.

LACT. *lib. 1. cap. 20.*) Magnum audaxque consilium Græcia suscepit, quod Cupidinum & Amorum simulacra in Gymnasiis consecravit.

EX LIB. V.
DE LEGIBUS.

MACR. *lib. 6.*) Visne igitur, quoniam sol paullulum a meridie jam devexus videtur, neque dum satis ab his novellis arboribus omnis hic locus opacatur, descendamus ad Lirim, eaque quæ restant, in illis aliorum umbraculis persequamur?

EX LIBRO INCERTO
DE LEGIBUS.

LACT. *lib. 3. cap. 19.*) Gratulemurque nobis, quoniam mors aut meliorem, quam qui est in vita, aut certe non deteriorem est allatura statum, nam sine corpore, animo vigente, divina est vita: sensu carenti nihil profecto est mali.

AUGUST. *lib. 21. Civit.*) Octo pœnarum genera in legibus continentur, damnum, vincula, verbera, talio, ignominia, exilium, mors, servitus.

EX LIB.

DE FATO.

GELL. *lib. 5. cap. 3.*) Chrysippus æstuans laboransque quonam pacto explicet, & fato omnia fieri, & esse aliquid in nobis, intricatur hoc modo.

MACR. *lib. 3.*) Nam cum esset apud se ad Lavernium Scipio, unaque Pontius: allatus est forte Scipioni acipenser, qui admodum rato capitur, sed est piscis, ut ferunt, in primis nobilis. Cum autem Scipio unum & alterum ex iis, qui eum salutatum venerant, invitasset, pluresque etiam invitaturus videretur: in aurem Pontius, Scipio, inquit, vide quid agas. acipenser iste paucorum hominum est.

EX TIMÆO, seu DE UNIVERSO,
EX PLATONE.

NON. *Curriculum.*) Ratione igitur & mente divina ad originem temporis curriculum inventum est solis & lunæ.

PRISC. *lib. 1. part.*) * Defensatrix.

M. TULLII CICERONIS

TIMÆUS,

SEU

DE UNIVERSO FRAGMENTUM.

- 1 I. multa sunt a nobis & in Academicis conscripta contra Physicos, & sæpe cum P. Nigidio Carneadeo more & modo disputata. Fuit enim vir ille cum ceteris artibus, quæ quidem dignæ libero essent, ornatus omnibus; tum acer investigator, & diligens earum rerum, quæ a natura involutæ videntur. Denique sic judico, post illos nobiles Pythagoreos, quorum disciplina extincta est quodammodo, cum aliquot sæcula in Italia Siciliaque viguisset; hunc extitisse, qui illam renovaret. Qui cum me in Ciliciam proficiscentem Ephesi expectavisset, Romam ex legatione ipse decedens, venissetque eodem Mytilenis mei salutandi & visendi causa Cratippus, Peripateticorum omnium, quos quidem ego audiverim, meo judicio facile princeps; perlibenter & Nigidium vidi, & Cratippum cognovi. Ac primum quidem tempus salutationibus, reliquum percunctatione consumimus.

Desunt multa.

- 3 II. Quid est, quod semper fit, neque ullum habeat ortum, & quod gignatur, nec umquam fit? Quorum alterum intelligentia & ratione comprehenditur; quod unum semper, atque idem est: alterum, quod affert

opinionem per sensus, rationis experts; quod totum opinabile est, id gignitur & interit, nec umquam esse vere potest. Omne autem quod gignitur, ex aliqua causa gigni necesse est. Nullius enim rei, causa remota, reperiri origo potest. Quocirca si is, qui aliquod munus efficere molitur, eam speciem, quæ semper est eadem, intuebitur, atque eam sibi proponet exemplar, præclarum opus efficiat necesse est; Sin autem illam, quæ gignitur, numquam illam, quam expetet, pulcritudinem consequetur. Omne igitur cælum, sive mundus, sive quovis alio vocabulo gaudet, hoc a nobis nuncupatus sit. De quo id primum consideremus, quod principio est in omni quæstione considerandum, semperne fuerit nullo generatus ortu, an ortus sit, an ab aliquo temporis principatu ortus est, quandoquidem cernitur, & tangitur, & est undique corporatus. Omnia autem talia sensum movent: sensusque moventia quæ sunt, eadem in opinione confidunt, quæ ortum habere gigni que diximus: nihil autem gigni posse sine causis. Atque illum quidem quasi parentem hujus universitatis invenire, difficile: & cum jam inveneris, indicare in vulgus, nefas. Rursus igitur videndum, ille fabricator tanti operis utrum sit imitatus exemplar, idne, quod semper unum & idem & sui simile, an id, quod generatum ortumque dicimus. Atqui si pulcher est hic mundus, si probus ejus artifex; profecto speciem æternitatis imitari maluit: sin secus, quod ne dictu quidem fas est; generatum exemplum est pro æterno secutus. Non igitur dubium, quin æternitatem maluerit (a) exsequi, quandoquidem neque mundo quidquam pulcrius, neque ejus ædificatore præstantius. Si ergo generatus, ad id est effectus, quod ratione sapientiaque comprehenditur, atque immutabili æternitate continetur. Ex quo efficitur, ut sit necesse, hunc, quem cernimus, mundum, simulacrum æternum esse alicujus æterni. Difficillimum autem est in omni conquisitione rationis exordium. De iis igitur, quæ diximus, hæc sit prima distinctio.

III. In omni oratione cum iis rebus, de quibus explicandum, videtur esse cognitio. Itaque cum de re stabili & immutabili disputatur, oratio talis sit, qualis sit illa, quæ neque redargui, neque convinci potest. Cum autem ingressa est imitata & effecta simulacra: bene agi putat, si similitudinem veri consequatur.

M 3

(a) *sequi* Lamb.

EX LIB. I.

DE DIVINATIONE.

DIOMED. *lib. 1.*) Præterea similiter cohortatione circum concilibula antecellunt.

EX LIB. I.

DE LEGIBUS.

LACT. *lib. 5. cap. 8.*) Sicut una eademque natura mundus omnibus partibus inter se congruentibus cohæret ac nititur; sic omnes homines inter se natura confusi, pravitate dissentiunt, nec se intelligunt esse consanguineos & subjectos omnes sub unam eandemque tutelam: quod si teneretur, Deorum profecto vitam omnes viverent.

EX LIB. II.

DE LEGIBUS.

LACT. *lib. 1. cap. 20.*) Magnum audaxque consilium Græcia suscepit, quod Cupidinum & Amorum simulacra in Gymnasiis consecravit.

EX LIB. V.

DE LEGIBUS.

MACR. *lib. 6.*) Visne igitur, quoniam sol paullulum a meridie jam devexus videtur, neque dum satis ab his novellis arboribus omnis hic locus opacatur, descendamus ad Lirim, eaque quæ restant, in illis aliorum umbraculis persequamur?

EX LIBRO INCERTO

DE LEGIBUS.

LACT. *lib. 3. cap. 19.*) Gratulemurque nobis, quoniam mors aut meliorem, quam qui est in vita, aut certe non deteriorem est allatura statum, nam sine corpore, animo vigente, divina est vita: sensu carenti nihil profecto est mali.

AUGUST. *lib. 21. Civit.*) Octo pœnarum genera in legibus continentur, damnum, vincula, verbera, talio, ignominia, exilium, mors, servitus.

EX LIB.

DE FATO.

GELL. *lib. 5. cap. 3.*) Chrysippus æstuans laboransque quonam pacto explicet, & fato omnia fieri, & esse aliquid in nobis, intricatur hoc modo.

MACR. *lib. 3.*) Nam cum esset apud se ad Lavernium Scipio, unaque Pontius: allatus est forte Scipioni acipenser, qui admodum rato capitur, sed est piscis, ut ferunt, in primis nobilis. Cum autem Scipio unum & alterum ex iis, qui eum salutatum venerant, invitasset, pluresque etiam invitaturus videretur: in aurem Pontius, Scipio, inquit, vide quid agas. acipenser iste paucorum hominum est.

EX TIMÆO, seu DE UNIVERSO,
EX PLATONE.

NON. *Curriculum.*) Ratione igitur & mente divina ad originem temporis curriculum inventum est solis & lunæ.

PRISC. *lib. 1. part.*) * Defensrix.

Quantum enim ad id, quod ortum est, æternitas valet, tantum ad fidem veritas. Quocirca si forte de Deorum natura ortuque mundi differentes, minus id, quod (a) habemus, animo consequimur, ut tota dilucide & plane exornata oratio sibi constet, & ex omni parte secum ipsa consentiat; haud sane erit mirum; contentique esse debebitis, si probabilia dicentur. Æquum est enim meminisse, & me, qui differam, hominem esse; & vos, qui judicatis: ut si probabilia dicentur, nil
 7 ultra requiratis. Quæramus igitur causam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus sit, ut originem rerum, & molitionem novam quæreretur. Probitate videlicet præstabat: probus autem invidet nemini. Itaque omnia sui similia generavit. Hæc nimirum gignendi mundi causa justissima. Nam cum constituisset Deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quoad natura pateretur: quidquid erat, quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumfit, non tranquillum & quietum, sed immoderate agitatam & fluctuans; idque ex inordinato in ordinem adduxit: hoc enim judicabat esse præstantius. Fas autem nec est, nec umquam fuit, quidquam nisi pulcherrimum facere eum, qui esset
 8 optimus. Cum rationem igitur habuisset, reperiēbat nihil esse eorum, quæ natura cernerentur, non intelligens, intelligente, in toto genere, præstantius, intelligentiam autem ulli rei adjunctam esse sine animo nefas esse. Quocirca intelligentiam in animo, animum conclusit in corpore. Sic ratus est opus illud effectum esse pulcherrimum. Quam ob causam non est cunctandum profiteri, si modo investigari aliquid conjectura potest, hunc mundum animal esse, idque intelligens, & divina providentia constitutum.

9 IV. Hoc posito; quod sequitur, videndum est, cujusnam animantium Deus in fingendo mundo similitudinem secutus sit. Nullius profecto, eorum quidem, quæ sunt nobis nota animantia. Sunt enim omnia in quædam genera partita, aut inchoata, nulla ex parte perfecta. imperfecto autem, nec absoluto simile, pul-
 10 crum esse nihil potest. Cujus ergo omne animal quasi particula quædam est, five in singulis five in (b) diverso genere cernatur, ejus similem mundum esse dicamus. Omnes igitur, qui animo cernuntur, & ratione intelliguntur animantes, complexu rationis & in-

(a) *avemus* Lamb.

(b) *universo* Lamb.

telligentiæ, sicut homines, hoc mundo, & pecudes, & omnia, quæ sub adsp̄ctum cadunt, comprehenduntur. Quod enim pulcherrimum in rerum natura intelligi potest, & quod ex omni parte absolutissimum est, cum Deus similem mundum efficere vellet, animal unum, adsp̄ctabile, in quo omnia animalia contineantur, effecit. Rectene igitur unum mundum dixerimus, (a) an sint plures, an innumerabiles, dictu verius & melius? Unus profecto, siquidem factus est ad exemplum. Quod enim omnes animantes eos, qui ratione intelliguntur, complectitur, id non potest esse cum altero. Rursus enim alius animans, qui eum contineat, sit necesse est, cujus partes sint animantes superiores, cælumque hoc, simulacrum illius ultimi sit, non proximi. Quorum ne quid accideret, atque ut hic mundus esset animanti absoluto simillimus, hoc ipso, quod solus atque unus esset, idcirco singularem Deus hunc mundum, atque unigenam procreavit. Corporeum autem, & adsp̄ctabile, itemque tractabile omne necesse est esse, quod natum est. Nihil porro, igni vacuum, videri potest: nec vero tangi, quod careat solido: solidum autem nihil, quod terræ sit expers. Quamobrem mundum efficere molienti Deus, terram primum, ignemque jungebat. Omnia autem duo ad cohærendum, tertium aliquid requirunt, & quasi nodum vinculumque desiderant. Sed vinculorum id est aptissimum atque pulcherrimum, quod ex se, atque de his, quæ adstringit, quam maxime unum efficit. Id optime assequitur quæ Græce ἀναλογία, Latine (audendum est enim, quoniam hæc primum a nobis novantur) comparatio proportione dici potest.

V. Quando enim trium vel numerorum, vel figurarum, vel quorumcumque generum contingit, ut quod medium sit, uti primum proportionem, ita id postremo comparetur, vicissimque ut extremum cum medio, sic medium cum primo conferatur: id quod medium est, tum primum sit, tum postremum; postrema vero, & prima media fiunt, ita necessitas cogit, ut eadem sint ea, quæ (b) dejuncta fuerunt. eadem autem cum facta sint, efficitur, ut omnia sint unum. Quod si universitatis corpus, planum & æquabile explicaretur, neque in eo quidquam esset requisitum: unum interjectum medium & se ipsum, & ea, quibus esset interpositum,

(a) an fuit, plures & innumerabiles, dictu &c. Manut.

(b) de juncta Manut. ex Platone.

- colligaret. Sed cum soliditas mundo quæreretur; solida autem omnia uno medio numquam, duobus semper copulentur: ita contigit, ut inter ignem & terram, aquam Deus, animamque poneret, eaque inter se compararet, & proportionem conjungeret, ut quemadmodum ignis, animæ; sic anima aquæ: quodque anima, aquæ; id aqua, terræ proportionem redderet. Qua ex conjunctione cælum ita aptum est, ut sub aspectum & tactum cadat. Itaque & ob eam causam, & ab iis rebus numero quatuor mundi est corpus effectum, ea constructum proportionem, qua dixi: ex quo ipse se concordiam quadam amicitia & caritate completitur, atque ita apte cohæret, ut dissolvi nullo modo queat, nisi ab eodem, a quo est colligatus. Earum autem quatuor rerum, quas supra dixit, sic in omni mundo omnes partes collocatæ sunt, ut nulla pars hujusce generis excederet extra, atque in hoc universo inessent genera illa universa. Id ob eas causas, primum ut mundus animans possit ex perfectis partibus esse perfectus; deinde ut unus esset, nulla parte, unde alter gigneretur, relicta; postremo ne quis morbus cum possit, aut senectus affligere. Omnis enim coagmentatio corporis vel calore, vel frigore, vel aliqua impulsione vehementi labefactatur & frangitur, & ad morbos senectutemque compellitur. Hanc igitur habuit rationem effector mundi, molitorque Deus, ut unum opus totum atque perfectum ex omnibus totis atque perfectis absolveretur: quod omni morbo senio-
ve careret.
- 15 VI. Formam autem & maxime sibi cognatam & decoram dedit. A quo enim animante omnes reliquos contineri vellet animantes, hunc ea forma figuravit, qua una omnes reliquæ formæ concluduntur: & globosus est fabricatus; quod *σφαίροειδής* Græci vocant. cujus omnis extremitas paribus a medio radiis attingitur: idque ita tornavit, ut nihil effici possit rotundius, nihil ut asperitatis haberet, nihil offensionis, nihil inclusum angulis, nihil amfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum: omnesque partes simillimæ omnium, (a) quoad ejus præstabat judicio dissimilitudini similitudo.
- 16 Omni autem totam figuram mundi lævitate circumdedit. Nec enim oculis egebat, quia nihil extra, quod cerni posset, relictum erat: nec auribus, quia ne quod audiretur quidem: neque erant anima circumfusa ex-

(a) quod Manut.

trema mundi, ut respirationem requireret: nec vero desiderabat aut alimenta corporis, aut detractionem confecti & consumpti cibi. neque enim ulla decessio fieri poterat, neque accessio: neque vero erat unde. ita se ipse consumptione & senio alebat sui, cum ipse per se, & a se & pateretur, & faceret omnia. sic enim ratus est ille, qui ista junxit & condidit, ipsum se contentum esse mundum, neque egere altero. Itaque nec ei manus affinxit, quia nec capiendum quidquam erat, nec repellendum: nec pedes, nec alia membra, quibus (a) ingressus corpore sustineret. Motum enim dedit cælo eum, qui figuræ ejus fit aptissimus, qui unus ex septem motibus mentem atque intelligentiam cohiberet maxime. Itaque una conversione, atque eadem 17 ipse circum se torquetur & vertitur. Sex autem reliquos motus ab eo separavit, itaque eum ab omni erratione liberavit. Ad hanc igitur conversionem, quæ pedibus & gradu non egeret, ingrediendi membra non dedit. Hæc Deus is, (b) qui erat, de aliquando 18 Deo futuro cogitans, levem eum effecit & undique æquabilem, & a medio ad summum parem, & perfectum atque absolutum ex absolutis atque perfectis. Animum autem ut in ejus medio collocavit, ita per totum tetendit: deinde eum circumdedit corpore, & vestivit extrinsecus, cæloque solivago, & volubili, & in orbem incitato complexus est, quod secum ipsum propter virtutem facile esse posset, nec desideraret alterum; satis sibi ipsum notum & familiare. Sic Deus 19 ille æternus hunc perfecte beatum Deum procreavit. Sed animum haud ita, ut modo locuti sumus, tum denique, cum corpus ei effecisset, inchoavit. Neque enim esset rectum, minori parere majorem. Sed nos multa inconsiderate ac temere dicimus.

VII. Deus autem & ortu, & virtute antiquiorem genuit animum, eamque ut dominum atque imperantem obedienti præfecit corpori: idque molitus tali quodam est modo. Ex materia, quæ individua est, & quæ semper unius modi, sui que similis, & ex ea, quæ corporibus dividua gignitur, tertium materiæ genus ex duobus in medium admiscuit, quod esset ejusdem naturæ, & quod alterius: idque interjecit inter individuum, atque id, quod dividuum esset in corpore. Ea cum tria sumisset, unam in speciem temperavit: na-

(a) quibus ingressus corpus sustineret P. Manut.

(b) qui semper erat, Græce: Οὔτως αἰεί Manut.

turamque illam, quam alterius diximus, (a) vel cum eadem conjunxit, fugientem, & ejus copulationis alienam, (b) permiscens cum materia, cum ex tribus effecisset unum, id ipsum in ea, quæ decuit, membra
 20 partitus est. Jam partes singulas ex eodem, (c) & ex altero, & ex materia temperavit. Fuit autem talis illa partitio. Unam principio partem detraxit ex toto: secundam autem primæ partis duplam: deinde tertiam, quæ esset secundæ sesquialtera, primæ tripla: deinde quartam, quæ secundæ dupla esset: quintam inde, quæ tertiæ tripla: tum sextam octuplam primæ: postremo septimam, quæ septem & viginti partibus antecederet primæ. Deinde instituit dupla & tripla intervalla explere, partes rursus ex toto defecans: quas intervallis ita locabat, ut in singulis essent bina media: vix enim audeo dicere medietates, quas Græci
 μεσότητας appellant: sed quasi ita dixerim, intelligatur: erit enim planius. Earum alteram, eadem parte præstantem extremis, eademque superatam: alteram
 21 pari numero præstantem extremis, parique numero superatam. Sesquialteris autem intervallis, & sesquiter-
 tiis, & sesquioctavis sumtis ex his colligationibus in primis intervallis, sesquioctavo intervallo, sesquitertia omnia explebat, cum particulam singulorum relinqueret. (d) Ejus autem particulæ intervallo habebat numerus ad numerum eandem proportionem, comparationemque in extremis, quam habent CCLVI. cum CCXLIII. atque ita permistum illud, ex quo hæc fecuit, jam omne consumserat. Hanc igitur omnem conjunctionem, duplicem in longitudinem diffudit: mediæque accommodans mediam, quasi decussavit: deinde in orbem torfit, ut & ipsæ secum, & inter se, ex commissura, quæ e regione esset, jungerentur: eoque motu, cujus orbis semper in eodem erat, eodemque modo ciebatur, undique est eas circumplexus. Atque
 22 ita cum (e) alterum esset exteriorem amplexus orbem: illum, ejusdem naturæ; hunc, alterius nominavit: (f) eamque quæ erat ejusdem, detorsit a latere in dextram partem: (g) hanc autem citimam, a media linea

(a) *vi cum* Lamb.

(b) *permiscens autem* Manut. Græce *μίσγνυς δὲ* &c.

(c) & *altero* Grut. (d) *Victorius & Juntas intervallo relicto.*

(e) *alterum interiorem amp.* Lamb. & Manut.

(f) *eumque qui* &c.

(g) *hunc autem alterius a media* &c. Manut.

direxit ad lævam , sed principatum dedit superiori ,
(a) quam solam individuum reliquit . Interiorem autem
cum in sex partes divisisset , septem orbes dispares du-
plo & triplo intervallo moveri iussit , contrariis inter
se cursibus . Eorum autem trium fecit pares celeritates :
sed quatuor & inter se dispares , & dissimiles trium
reliquorum .

VIII. Animum igitur cum ille procreator mundi 23
Deus ex sua mente & divinitate genuisset ; tum deni-
que omne , quod erat concretum atque corporeum ,
substernebat animo , interiusque faciebat : atque ita
medio medium accommodans copulabat . Sic animus a
medio profectus , extremitatem cæli a suprema regione
rotundo ambitu circumjecit , seseque ipse versans , di-
vinæ , sempiternæ sapientisquæ vitæ induxit exordium .
Et corpus quidem cæli spectabile effectum est , animus 24
autem oculorum effugit obtutum . Est autem animus
ex omnibus , (b) rationis contentionisque (ἀρμονίη
Græce) sempiternarum rerum , & sub intelligentiam
cadentium compos & particeps ; quo nihil ab optimo
& præstantissimo genitore melius procreatum : quippe
qui ex eadem vinctus , alteraque natura , adjuncta ma-
teria , temperatione trium partium , proportionē (c)
compacta , se ipse conservans , cum materiam mutabilem
(d) arripuisset , & cum rursus individuum atque simpli-
cem , per (e) quam omnis movetur , discernitque quid
sit ejusdem generis , & alterius , & cetera dijudicat ,
quid cuique rei sit maxime aptum , quid quoque loco ,
aut modo , aut tempore contingat , quæque distinctio
sit inter ea , quæ gignantur , & ea , quæ sint semper
eadem . Ratio autem vera , quæ versatur in iis , quæ 25
sunt semper eadem , & in iis , quæ mutantur , cum in
eodem , & in altero movetur ipsa per se sine voce , &
sine ullo sono , (f) cum eandem partem attingit , qua
sensus cieri potest : (g) orbis illius generis alterius
immutatus & rectus omnia animo mentique denuntiat :

(a) quem solum individuum Lamb.

(b) Hunc locum ita Greca verba secutus emendat

P. Manut. rationis concentionesque (ἀρμονίη Græce)
compos & particeps : quo nihil ab optimo & præstantissimo sem-
piternarum rerum & sub intelligentiam cadentium genitore &c.

(c) compactus Manut. (d) arripuit idem .

(e) in se omnis movetur idem .

(f) cum eam part. Manut.

(g) & orbis Lamb.

tum opiniones (a) adscensioneſque firmæ veræque gi-
gnuntur. Cum autem in illis rebus vertitur, quæ ma-
nentes ſemper eædem non ſenſu, ſed intelligentia
continentur, tum intelligentia ſcientiaque neceſſario
efficitur.

Deſunt multa.

- 26 IX. Ratione igitur & mente divina, ad originem
temporis, curriculum inventum eſt ſolis & lunæ, ****
Corpora autem eorum ſingulorum cum effeciſſet Deus,
ea ad eas converſiones collocavit, quas alterius cir-
cuitus conficiebat; quæ ſunt ſeptem, ut & illa ſeptem:
ita vim ſuam natura convertit, ut terram lunæ curſus
proxime ambiret, eique ſupra terram proxima ſolis
circumveſtio eſſet. Lucifer deinde, & ſancta Mercurii
ſtella curſum habent Solis celeritati parem, ſed vim
quandam contrariam: eaque converſione, quam inter
ſe habent Lucifer, Mercurius, Sol, alii alios vin-
cant, viciffimque vincuntur. Reliquorum fiderum quæ
cauſa collocandi fuerit, quæque eorum fit collocatio,
in ſermonem alium differendum eſt, ne in eo, quod
attingendum fuit, quam in eo, cujus cauſa id attigi-
27 mus, longior ponatur oratio. Quando igitur unum-
quodque eorum fiderum curſum decorum eſt adeptum,
(b) e quibus erat motus temporis conſignandus: colli-
gatiſque corporibus vinculis animalibus, tum animantia
orta ſunt: eaque imperio parere didicerunt: tunc ex
alterius naturæ motione tranſverſa, in ejuſdem naturæ
motum incurrentia, in eoque hærentia atque impedita,
cum alia majorem luſtrarent orbem, alia minorem,
tardiuſque majorem, celeriuſque minorem, motu vero
unius ejuſdemque naturæ: quæ velociffime moveban-
tur, ea celeritate vinci a tardioribus, & cum ſupera-
bant, ſuperari videbantur. (c) Omnis enim orbis eo-
rum quaſi facilitatis inflexione vertebatur: quam bifa-
riam contrarie ſimul procedentia efficiebant, ut quod
eſſet tardiffimum, id proximum fieret celerrimo. At-
28 que ut eſſet meſura quædam evidens, quæ in iſtis
oſto curſibus celeritates tarditatesque declarat: Deus
ipſe ſolem, quaſi lumen, accendit ad ſecundum ſupra
terram ambitum, ut quam maxime cælum omnibus col-

(a) *aſcensioneſque* Viſtor. cum Junta.

(b) *quibus erat &c. colligataque corpora vinculis ani-
malibus animantia orta ſunt: tum imperio parere didice-
runt* Manut. ex Græco.

(c) *Omnes enim orbis e. q. bellicis infl. vertebantur* Lamb.

luceret, animantesque, quibus jus esset doceri, ab ejusdem motu, & ab (a) eo, quod simile esset, numerorum naturam vimque cognoscerent. Nox igitur, & dies ad hunc modum, & ob has generatas causas, unum circuitum orbis efficit sapientissimum atque optimum: mensis autem, quando luna lustrato suo cursu solem consecuta est: annus, ubi sol suum totum confecit & peragravit orbem. Ceterorum autem siderum 29 ambitus ignorantes homines, præter admodum paucos, neque (b) nomen appellant, neque inter se numero commetiuntur. Itaque nesciunt, hos siderum errores, id ipsum esse, quod rite dicitur tempus, multitudine infinita, varietate admirabili præditos. Attamen illud perspicui & intelligi potest, absoluto perfectoque numero temporis, absolutum perfectumque annum tunc compleri denique, cum se octo ambitus, confectis suis curfibus, ad idem caput retulerunt, cumque eos per- 30 mensus est idem, & semper sui similis orbis. Has igitur ob causas nata astra sunt, quæ per cælum penetrantia solstitiali se & brumali revocatione converterent: ut hoc omne animal, quod videmus, esset illi animali, quod sentimus, ad æternitatis imitationem simillimum.

X. Et cetera quidem usque ad temporis ortum (c) impressa ab illis, quæ imitabatur, effinxerat: sed quia nondum omne animal in mundo intus incluserat, ex ea parte deficiebat ad propositum exemplar imaginis similitudo. Quot igitur, & quales animalium formas mens, in speciem rerum intuens, poterat cernere, totidem & tales in hoc mundo secum cogitavit effingere. Erant autem animantium genera quatuor: quorum unum divi- 31 num atque cæleste; alterum pennigerum & aërium; tertium aquatile; terrestre quartum, Divinæ animationis maxime speciem faciebat ex igne, ita ut splendidissimus esset, & adspectu pulcherrimus. Cumque similem universitatis naturæ efficere vellet, ad volubilitatem rotundavit, comiteque eum sapientia quam optimæ mentis effecit, circumque cælum æqualiter distribuit, ut hunc hac varietate distinctum bene Græci κόσμον, nos lucentem mundum nominaremus. Dedit autem divinis 32 duo genera motus: unum, quod semper esset in eodem æque, & idem in omnibus, neque uno modo celaret; alterum, quod in anticam partem a conversione

(a) *ejus*, quod conj. Lamb.

(b) *nomine app.* Idem.

(c) *expressa* conj. Idem.

- eiusdem, & similis pelleretur. Quinque autem reliquis motibus orbem eum esse voluit expertem, immobilem & stantem. Ex quo genere ea sunt sidera, quæ infixæ cælo non moventur loco: quæ sunt animantia: eaque divina, ob eamque causam suis sedibus inhærent, & perpetuo manent. Quæ autem vaga & mutabili ratione labuntur, ita generata sunt, ut supra diximus. Jam vero terram, altricem nostram, quæ trajecto axe sustinetur, diei noctisque effectricem, eandemque custodem, (a) antiquissimam (b) Deorum voluit esse eorum, (c) qui
 33 intra cælum gignerentur. Flexiones autem Deorum, & inter ipsos Deos concursiones quæque in orbibus eorum conversiones antecessionesque eveniant, cumque inter se pæne contingant, eos, qui prope copulentur contraria regione, & pone quos, aut ante labantur, quibusque temporibus a nostro adspectu obliteſcant, rursusque emerſi (d) errorem incutiant rationis expertibus, si verbis explicare conemur, nullo posito sub oculis simulacro, earum rerum frustra suscipiatur labor. Sed hæc satis sint dicta nobis. Quæ de Deorum, qui cernuntur, quique orti sunt, natura præfati sumus, habeant hunc terminum.
- 34 XI. Reliquorum autem, quos Græci *δαίμονας* appellant, nostri (opinor) Lares, si modo hoc recte conversum videri potest, & nosse, & nuntiare ortum eorum, majus est, quam ut profiteri scribere nos audeamus. Credendum nimirum est veteribus & priscis, ut ajunt, viris, qui se progeniem Deorum esse dicebant. Itaque eorum vocabula nobis prodiderunt. Nosse autem generatores suos optime poterant: ac difficile factum est, a Diis ortis fidem non habere; quamquam nec argumentis, nec rationibus certis eorum oratio confirmatur: sed quia de suis rebus (e) notis videntur loqui,
 35 veteri legi morique parendum est. Sic igitur, ut ab iis est traditum, horum Deorum ortus habeatur atque dicatur, ut Oceanum Salaciamque Cæli fatu, Terræque conceptu generatos editosque memoremus: ex his Phorcyn, Saturnum, & Opem: deinceps Jovem, atque Junonem, reliquos, quos fratres inter se, agnatosque (f) usurpare atque appellare videmus, & eorum, ut utamur veteri verbo, profapiam. Quando igitur omnes & qui

(a) *primam* & &c. addit Manut. ex Græco.

(b) *corporum* idem & Lamb.

(c) *quæ intra* idem & Lamb.

(d) *terrorem* Lamb. (e) *ac sibi notis* Lamb.

(f) *usurpari atque appellari* idem & Manut.

moventur palamque ostenduntur, & qui (a) declarantur, (b) quo ipsi volunt, creati sunt: tum ad eos is Deus, qui omnia genuit, fatur. Hæc vos, qui Deorum fatu orti estis, attendite: quorum operum ego parens effectorque sum, quæ per me facta, non sunt (c) dissoluta, me invito: quamquam omne colligatum solvi potest: sed haudquaquam boni est, ratione vinctum velle dissolvere. Sed quoniam orti estis, immortales vos quidem esse, & indissolubiles non potestis, neutiquam tamen dissolvemini, nec vos ulla mortis fata periment, nec fraus valentior, quam consilium meum, quod majus est vinculum ad perpetuitatem vestram, quam illa, quibus estis tum, cum gignebamini, colligati. Quid sentiam igitur, cognoscite. Tria nobis genera reliqua 36 sunt, eaque mortalia: quibus prætermisiss, cæli absolutio perfecta non erit. Omnia enim genera animalium complexu non tenebit, teneat autem oportebit, ut (d) eodem ne quid absit, quæ a me ipso effecta sint, quod Deorum vitam possit adæquare. Ut igitur mortali generentur conditione, vos suscipite, ut illa gignatis, imiteminique vim meam, qua in vestro ortu me usum esse meministis: in quibus qui tales (e) creantur, ut Deorum immortalium quasi gentiles esse debeant, divini generis appellentur, teneantque omnium animantium principatum, (f) vobisque jure & lege volentes pareant: quorum vobis initium statusque traditur a me: vos autem ad id, quod erit immortale, partem attexitote mortalem. Ita orientur animantes, quos & vivos alatis, & confectos sinu recipiatis. Hæc ille dixit.

XII. Deinde ad temperationem superiorem revertit: 37 in qua omnem animum universæ naturæ temperans permiscebat, superiorisque permixtionis reliquias fundens æquabat, eodem modo ferme, nisi quod non ita incorruptas, ut ea, quæ semper idem. sed (g) a Diis secundum sumebat, atque tertium. Toto igitur omnino constituto, sideribus parem numerum distribuit animorum, & singulos adjunxit ad singula, atque ita quasi in currum universitatis imposuit, monstravitque leges fa-

(a) *clarantur* ms.

(b) *qua* Lamb.

(c) *dissolubilia* idem.

(d) *ex eo nequid absit* Lamb.

(e) *creabuntur* Lamb.

(f) *nobisque & juri ac legi par.* idem.

(g) *ab iis secunda sumebat atque tertia* Lamb.

tales ac necessarias, & ostendit primum ortum unum fore omnibus, eumque moderatum atque constantem, nec ab ullo imminutum: satis autem, & quasi sparsis animis, fore uti certis temporum intervallis oriretur animal, quod esset ad cultum Deorum aptissimum. Sed
 38 cum duplex esset natura generis humani, sic se res habebant, ut præstantius genus esset eorum, qui essent futuri viri. (a) Cum autem animis corpora cum (b) necessitate inievisset, cumque ad corpora necessitate tum accessio fieret, tum abcessio; necesse erat, sensum existere unum, communemque omnium vehementiore motu excitato conjunctoque naturæ: deinde voluptate & molestia mixtum amorem: post iram, & metum, & reliquos motus animi, comites superiorum, & his etiam contrarios possidentes: quos qui ratione rexit, juste vixit; qui autem his se dedit, injuste. Atque ille, qui recte & honeste curriculum vivendi a natura datum confecerit, ad illud astrum, (c) quo cum aptus
 39 fuerit, revertetur. Qui autem immoderate & intemperate vixerit, eum secundus ortus in figuram muliebrem transferet, & si ne tum quidem finem vitiorum faciet, gravius etiam iactabitur, & in suis moribus simillimas figuras pecudum & ferarum transferetur: neque malorum terminum prius adspiciet, quam illam sequi cœperit conversionem, quam habebat in se ipse, ejusdem, & unius, simul innatam & insitam. Quod tum eveniet, cum illa, quæ ex igne, aëre, aqua, atque terra, turbulenta & rationis expertia infederint, denique ratione depulerit, & ad primam atque optimam affectionem animi pervenerit.

XIII. Quæ cum ita designasset, seseque, si quid postea fraudis, aut vitii evenisset, extra omnem culpam causamque posuisset; alios in (d) terra, alios in luna, alios in reliquis mundi partes, quæ sunt ad spatiorum temporis significationem notæ constitutæ, spargens quasi
 40 ferebat. Post autem sationem eam Diis, ut ita dicam, junioribus permisit, ut corpora mortalia effingerent, quantumque esset reliquum ex humano animo, quod deberet accedere id omne, & quæ sequentia essent, perpolirent & absolverent: (e) deinde ut huic animanti

(a) *Animo corporibus* Manut.

(b) *necessitate* delet Manut. (c) *cui aptus alii*.

(d) *solem, alios in Lunam* Lamb.

(e) *principes se, ducesque præberent &c. nisi si ipse sua culpa sibi aliquid miseriæ quæreret ex Græco* Manut.

principem se, ducemque præberet, vitamque ejus pulcherrime regeret & gubernaret: nisi quatenus ipse benefactus sua culpa sibi aliquid miseriæ quæreret. Atque is quidem, qui cuncta composuit, constanter in suo manebat statu. Qui autem erant ab eo creati, cum parentis ordinem cognovissent, hunc sequebantur. Itaque cum accepissent immortale principium mortalis animalis, imitantes genitorem & effectorem sui, particulas ignis, & terræ, & aquæ, & aëris a mundo, quas rursus redderent, mutuabantur, easque inter se copulabant, haud iisdem vinculis, quibus ipsi erant colligati, sed talibus, quæ cerni non possent propter parvitatē, crebris quasi cuneolis injectis unum efficiebant ex omnibus corpus: itemque in eo influente atque effluente animo divino ambitus illigabant. Itaque illi in flumen immergi, neque tenebant, neque tenebantur: sed vi magna tum ferebant, tum ferebantur. Ita totum animal movebatur illud quidem, sed immoderate, & fortuitu, ut sex motibus veheretur. Nam & ante, & pone, ad lævam, & ad dextram, & sursum, & deorsum, modo huc, modo illuc

sex oras, regionesque versus errans procedebat.

Desunt nonnulla.

Jam vero earum imaginum, quæ finguntur & redduntur in speculis, eorumque, quæ splendida & lævia sunt, rationem perspicere, haud difficile est. Nam ex ignis utriusque externi atque interni communione inter ipsos, cum unus per singulas partes effectus, & multis modis concors & aptus redditus in lævōre confedit.

XIV. Sed si in (a) splendore confedit: tum vel eadem species, vel interdum immutata redditur.

omniaque hujusmodi necessario in speculo referuntur, cum ignis oculorum cum eo igne, qui est ob os offusus.

in re levi, & splendida, se confudit, & contulit. Dextra autem videntur, quæ læva sunt, quia contrariis partibus oculorum, contrarias partes attingunt.

præter morem usitatum adjectionis & commissuræ.

Respondent autem dextra dextris, læva lævis conver-

(a) lævōre conj. Lamb.

- sione luminum, cum ea inter se non cohærescunt. Id fit, cum speculorum lævitas hinc illincque altitudinem assumit, & ita dextra detrusit in lævam partem oculorum, lævaque in dextram, Supina etiam ora cernuntur depulsione luminum: quæ convertens inferiora reddit, quæ sunt superiora. Atqui hæc omnia ex eo genere sunt, quæ rerum adjuvant causas. Quibus utitur ministeriis Deus, cum optimi speciem, quoad fieri potest, efficit. Sed existimant plerique non hæc (a) adjuvantia causarum, sed has ipsas esse omnium causas, quæ vim habeant frigoris & caloris, concretionis & liquoris: careant autem omni intelligentia atque ratione, quæ, nisi in animo, nulla alia in natura reperiantur.
- 43 Animus autem sensum omnem effugit oculorum. At ignis, & aqua, & terra, & aër, corpora sunt, eaque cernuntur. Illum autem, qui intelligentiæ sapientiæque se amatorem profitetur, necesse est, intelligentis sapientisque naturæ primas causas conquirere; deinde secundas causas rerum earum, quæ necessario movent alias, cum ipsæ ab aliis moventur. Quocirca nobis sic cerno esse faciendum, ut de utroque nos quidem dicamus genere causarum, separatim autem de iis, quæ cum intelligentia sunt efficientes pulcherrimarum rerum, atque optimarum; & de iis, quæ vacantes prudentia, inconstantia, perturbataque efficiunt. Ac de oculorum quidem causis, ut haberent eam vim, quam nunc habent,
- 44 satis ferme esse dictum puto. Maxima autem eorum utilitas donata humano generi Deorum munere deinceps explicetur. Rerum enim optimarum cognitiones nobis oculi attulerunt. Nam hæc quæ est habita de Universitate oratio a nobis, haud umquam esset inventa, si neque sidera, neque sol, neque cælum sub oculorum adspectum cadere potuissent. Nunc vero dies noctesque oculis cognitæ, tum mensium annorumque conversiones ad numerum machinatæ sunt, & spatium temporis (a) demensæ sunt, & ad quæstionem totius naturæ impulerunt. Quibus ex rebus philosophiam adepti sumus: quo bono nullum optabilius, nullum præstantius neque datum est mortalium generi Deorum concessu atque munere, neque dabitur.

Multa desiderantur.

(a) *dimensæ ad quæst. alii.*

FRAGMENTA POETICA ET INCERTA.

INDEX POEMATUM.

Phænomenon ex Arato Fragmenta.

Phænomenon ex Arato.

Prognostica.

Alcyones.

Limo.

Marius.

De suo Consulatu Libri III.

De suis Temporibus Libri III.

Elegia Tamelestis.

Verſa ex Homero.

Jocularis Libellus.

EX ARATO.

CIC. 2. leg.) *Ab Jove musarum primordia.*

LACT.) *Malebant tenui contenti vivere cultu.*

LACT.) *Et Jovis in regno, cælique in parte resedit.*

CIC. 2. Nat. Deor.) *Cetera labuntur celeri cælestia motu;*

Cum cæloque simul noctesque diesque feruntur.

Extremusque adeo duplici de cardine vertex

Dicitur esse Polus.

Ex his altera apud Grajos Cynosura vocatur,

Altera dicitur esse Helice.

Quas nostri Septem soliti vocitare triones.

Hac fidunt duce nocturna Phænices in alto.

Sed prior illa magis stellis distincta refalget,

Et late prima confestim a nocte videtur.

Hæc vero parva est, sed nautis usus in hac est.

Nam cursu interiore brevi convertitur orbe,

Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,

Torvu' Draco serpit subter, supraque (a) revolvit

(a) retorquens Prisc.

Sese, conficiensque sinus e corpore flexos.
 Huic non una modo caput ornans stella relucet.
 Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
 E trucibusque oculis duo fervida lumina flagrant,
 Atque uno mentum radianti fidere lucet:
 Obstipum caput & sereti cervice reflexum.
 (a) Obtutum in caudæ majoris figere dicas.
 Quod caput hic paullum sese, subitoque recendit,
 Ortus ubi atque obitus partem admiscentur in unam.
 * Id caput autem.

Attingens defessa velut mærentis imago
 Vertitur. quam quidem Græci
 Εγγόνασιν vocitant; genibus quod nixa feratur.
 Hic illa eximio posita est fulgore corona
 propter caput Anguitenentis,
 Quem claro perhibent ὀπίσθον nomine Graji.
 Huic supra duplices numeros affixa videtur
 Stella micans, tali specie, talique nitore.
 Tertia sub caudam & genus ipsum lumina pandit.
 Hic pressu duplici palmarum continet Anguem,
 Ejus & ipse manet religatus corpore toto.
 Namque virum medium Serpens sub pectora cingit,
 Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,
 Atque oculos urget pedibus, pectusque Nepai.

Septentriones sequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes,
 Quod quasi temone adjunctam præ se quatit Arcton.
 Huic Booti

* super præcordia fixa (b) tenetur
 Stella micans radiis, Arcturus nomine claro.
 cui subiecta fertur

Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.
 Ferrea tum vero proles exortæ repente est:
 Ausaque funestum prima' st fabricarier ensem,
 Et gustare manu victum, domitumque juvencum:
 Et natos geminos invises sub caput arcti.
 Subiectus mediæ est Cancer: pedibusque tenetur
 Magnu' Leo tremulam quatiens e corpore flammam.
 Hoc motu radiantis Etesiae in vada Ponti,
 Navibus assumtis fluitantia quærere aplusra.

auriga

Sub lævæ Geminorum obductus parte feretur.
 Adversum caput huic Helice truculenta tuetur.
 At Capra lævum humerum clara obtinet.*

(a) in caudam Grot.

(b) videtur ms.

Verum haec est magno atque illustri praedita signo .

Contra Haedi exiguum jaciunt mortalibus ignem .

Cujus sub pedibus

Corniger est valido connixus corpore Taurus .

Has Graeci stellas ὤκτας vocitare suerunt .

Namque ipsum ad tergum Cynosurae vertitur arcti .

hunc antecedit

Obscura specie stellarum Cassiopeja .

Hanc autem illustri versatur corpore propter

Andromeda , aufugiens adspectum maesta parentis .

Huic Equus ille jubam quatiens fulgore micanti

Summa contingit caput alvo , stellaque jungens

Una tenet duplices communi lumine formas ,

Aeternum ex astris cupiens connectere modum .

Exin contortis Aries cum cornibus haeret .

EX FRAGMENTIS QUAE EXTANT:

E quibus hinc subter possis cognoscere fultum ,

Jam caeli mediam partem terit , ut prius illae

Chelae , quum pectus quod cernitur Orionis .

Et prope conspicias parvum sub pectore claro

Andromedae signum , Deltoton dicere Graeci

Quod soliti , simili quia forma littera claret :

Huic spatio ductum simili latus exstat utrumque .

At non tertia pars lateris : namque est minor illis ,

Sed stellis longe densis praeclara relucet .

Inferior paullo est Aries , & flamen ad Austri

Inclinatior , atque etiam vehementius illo

Pisces , quorum alter paullo praelabitur ante ,

Et magis horisonis Aquilonis tangitur alis .

Atque horum e caudis duplices velut esse catenae

Dicuntur , sua diversae per lumina serpunt :

Atque una tandem in stella communiter haerent ,

Quam veteres soliti caelestem dicere Nodum .

Andromedae laevo ex humero si quaerere perges ,

Appositum poteris supra cognoscere Piscem .

E pedibus vatum summo natus Jove Perseus ,

Quos humeris retinet defixo corpore Perseus :

Quem summa ab regione Aquilonis flamina pulsant .

Hic dextram ad sedes intendit Cassiopeae ,

Diversosque pedes vinctos talaribus aptis

Pulverulentus uti de terra lapsu' repente

In caelum victor magnum sub culmine portat .

At propter laevum genus omni ex parte locatas

Parvas Vergilias tenui cum luce videbis .

Hae septem vulgo perhibentur more vetusto
 Stellae, cernuntur vero sex undique parvae. 30
 At non interiisse putari convenit unam:
 Sed frustra temere a vulgo ratione sine ulla
 Septem dicier, ut veteres statuere poëtae,
 Aeterno cunctas aevo qui nomine (a) dignant. 35
 Alcyone, Meropeque, Celaeno, Taygeteque.
 Electra, Steropeque, simul sanctissima Maja.
 Hae tenues parvo labentes lumine lucent:
 At magnum nomen signi, clarumque vocatur,
 Propterea quod & aestatis primordia clarat,
 Et post hiberni praepandens temporis ortus 40
 Admonet, ut mandent mortales semina terris.
 Inde Fides leviter posita & convexa videtur,
 Mercurius parvus manibus, quam dicitur olim
 Infirmis fabricatus in alta sede locasse.
 Quae genus ad laevum Nixi delapsa resedit, 45
 Atque inter flexum genus, & caput Alitis haesit.
 Namque est Ales avis lato sub tegmine caeli
 Quae volat, & serpens geminis secatur aëra pennis.
 Altera pars huic obscura est, & luminis expers:
 Altera nec parvis nec claris lucibus ardet, 50
 Sed mediocri jacet quatiens e corpore lumen.
 Haec dextram Cephei dextro pede pellere palmam
 Gestit: jam vero clinata est ungula vehemens
 Fortis equi propter pennati corporis alam.
 Ipse autem labens multis equus ille tenetur 55
 Piscibus: huic cervix dextra mulcetur Aquarj.
 Serius haec obitus terrae jussit equinis,
 Quam gelidum valido de corpore frigus anhelans
 Corpore semifero magno Capricornus in orbe:
 Quem quum perpetuo vestivit lumine Titan, 60
 Brumali flectens contorquet tempore cursum.
 Hoc cave te ponto studeas committere mense:
 Nam non longinquum spatium labere diurnum:
 Non hiberna cito volvetur curriculo nox:
 Humida non sese vestris aurora querelis 65
 Ocius ostendet, clari praenuntia solis:
 Ac validis aequor pulsabit viribus Auster:
 Tum fixum tremulo quatiatur frigore corpus.
 Sed tamen anni jam labuntur tempore toto,
 Nec cui signorum cedunt, neque flamina vitant, 70
 Nec metuunt canos minitanti murmure fluctus.
 Atque etiam supero navi pelagoque vagato

(a) signant mss.

Mense, Sagittipotens solis cum sustinet orbem.
 Nam jam cum minus exiguo lux tempore praesto est,
 Hoc signum veniens poterunt praenosceret nautae: 75
 Jam prope praecipiti ante licebit visere nocti,
 Ut sese ostendens emergit Scorpius alte,
 Posteriore trahens flexum vi corporis arcum:
 Jam supra cernes Arcti caput esse minoris,
 Et magis erectum ad summum versarier orbem. 80
 Tum sese Orion toto jam corpore condit
 Extrema prope nocte, & Cepheus conditur ante,
 Lumborum tenuis a prima depulsus ad undas.
 Hic missore vacans fulgens jacet una sagitta,
 Quam propter nitens penna convolvitur Ales: 85
 Et clinata magis paullo est Aquilonis ad auras.
 At propter se Aquila ardenti cum corpore portat
 Igniferum mulcens tremebundis aethera pennis,
 Non nimis ingenti cum corpore, sed grave maestis
 Ostendit nautis perturbans aequora signum. 90
 Tum magnis curvus Capricorni corpora propter
 Delphinus jacet haud nimio lustratu nitore,
 Praeter quadruplices stellas in fronte locatas.
 Quas intervallum binas determinat unum.
 Cetera pars (a) laeta tenui cum lumine serpit. 95
 Illae quae fulgent lucis ex ore corusco,
 Sunt inter partes gelidas Aquiloni locata,
 Atque inter spatium & laeti vestigia solis.
 At pars inferior Delphini fusa videtur
 Inter solis iter, simul inter flamina venti, 100
 Viribus erumpit qua summi spiritus Austri.
 Exinde Orion obliquo corpore nitens
 Inferiora tenet truculenti corpora Tauri.
 Quem qui suspiciens in caelum nocte serena
 (b) Late dispensum non viderit, (c) haud ita vero 105
 Cetera se speret cognoscere signa potesse,
 Namque pedes subter rutilo cum lumine claret
 Fervidus ille Canis stellarum luce refulgens.
 Hunc tegit obscurus subter praecordia venter:
 Nec toto spirans rabido de corpore flammam 110
 Aestiferos validis erupit flatibus ignes:
 Totus ab ore micans jacitur mortalibus arbor.
 Hic ubi se pariter cum sole in culmina caeli
 Extulit, haud patitur foliorum tegmine frustra
 Suspensos animos arbuta ornata tenere. 115

(a) late Grot. (b) Late dispersum ML.
 (c) abdita ML, in marg.

Nam quorum stirpes tellus amplexaprehendit,
 Haec augens anima vitali flamine mulcet:
 At quorum nequeunt radices findere terras,
 Denudat foliis ramos & cortice truncos.
 Hunc propter, subterque pedes quos diximus ante, 120
 Orion jacet levipes Lepus. hic fugit ictus
 Horrificos metuens rostri tremebundus acuti.
 Nam Canis infesto sequitur vestigia cursu,
 Praecipitantem agitans, oriens jam denique paullo
 Curriculum numquam defesso corpore sedans. 125
 At canis ad caudam serpens praelabatur Argo
 Conversam prae se portans cum lumine puppim:
 Non aliae naves ut in alto pondere proras
 Ante solent rostro Neptunia prata secantes,
 Sed conversa retro caeli se per loca portat. 130
 Sicut quum coeptant tutos contingere portus,
 Obvertunt navem magno cum pondere nautae,
 Adversamque trahunt optata ad littora puppim.
 Sic conversa vetus super aethera vertitur Argo,
 Atque usque a prora ad celsum sine lumine malum, 135
 A malo ad puppim cum lumine clara videtur.
 Inde gubernaculum disperso lumine fulgens,
 Clari posteriora Canis vestigia condit.
 Exin semotam procul, in tutoque locatam
 Andromedam tamen explorans fera quaerere Pistris 140
 Pergit, & usque sitam validas Aquilonis ad auras
 Caerula vestigat finita in partibus austri.
 Hanc Aries tegit, & squamoso corpore Pisces.
 Fluminis illustris tangentem corpore ripas.
 Namque etiam Eridanum cernes in parte locatum 145
 Caeli, funestum magnis cum viribus amnem,
 Quem lacrymis maestae Phaëthontis saepe sorores
 Sparserunt, letum maerenti voce canentes.
 Hunc Orionis sub laeva cernere planta
 Serpentem poteris, proceraque vincla videbis, 150
 Quae retinent Pisces, caudarum parte locata,
 Flumine mixta retro ad Pistricis terga reverti.
 Hic una stella nectuntur, quam jacet ex se
 Pistricis spinae valida cum luce refulgens,
 Exinde exiguae tenui cum lumine multae 155
 Inter Pistricem fusae sparsaeque videntur.
 Ante gubernaculum stellae, quas contegit omnis
 Formidans acrem morsum Lepus: his neque nomen,
 Nec formam veteres certam statuisse videntur.
 Nam quas sideribus claris natura polivit, 160
 Et vario pinxit distinguens lumine formas,

Has ille astrorum custos ratione notavit ,
 Signaque signavit caelestia nomine vero :
 Has autem , quae sunt parvo cum lumine fusae ,
 Consimili specie stellas , parilique nitore , 165
 Non potuit nobis nota (a) clarare figura .
 Exinde australem soliti quem dicere Piscem ,
 Volvitur inferior Capricorno versus ad Austrum ,
 Pistricem observans , procul illis Piscibus haerens .
 At prope conspicias expertes nominis omnes 170
 Inter Pistricem & Piscem , quem diximus Austri
 Stellas sub pedibus stratas radiantis Aquarij .
 Propter Aquarius obscurum dextra rigat amnem ,
 Exiguo qui stellarum candore nitescit .
 E multis tamen his duo late lumina fulgent . 175
 Unum sub magnis pedibus cernetur Aquarij .
 Quod superest gelido delapsum flumine fontis
 Spiniferam subter caudam Pistricis adhaesit :
 Et tenues stellae perhibentur nomine Aquarij .
 Hic aliae volitant parvo cum lumine clarae , 180
 Atque priora pedum subeunt vestigia magni
 Arcitenentis & obscurae sine nomine cedunt .
 Inde Nepae cernes propter fulgentis acumen
 Aram , quam flatu permulcet spiritus Austri ,
 Exiguo superum quae (b) lumina (c) tempore tranat ; 185
 Nam procul Arcturo est adversa parte locata .
 Arcturo magnum spatium (d) supra dedit orbem
 Jupiter : hunc parvum inferiore in parte locavit .
 Hic tamen aeterno invisens loca curriculo nox ,
 Signa dedit nautis , cuncti quae noscere possent , 190
 Commiserans hominum metendos undique casus .
 Nam quum fulgentem cernes sine nubibus atris
 Aram sub media caeli regione locatam ,
 A summa parte obscura caligine sectam ,
 Tum validis fugito devitans viribus Austrum : 195
 Quem si prospiciens vitaveris omnia caute
 Armamenta locans , tuto labere per undas .
 Sin gravis inciderit vehementi flamine ventus ,
 Perfringet celsos defixo robore malos :
 Ut res nulla feras possit mulcere procellas . 200
 Ni parte ex Aquilonis opacam pellere nubem
 Coeperit , & subitis auris diduxerit Ara .
 Sin humeros medio in caelo Centaurus habebit ,
 Ipseque caerulea contactus nube feretur ,

N 2

(a) clarere al.

(b) limina Turneb.

(c) tempora ML.

(d) supero dedit orbe ML.

Atque Aram tenui caligans vestiet umbra , 205
 Ad signorum obitum vis est metuenda Favonj .
 Ille autem Centaurus in alta sede locatus ,
 Qua sese (a) claro collucens Scorpius infert ,
 (b) Haec subter partem praeportans ipse virilem
 Cedit , equi partes (c) properans conjungere Chelis . 210
 Hic dextram porgens quadrupes quae vasta tenetur ,
 Quam nemo certo donavit nomine Grajum ,
 Tendit & illustrem truculentus cedit ad Aram .
 Hic sese infernis de partibus erigit Hydra
 Praecipiti lapsu flexo cum corpore serpens . 215
 Haec caput atque oculos torquens ad terga Nepai ,
 Convexoque sinu subiens inferna Leonis ,
 Centaurum leni contingit lubrica cauda :
 In medioque sinu fulgens Cratera relucet .
 Extremum nitens plumato corpore Corvus 220
 Rostro tundit , & hic Geminis est ille sub ipsis
 Antecanis , Grajo Procyon qui nomine fertur .
 Haec sunt , quae visens nocturno tempore signa ,
 Aeternumque volens mundi pernoscere motum ,
 Legitime cernes caeli lustrantia cursu . 225
 Nam quae per bis sex signorum labier orbes ,
 Quinque solent stellae , simili ratione notari
 Non possunt : quia quo faciunt vestigia cursu
 Non eodem semper spatio portata teruntur .
 Sic malunt errare vagae per nubila caeli , 230
 Atque suos vario motu metirer orbes .
 Haec faciunt magnos longinqui temporis annos .
 Quum redeunt ad idem caeli sub tegmine signum .
 Quarum ego nunc nequeo totos evolvere cursus .
 Verum haec , quae semper certo volvuntur in orbe 235
 Fixa simul magnos eodem * gentibus orbes .
 Quattuor aeterno lustrantes lumine mundum ,
 Orbis stelligeri portantes signa feruntur ,
 Amplexi terras caeli sub tegmine fulti .
 E quibus annorum volitantia lumina nosces , 240
 Quae densis distincta licebit cernere signis .
 Tum multos orbes magno cum lumine latos ,
 Vinc̄tos inter se , & nodis caelestibus aptos ,
 Atque pari spatio duo cernes esse duobus .
 Nec sic nocturno cognoscens tempore caelum , 245
 Quum neque caligans deterfit sidera nubes ,
 Nec plano stellas superavit lumine Luna ,

(a) clarum al. (b) Hac ms.

(c) properat ms.

Vidisti magnum candentem serpere circum .
Lacteus hic nimio fulgens candore notatur . 250
Hic non perpetuum detexens conficit orbem ,
Sed spatium multum superis praestare duobus
Dicitur , & late caeli lustrare cavernas .
Quorum alter tangens Aquilonis vertitur auras ,
Ora petens Geminorum illustria . Tum genus ardens 255
In sese retinens Aurigae portat utrumque .
Hunc sura laeva Perseus , humeroque sinistro
Tangit : ad Andromedam hinc dextra de parte tenetur ,
Imponitque pedes duplices Equus : & simul Ales
Ponit avis caput , & clinato corpore tergum .
Anguitenens humeris connititur : illa recedens 260
Austrum consequitur devitans corpore Virgo .
At vero totum spatium convestit & orbis
Magnus Leo , & claro collucens lumine Cancer ,
In quo consistens convertit curriculum sol
Aestivus , medio distinguens corpore cursus . 265
Hic totus medius circo disjungitur ipso :
Pectoribus validis , atque alvo possidet orbem .
Hunc octo in partes divisum noscere circum
Si potes , invenies supero convertier orbe ,
Quinque pari spatio , partes tres esse relictas , 270
Tempore nocturno quas vis inferna frequentet .
Alter ab infernis Austri convertitur auris :
Distribuens medium subter secant hic Capricornum ,
Atque pedes gelidum rivum fundentis Aquarj .
Caeruleaeque feram caudam Piscicis , & illum 275
Fulgentem Leporem , inde pedes Canis , & simul amplam
Argolicam retinet crebro cum lumine Navem :
Tergaque Centauri atque Nepai portat acumen :
Inde Saggitarij defixum possidet arcum .
Hunc a clarisonis auris Aquilonis ad Austrum , 280
Condens postremum tangit rota fervida solis :
Exinde in superas brumali tempore flexu
Se recipit sedes : huic orbi quinque tributae
Nocturnae partes , supera tres luce dicantur .
Haec inter mediam in partem retinere videtur 285
Tantus quantus erit collucens Lacteus orbis .
In quo autumnali , atque iterum sol lumine verno
Exaequat spatium lucis cum tempore noctis .
Hunc retinens Aries subluet corpore totus ,
Atque genu flexo Taurus connititur ingens ; 290
Orion claro contingens corpore fertur :
Hydra tenet flexu ; Cratera & Corvus adhaeret :
Et paucae e Chelis stellae ; simul Anguitenentis

Sunt genua, & summi Jovis Ales nuntius instat:
 Propter Equus capite & cervicum lumine tangit, 295
 Hosce aequo spatio devinctus sustinet axis,
 Per medios summo caeli de vertice tranans.
 Ille autem claro quartus cum lumine circus.
 Partibus extremis extremos continet orbes,
 Et simul a medio media de parte secatur, 300
 Atque obliquus in his nitens cum lumine fertur:
 Ut nemo, cui sancta manu doctissima Pallas
 Sollertem ipsa dedit fabricae rationibus artem,
 Tam tornare cate contortos possiet orbes,
 Quam sunt in caelo divino numine flexi. 305
 Terram cingentes, ornantes lumine mundum.
 Culmine transverso retinantes sidera fulta.
 Quattuor hi motus cuncti volvuntur eodem.
 Sed tantum supra terras semper tenet ille
 Curriculum, oblique inflexus tribus orbibus unus, 300
 Quanto est divisus Cancer spatio a Capricorno,
 Ac subter terras spatium par esse necesse est:
 Et quantos radios jacimus de lumine nostro,
 Queis lunae convexum oculis contingimus orbem.
 Sex tantae poterunt sub eum succedere partes, 315
 Bina pari spatio caelestia signa tenentes.
 Zodiacum hunc Graeci vocitant; nostrique Latini
 Orbem signiferum perhibebunt nomine vero:
 Nam gerit hic volvens bis sex ardentia signa.
 Aestifer est pandens ferventia sidera Cancer; 320
 Hunc subter fulgens cedit vis torva Leonis,
 Quem rutilo sequitur collucens corpore Virgo.
 Exin projectae claro cum lumine Chelae,
 Ipsaque consequitur lucens vis magna Nepai:
 Inde Sagittipotens dextera flexum tenet arcum: 325
 Post hunc ore fero Capricornus vadere pergit:
 Humidus inde loci collucet Aquarius orbi.
 Exin squammigeri serpentes ludere pisces:
 Queis comes est Aries obscuro lumine labens,
 Inflexoque genu projecto corpore Taurus, 330
 Et Gemini clarum jactantes lucibus ignem:
 Haec sol aeterno convestit lumine lustrans,
 Annua conficiens vertentia tempora cursus.
 Hic quantus terris connexus pellitur orbis,
 Tantundem ille patens supra mortalibus edit. 335
 Sex omni semper cedunt labentia nocte,
 Tot caelum rursus fugientia signa revisunt.
 Hoc spatium tranans caecis nox conficit umbris,
 Quod supra terras de nocte relictum est

Signifero ex orbe & signorum ex ordine fultum. 340
 Quod si solis aves certos cognoscere cursus,
 Ortus signorum nocturno tempore vides:
 Nam semper signum exoriens Titan trahit unum.
 Sin autem efficiens signis mons obstruet altus,
 Aut adiment lucem caeca caligine nubes. 345
 Certas ipse notas caeli de tegmine sumens,
 Ortus atque obitus omnes cognoscere possis,
 Quae simul existant, cernes, quae tempore eodem
 Praecipitent obitum nocturno tempore, nosces.
 Jam simul ut supra se toto lumine Cancer. 350
 Extulit, exemplo cedit delapsa Corona,
 Et loca convisit cauda tenus infera Piscis:
 Dimidiam retinens stellis distincta Corona
 Partem etiam supra, atque alia de parte repulsa est:
 Quum tamen insequitur Piscis, nec totus ad umbras 355
 Tractus, sed supero contactus corpore cedit,
 Atque humeros usque a genibus, clarumque recondit
 Anguitenens validis magnum a cervicibus Anguem.
 Jam vero Arctophylax non aequa parte secatur.
 Nam brevior clara caeli de parte videtur, 360
 Amplior infernas depulsus possidet umbras.
 Quattuor hic obitus secum deducere signa
 Signifero solet ex orbi, tum serius ille
 Quum supera sese satiavit luce, recedit,
 Post mediam labens claro cum corpore noctem. 365
 Haec obscura tenens convestit sidera tellus:
 At parte ex alia claris cum lucibus errat
 Orion, humeris & lato pectore fulgens,
 Et dextra retinens non cassum luminis ensen.
 Sed quum de terris vis est patefacta Leonis, 370
 Omnia quae Cancer praeclaro detulit ortu,
 Cedunt obscurata, simul vis magna Aquilae
 Pellitur, ac flexo (a) confidens corpore Nixus
 Jam supero ferme depulsus lumine cedit:
 Sed laevum genus atque illustrem linquit in altum 375
 Plantam. Tum contra exoritur clarum caput Hydra,
 Et Lepus, & Procyon, qui sese fervidus infert
 Ante Canem: inde Canis vestigia prima videntur.
 Non pauca e caelo depellens signa repente
 Exoritur candens (b) illustria lumina Virgo. 380
 Cedit clara Fides Cyllenia, mergitur unda
 Delphinus, simul obtegitur depulsa Sagitta,
 Atque Avis ad summam caudam primasque recedit

N 3

(a) confidens Turneb.

(b) illustri lumine Grot.

Pinnae, & magnus pariter delabitur Amnis,
 Hic Equus a capite & longa cervice latefcit, 385
 Longius exoritur jam claro corpore Serpens,
 Crateraue tenuis lucet mortalibus Hydra.
 Inde pedes Canis oftendit jam posteriores,
 Et poſt ipſe trahit claro cum lumine Puppim:
 Inſequitur labens per caeli (a) lumina Navis, 390
 Et (b) jamjam toto proceſſit corpore Virgo:
 Haec medium oftendit radiatum ſtipite Malum.
 At quum procedunt obſcuro corpore Chelae,
 Exſiſtit pariter larga cum luce Bootes,
 Cujus in adverſum eſt Arcturus corpore fixus, 395
 Totaque jam ſupra fulgens prolabitur Argo:
 Hydraque quod late caelo diſperſa tenetur,
 Nondum tota (c) latet, non caudam contegit umbra.
 Jam dextrum genus, & decoratam lumine ſuram
 Erigit ille vagans vulgato nomine Nixus, 400
 Quem nocte exſtinctum, atque exortum vidimus una,
 Perſaepe ut parvum tranans geminaverit orbem.
 Hic genus & ſuram cum Chelis erigit alte:
 Ipſe autem praeceps obſcura nocte tenetur,
 Dum Nepa & Arcitenens inviſant lumina caeli, 405
 (d) Non ſe cum medium pandet Nepa, tollere vero
 In caelum totum exoriens conabitur Arcus.
 Hic tribus elatum cum ſignis corpore toto
 Lucet; at exoritur media de parte Corona,
 Caudaque Centauri extremo candore refulget. 410
 Hic ſe jam totum caecas Equus abdit in umbras,
 Quem rutila fulgens pluma praetervolat Ales.
 Occidit Andromedae clarum caput, & fera Piſtrix
 Labitur, horribiles epulas funeſta requirens.
 Hanc contra Cepheus non ceſſat tendere palmas. 415
 Illa uſque ad ſpinam mergens ſe caerula condit.
 At Cepheus caput atque humeros, palmasque reclinas.
 Quum vero viſ eſt vehemens exorta Nepai,
 Late fuſa (e) volat. in terras labitur unda.
 Orionque metu percuſſus conditur una. 420
 Pace hujus liceat cauſam explicuiſſe timoris,
 Virgo, tua: mihi quaefo veni placata Diana.
 Haec fama eſt hominum, haec per terras fama vagatur.
 (f) Ut quondam Orion manibus violaffe Dianam
 Dicitur, excelfis errans in collibus amens, 425

(a) *limina* Turneb. (b) *cum jam idem*.
 (c) *patet: nam* Turneb. (d) *Nam ſecum* Grot.
 (e) *volans* Grot. (f) *Vi* Grot.

Quos tenet Aegaeo defixa in gurgite Echineis,
 Brachia quam viridi convestit tegmine vitis.
 Ille feras vecors amenti corde necabat
 Oenopionis avens epulas cenare nitentes.
 At vero pedibus subito perculsa Dianae 430
 Insula discessit, disiectaque saxa revellens
 Perculit, & caecas lustravit luce lacunas,
 E quibus ingenti existit cum corpore prae se
 Scorpius infestus praeportans flebile acumen.
 Hic valido cupide venantem perculit ictu, 435
 Mortiferum in venas figens per vulnera virus:
 Ille gravi moriens constravit corpore terram.
 Quare cum magnis sese Nepa lucibus effert,
 Orion fugiens commendat corpora terris.
 Tum vero fugit Andromeda, & Neptunia Pistris 440
 Tota latet, cedit converso corpore Cepheus
 Extremas medio contingens corpore terras.
 Hic caput, & superas potis est demergere partes:
 Infera lumborum numquam convestiet umbra.
 Nam retinent Arcti lustrantes lumine suras. 445
 Labitur illa simul gnatam lacrimosa requirens
 Cassiopea, neque ex caelo depulsa decore
 Fertur: nam verso contingens vertice primum
 Terras post (a) humeros eversa sede refertur,
 Hanc illi tribuunt poenam Nereides almae; 450
 Cum quibus (ut perhibent) ausa est contendere forma.
 Haec obit inclinata: at pars exorta Coronae est
 Altera, cum caudaque omnis jam panditur Hydra.
 At caput, & totam sese Centaurus opacis
 Eripit e tenebris linquens vestigia parva 455
 Ante pedum contacta simul (b) cum lumine pandit:
 Ipse feram dextra retinet. Prolabitur inde
 Anguitenens capite & manibus. profert simul Anguis
 Jam caput, & summum flexo de corpore lumen.
 Hic ille exoritur converso corpore Nixus, 460
 Alvum, crura, humeros, simul & praecordia lustrans,
 Et dextra radios laeto cum lumine jactans.
 Inde Sagittipotens superas convifere luces
 Institit, & mergit Nixi caput, & simul effert
 Sese clara Fides, & promit corpore Cepheus, 465
 Fervidus ille Canis toto cum corpore cedit,
 Abditur Orion, obit & Lepus abditus umbra,
 Inferiora cadunt Aurigae lumina lapsu.
 Inde obiens Capricornus ab alto lumine pellit

(a) humeris Turn. Grot.

(b) tum lumina Grot.

Aurigam, instantemque Capram, parvos simul Haedos, 470
Et magnam antiquo depellit nomine Navem.
Obruitur Procyon. emergunt alite lapsu
E terris Volucres. existit clara Sagitta.
Crus, dextrumque pedem linquens obit infera Perseus
In loca, tum cedens a puppi linquitur Argo. 475
 PRISC. lib. 8.) *Sub pedibus profert finita Booti.*
 PRISC. lib. 10.) *Quem neque tempestas perimet, neque*
longa vetustas
Interimet, stinguens praeclara insigniae caeli.

P R O G N O S T I C A.

PRISC. lib. 10.) *Ut cum luna means Hyperionis officit orbi,*
Stinguuntur radii caeca caligine tecti.
 PRISC. lib. 16.) *Ast autem tenui quae candent lumine*
Phatnae.
 CIC. 1. Divin.) *Atque etiam ventos praemonstrat saepe*
futuros
Inflatum mare, cum subito penitusque tumescit,
Saxaque cana salis niveo spumata liquore,
Tristificas certant Neptuno reddere voces:
Aut densus stridor cum celso e vertice montis
Ortus adaugescit scopulorum saepe repulso.
Cana fulix itidem fugiens e gurgite ponti
Nuntiat horribiles clamans instare procellas,
Haud modicos tremulo fundens e gutture cantus.
Vos quoque signa videtis, aquai dulcis alumnae,
Cum clamore paratis inanes fundere voces,
Absurdoque sono fontes & stagna cietis.
Quis est qui ranunculos hoc videre suspicari possit?
Saepe etiam pertriste canit de pectore carmen,
Et matutinis acredula vocibus instat,
Vocibus instat, & assiduas jacet ore querelas,
Cum primum gelidos rores aurora remittit.
Fuscaque nonnumquam cursans per littora cornix,
Demersit caput, & fluctum cervice recepit.
Mollipedesque boves spectantes lumina caeli
Naribus humiferum duxere ex aëre succum.
Jam vero semper viridis semperque gravata,
Lentiscus triplici solita grandescere fetu,
Ter fruges fundens, tria tempora monstrat arandi.
 PRISC. lib. 6.) *Caprigeni pecoris custos de gurgite vasto.*
Cetera desiderantur.

M. T. CICERONIS
ALCYONES.

NON.) *Alcyonem genuit claris delapsus ab astris
Praevius aurorae solis, noctisque satelles.*

M. T. CICERONIS
LIMO.

CIC.) *Tu quoque, qui solus lecto sermone, Terenti,
Conversum, expressumque Latina voce Menandrum
In medio populi sedatis vocibus effers,
Quidquid come loquens, atque omnia dulcia linquens.*

M. T. CICERONIS
MARIUS.

CIC.) *Nuntia fulva Jovis, miranda visa figura.
CIC.) Hic Jovis altisoni subito pinnata satelles,
Arboris e trunco serpentis saucia morsu,
Ipsa feris subigit transfigens unguibus anguem
Semianimum, & varia graviter cervice micantem,
Quem se intorquentem lanians, rostroque cruentans,
Jam satiata animum, jam duros ulta dolores,
Abjicit efflantem, & laceratum affligit in undas,
Seque obitu a solis nitidos convertit ad ortus.
Hanc ubi praepetibus pennis, lapsuque volantem
Conspexit Marius, divini numinis augur,
Faustaue signa suae laudis, reditusque notavit:
Partibus intonuit caeli pater ipse sinistris.
Sic aquilae clarum firmavit Jupiter omen.*

EX M. T. CICERONIS
DE SUO CONSULATU
LIB. II.

CIC. 1. Divin.) *Principio aethereo flammatus Jupiter igni
Vertitur, & totum collustrat lumine mundum,
Menteque divina caelum terrasque petissit:
Quae penitus sensus hominum, vitasque retentat,
Aetheris aeterni septa, atque inclusa cavernis.*

M. T. CICERONIS

Illarum motus cursusque vagantes
 Ne velis, quae sint signorum in sede locatae,
 Quae verbo, & falsis Grajorum vocibus errant,
 Re vera certo lapsu spatioque feruntur:
 Omnia jam cernes divina mente notata.
 Nam primum astrorum volucres te Consule motus,
 Concurfusque graves stellarum ardore micantes,
 Tu quoque, cum tumulos Albano in monte nivales
 Lustrasti, & laeto maſtaſti lacte Latinas,
 Vidisti, & claro tremulos ardore cometas,
 Multaque misceri nocturna strage putasti,
 Quod ferme dirum in tempus cecinere Latinae,
 Cum claram speciem concreto lumine lunae
 Abdidit, & subito stellanti nocte peremta est.
 Quid vero Phœbi fax tristis nuntia belli,
 Quae magnum ad culmen flammato ardore volabat,
 Praecipites caeli partes, obitusque petisset:
 Aut cum terribili perculsus fulmine civis
 Luce serenanti vitae lumina liquit:
 Aut cum se gravido tremefecit corpore tellus.
 Jam vero variae nocturno tempore visae
 Terribiles formae bellum, motusque monebant:
 Multaque per terras vates oracula furenti
 Pectore fundebant tristes minitantiâ casus:
 Atque ea, quae lapsu tandem cecidere vetusto,
 Haec fore perpetuis signis, clarisque frequentans
 Ipse Deum genitor caelo, terrisque canebat.
 Nunc ea, Torquato quae quondam, & consule Cotta
 Lydius ediderat Tyrrhenae gentis haruspex,
 Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
 Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo,
 Ipse suos quondam tumulos ac templa petivit,
 Et Capitolinis injecit sedibus ignes;
 Tum species ex aere vetus generosaeque Nattae
 Concidit, elapsaeque vetusto numine leges:
 Et divum simulacra peremit fulminis ardor.
 Hic silvestris erat Romani nominis altrix
 Martia, quae parvos Mavortis semine natos
 Uberibus gravidis vitali rore rigabat:
 Quae tum cum pueris flammato fulminis ictu
 Concidit, atque avulsa pedum vestigia liquit.
 Tum quis non artis scripta ac monumenta volutans,
 Voces tristificas chartis promebat Etruscis?
 Omnes civili (a) generosam stirpe profectam

(a) generosa Patric.

Vitare ingentem cladem, pestemque monebant:
 Vel legum exitium constanti voce ferebant,
 Tempia deumque adeo flammis urbesque jubebant
 Eripere, & stragem horribilem, caedemque vereri:
 Atque haec fixa gravi fato, ac fundata teneri,
 Ni post excisum ad columnen formata decore
 Sancta Jovis species claros spectaret in ortus:
 Tum fore, ut occultos populus sanctusque senatus
 Cernere conatus posset, si solis ad ortum
 Conversa, inde patrum sedes, populique videret.
 Haec tardata diu species, multumque morata,
 Consule te tandem celsa est in sede locata:
 Atque una fixi ac signati temporis hora
 Jupiter ex celsa clarabat sceptrum columna.
 Ac clades patriae flamma ferroque parata
 Vocibus Allobrogum patribus populoque patebat.
 Rite igitur veteres, quorum monumenta tenetis,
 Qui populos, urbesque modo ac virtute regebant;
 Rite etiam vestri, quorum pietasque fidesque
 Praestitit, ac longe vicit sapientia cunctos,
 Praecipue ingenti coluerunt numine divos.
 Haec adeo penitus cura videre sagaci,
 Otia qui studiis laeti tenuere decoris,
 Inque Academia umbrifera, nitidoque Lycaeo
 Fuderunt claras faecundi pectoris artes,
 E quibus ereptum primo jam a flore juvenia,
 Te patria in media virtutum mole locavit.
 Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas,
 Quod patriae voces studiis nobisque sacraſti.
 NON.) Atque animo pendens noctis eventa timebat.

M. T. CICERONIS

DE SUO CONSULATU

LIB. III.

CIC. 2. Att.) Interea cursus, quos prima a parte juventae,
 Quosque adeo consul virtute, animoque petisti,
 Hos retine, atque auge famam, laudemque bonorum,

M. T. CICERONIS

DE SUISTEMPORIBUS.

QUINT.) Cedant arma togae, concedat laurea linguae.

QUINT.) O fortunatam natam me Consule Romam!

M. T. CICERONIS
ELEGIA TAMELASTIS.

SERVIUS in *Æneid.*) *Jam mare Tyrrhenum longe penitusque palumbes Reliquit.*

M. T. CICERONIS
VERSA EX HOMERO.

AUG. lib. 5. c. 8. *Civit.*) *Tales sunt hominum mentes, (a) qualis pater ipse Jupiter auctiferas lustravit lumine terras.*

M. T. CICERONIS
JOCULARIS LIBELLUS.

QUINT. lib. 8. cap. ult.) *Fundum Varro vocat, quem possim mittere funda, Ni tamen exciderit, qua cava funda patet.*

Τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων
Οἷον ἐπ' ἡμᾶρ ἀγῆσι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.

FRAGMENTA
LIBRORUM INCERTORUM.

D. AUG. *epist.* 1.) * nullum unquam verbum, quod revocare vellet, emisit.

Lib. 2. contra Pelag.) * de plebeja facie sellulariorum.

Lib. 4. contra eundem.) Eorum quippe opinioni converienter ait quodam loco Tullius, se non putare idem esse arietis, & P. Africani bonum.

De Civit. lib. 5. cap. 2.) Hippocrates, nobilissimus medicus, scriptum reliquit, quosdam fratres, cum simul ægrotare cœpissent, & eorum morbus eodem tempore ingravesceret, eodem levaretur, geminos esse suspicatum.

* Omnium pectora sic attingit, ut cogat in gemitum.

De Civ. lib. 5. cap. 27.) O miserum, cui peccare licebat.

(a) *quali* scil. *lumine* mavult Patric.

D. AUG. *de Civ. lib. 22. cap. 22.*) Philosophiam Diī paucis quibusdam veram dederunt.

Vita beata.) An vero, quod ait Tullius, multorum in terris prædiorum dominos divites appellamus, omnium virtutum possessores pauperes nominabimus?

IDEM.) Nullæ sunt occultiores insidiæ, quam quæ latent in simulatione officii, aut in aliquo necessitudinis nomine.

AUSON. *de Monosyll.*) Sepf.

CHARIS.) Plure venit.

COLUM. *lib. 3. cap. 8.*) Romanum fuisse civem Nævium Pollionem, pede longiorem, quam quemquam longissimum.

DIOMED. *lib. 2.*) Qui fuit locus religiosissimus, is erit desertissimus, & custodia castrorum non honoris, sed oneris existimatur.

DONAT. *Vita Terent.*) Comœdia est imitatio vitæ, speculum consuetudinis, imago veritatis.

In Andr.) Non solum videam, sed etiam audiam, pleneque sentiam.

FESTUS.) * ructaretur.

IDEM.) Tesqua.

FORTUN.) * ferem.

GELL. *lib. 10. c. 18.*) Mausolus, rex terræ Cariæ.

HIER. *super obitu Paullinae.*) Cæsar cum quosdam ornare voluit, non illos honestavit, sed ornamenta ipsa turpavit.

ISID. *lib. 19. cap. 1.*) *Tunc se fluctigero tradit mandatque paroni.*

LACT. *lib. 1. cap. 15.*) Atque adeo in plerisque civitatibus intelligi potest acuendæ virtutis gratia, aut quo libentius Reipublicæ causa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore Deorum immortalium consecratam.

Lib. 3. cap. 6.) Recteque Tullius civiles viros, qui Rempublicam gubernant, qui urbes aut novas constituent, aut constitutas æquitate tueantur, qui salutem & libertatem civium vel bonis legibus, vel salubribus consiliis, vel judiciis gravibus conservent, philosophiæ doctoribus præfert.

Lib. 5. cap. 11.) Etenim si nemo est, qui non mori malit, quam converti in aliquam figuram bestię, quamvis mentem hominis habiturus, quanto est miserius, in hominis figura animo esse efferato? mihi quidem tanto videtur, quanto est præstabiliior animus corpore.

Lib. 6. cap. 24.) Lex Dei præclara & divina semper, quæ recta & honesta jubet, vetat prava & tur-

pia : cui parentem sanctissimæ ac certissimæ Legi , iuste ac legitime necesse est vivere .

LACT. *lib. 7. cap. 8.*) Quoniam utraque earum sententiarum doctissimos habuit auctores , nec quid certi sit , divinari potest .

Lib. 7. cap. 11.) Nihil esse , quod sit manibus humanis laboratum , quod non aliquando ad interitum redigatur , vel injuria hominum , vel ipsa confectrice omnium vetustate .

MARCEL. *lib. 15.*) Et quamquam optatissimum est , perpetuo fortunam quam florentissimam permanere ; ita tamen æquabilitas vitæ non tantum habet sensum , quantum cum ex adversis , & perditis rebus ad meliorem statum fortuna revocatur .

Lib. 19. in fine) * cum parcere , vel lædere potuissem , ignoscendi quærebam causas , non puniendi occasiones , quod judicis lenti & considerati est proprium .

Lib. 26. prope finem) Infelices esse , qui omnia sibi licere existimarent .

Lib. 31.) Erythræo oppido superpositum montem Mima .

NON.) * arcera .

PLIN. *Praef.*) In libris de Republica Platonis me comitem profiteor ; in consolatione filiae Crantorem sequor ; item Panætium de Officiis .

Lib. 3. cap. 2.) Feminas omnes visu nocere , quæ duplices pupillas habent .

PLIN. *lib. 7. cap. 5.* , & *lib. 13. cap. 3.*) Meliora unguenta sunt , quæ terram , quam quæ crocum sapiunt .

Lib. 7. cap. 21.) In nuce inclusam Iliada Homeri carmen in membrana scriptum .

Fuisse qui prævideret cxxxv. M. passuum .

Lib. 7. cap. 43.) P. Ventidium mulionem castrensem suffarraneum fuisse .

Lib. 29. cap. 4.) * (a) formicas solivagas .

IBID.) Mustela catulos suos quotidie transfert , mutatque sedem .

Lib. 30. cap. 5.) Animalia bytuos vocari , qui vites in Campania erodant .

Lib. 31. cap. 2.) Cicero in admirandis posuit , Reatinis tantum paludibus ungulas jumentorum indurari .

Lib. 31. cap. 4.) Quædam terræ imbribus ficciores fiunt , veluti in Narniensi agro , quod admirandis suis inferuit M. Cicero , ficcitate lutum fieri prodens , imbre pulverem .

(a) alii solipungas .

QUINT. *lib. 8. cap. 6.*) Hoc miror enim, querorque, hominem ita pessumdare verbis alterum velle, ut etiam navem perforet, in qua ipse naviget.

Lib. 2. cap. 1.) * non se id egisse, ut ita diceret, quo modo se quilibet posse confideret, sed quo modo nemo.

SENEC. 1. *Tranquil.*) Gladiatores invisos habemus, si omni modo vitam impetrare cupiunt: favemus, si contentum ejus præseferunt.

In epist.) Si mihi vitæ spatium duplicetur, vel iis tantummodo poëtis percurrendis, qui *λυριχοί* a Græcis vocantur, non esse suffecturum.

SERVIUS 3. *Georg.*) De accusatore lege quinta dicta.

Lib. 5. Æn.) Ad militiam euntibus dari solebant custodes, quibus primo anno regerentur.

SERV. 6. *Æneid.*) Est autem causa difficilis laudare puerum: non enim res laudanda, sed spes est.

SOLIN. *cap. 2.*) Romam conditam olympiadis sextæ anno tertio.

Testatur Gronovius, se Oxonii in Bodlejanis membranis iis, quæ præferebant titulum *Finit hoc opus de natura rerum*, has quoque voces reperisse. Duo axes, Boreus, quem aquilonem vocamus. hinc arduæ sunt, id est septemtriones, quæ nobis semper apparent, cujus contrarius est notus, qui australis dicitur. hic est qui terra tegitur, ut ait Cicero, & fanera a Græcis nominatur. *Gronovius.*

INDEX
AUCTORUM
QUI PASSIM
IN M. TULLII CICERONIS
OPERIBUS CITANTUR.

A

Accii Poëtæ loca. *Or.* 46. VII. *Fam.* 33. *Fin.* IV. 25. *Tusc.* I. 44. III. 9. 16. *Nat. D.* III. 16. *Div.* I. 22. *Off.* III. 22.
 Æschyli. *Att.* XIV. 10. *Tusc.* II. 9. 25. III. 31.
 Afranii. *Tusc.* IV. 20. 25.
 Arati. *Acad.* IV. 20. *Nat. D.* II. 41. *Leg.* II. 3.
 Aristophanis. *Att.* V. 10. VIII. 8.
 Aristotelis. *Tusc.* V. 35. *Off.* II. 16.
 Attii. *Fin.* V. 2. *Nat. D.* II. 35. *Off.* III. 28.
 Attilii. *Att.* X. 20.
 Anonymorum. *Her.* I. 9. II. 24. 25. 26. 27. & IV. 12. *Inv.* I. 19. 20. *Or.* II. 40. 46. 59. 64. 67. 68. 80. *Or.* III. 26. 38. 39. 41. 42. 57. 58. *Br.* 18. *Or.* 46. 49. 55. 2. *Planc.* 24. *Sext.* 48. 56. 57. 1. *Pis.* 18. *Deiot.* 9. *Fam.* III. 7. VII. 6. *Att.* I. 16. VI. 3. VII. 1. & VIII. 5. *Acad.* IV. 28. *Fin.* II. 6. 8. 22. 29. 32. & V. 11. 22. *Tusc.* I. 5. 12. 15. 16. 20. 21. 28. 44. 48. 49. II. 5. 7. 14. 16. 17. III. 12. 13. 18. IV. 24. 25. 32. 33. 34. 35. 36. & V. 17. 18. *Nat. D.* I. 30. 42. II. 9. 63. III. 25. 26. 27. 38. 33. 37. *Div.* I. 7. 9. 11. 16. 21. 31. 36. 37. 47. 50. II. 10. 13. 20. 56. 64. *Off.* I. 12. 18. 28. 39. II. 3. & III. 26. 29. *Am.* 26. *Consol.*

C

Cæcilii. *Or.* II. 20. *Cæl.* 16. *Att.* VII. 3. *Fin.* II. 4. *Tusc.* III. 23. IV. 32. *Sen.* 8. 11.
 Callimachi. *Tusc.* I. 29.

E

Ennii . *Her.* II. 22. 24. 25. *Inv.* I. 49. *Or.* I. 45. II. 37. 55. III. 40. 41. *Br.* 15. *Or.* 27. 44. 48. 51. *Cæl.* 8. *Corn. Bal.* 22. *Pis.* 18. *Rab. Post.* 10. VII. *Fam.* 6. IX. *Fam.* 7. *Acad.* IV. 16. 17. 27. 28. *Fin.* II. 13. 14. *Tusc.* I. 9. 11. 35. 44. 49. III. 3. 19. 26. & IV. 8. 33. *Nat. D.* I. 35. II. 1. 18. 25. III. 4. 16. *Div.* I. 20. 40. 48. 58. II. 26. 39. 50. 56. *Fat.* 15. *Leg.* II. 22. *Off.* I. 8. 16. 24. *Off.* II. 18. III. 15. 29. *Sen.* 1. 4. 5. 6. 20. *Am.* 6. 17. *Consol.*
 Epicuri . *Pis.* 25. XV. *Fam.* 19. *Tusc.* III. 18. *Nat. D.* I. 17.
 Epicharmi . *Att.* I. 19. *Tusc.* I. 8.
 Euripidis . XIII. *Fam.* 15. & XVI. 8. *Att.* II. 25. VII. 13. III. 10. XIV. 17. *Tusc.* I. 48. III. 14. 25. 28. IV. 29. *Nat. D.* II. 25. *Off.* III. 29.

H

Hesiodi . VII. *Fam.* 18. *Att.* XIII. 12.
 Homeri . X. *Fam.* 13. & XIII. 15. *Att.* I. 1. II. 3. 5. 9. 11. 13. 16. IV. 7. VI. 1. 5. VII. 1. 6. 11. 12. VIII. 16. 5. 7. 8. 9. 15. X. 1. XIII. 13. 24. XIV. 11. 13. XVI. 11. 13. *Quint. Fr.* III. 5. 7. 9.
 Hymnidæ . *Fin.* II. 7.

L

Lucilii . *Or.* II. 62. III. 23. 43. *Br.* 79. *Or.* 44. *Opt. Gen. Or.* 6. *Clu.* 14. *L. Flac.* 3. *Fin.* I. 3. II. 8. *Tusc.* IV. 21.

N

Nævii . *Or.* II. 63. 69. *Or.* 45. XV. *Fam.* 6. *Tusc.* IV. 31. *Sen.* 6.

P

Pacuvii . *Her.* II. 23. *Fin.* V. 11. *Tusc.* II. 31. *Nat. D.* II. 36. *Div.* I. 14. 57. II. 64.

Pindari . *Att.* XII. 5. & XIII. 38.
 Platonis . *Att.* IX. 13. XIII. 38. *Quint. Fr.* I. 1. §. 10.
Fin. V. 21. *Tusc.* I. 22. 24. 26. 41. V. 12. *Div.* I.
 29. *Leg.* II. 15. 16. 18. *Off.* I. 7. 19. 25.
 Plauti . *Her.* II. 23. *Inv.* I. 50. *Or.* II. 10. *Pis.* 25.
Att. I. 1.

R

Rhyntonis . (poëtae comici Tarentini Græci.) *Att.*
 I. 20.

S

Simonidis . *Tusc.* I. 42.
 Sophoclis . *Att.* II. 7. 16. IV. 8.
 Statii . *Tusc.* I. 14. *Nat. D.* II. 31. III. 29. *Sen.* 7.

T

Terentii . *Inv.* I. 19. 23. *Or.* II. 80. *Or.* 47. I. *Fam.*
 9. VII. 10. IX. 7. *Att.* VII. 3. *Fin.* I. 1. V. 10.
Tusc. III. 14. 27. *Nat. D.* II. 23. III. 29. *Leg.* I. 12.
Off. I. 9. 42. *Am.* 24. 25. 26.
 Thucydidis . *Att.* VII. 1. X. 8.
 Trabeæ . *Fin.* II. 4. *Tusc.* IV. 31.

X

Xenophontis . *Sen.* 22.

FINIS.

Bayerische
 Staatsbibliothek
 München

...
...
...
...

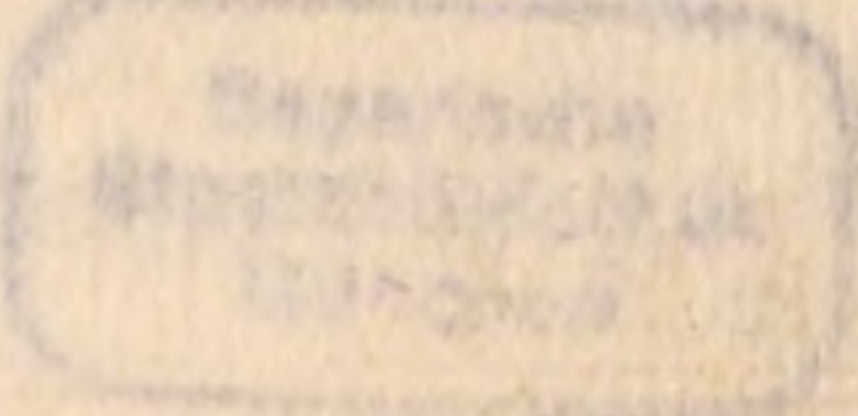
...
...

...
...
...
...

...
...
...
...
...
...

...

...

Cicero, Marcus Tullius, / Cicero, Marcus Tullius, / Cicero, Marcus Tullius,

M. Tulli Ciceronis De officiis libri tres, De senectute, De amicitia,
Paradoxa, Q. Fratrís commentariolum de petitione et Fragmenta cum
sectionibus capitum et selectus variantibus lectionibus

Parma [ca. 1810]

A.lat.b. 444

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10244485-7